พระอภิธรรมสังคณีมาติกา
บรรยาย

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร
เรียบเรียง

พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียง

ผู้รวบรวมและจัดทำ คณะศิษยานุศิษย์

วัดเวฬุวัน อ.ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี
วัดป่าแก้วกุลเจริญ อ.ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี
วัดป่ามณีกาญจน์ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี
วัดสวนป่าสิริธโร อ.วังน้ำเขียว จ.นครราชสีมา
วัดป่ากุลสุวรรณ์ อ.เมือง จ.กาญจนบุรี
วัดจิตมงคล อ.ปากท่อ จ.ราชบุรี
วัดป่าพิสิฐนากอก อ.เวียงสา จ.น่าน

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : พุทธศักราช ๒๕๖๘ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ISBN 978-616-629-221-3
พิมพ์ที่ บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด
สำหรับแจกเป็นธรรมทานเท่านั้น
ขอสงวนสิทธิ์การพิมพ์โดยไม่ได้รับอนุญาตจากทางวัด

ติดต่อสอบถาม
วัดเวฬุวัน อ.ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี

จัดพิมพ์เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสพิธีมุทิตาสักการะ
อายุวัฒนมงคล ๘๐ ปี หลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ
ณ วัดเวฬุวัน ตำบลท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี
วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๘
จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

คำปรารภ
พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ
จากหนังสือ พระฝั้น อาจาโร ๑๐๘ ปี

“ ที่บนภูระงำนี้เอง ท่านได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งด้วยมือของท่านเอง เป็นอักษรไทยน้อย (ที่ภาคโน้นเรียกตัวหนังสือธรรม) จากหนังสือใบลาน ชื่อว่า **ธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย** (ได้เคยพิมพ์แล้วอยู่ในหนังสือ **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ฝั้น อาจารเถระ**) เป็นลายมือของท่านเองทั้งหมด ท่านเขียนหนังสืออักษรธรรมได้สวยมาก พร้อมทั้งมีคำอธิบาย มีข้ออุปมาอุปมัยอย่างลึกซึ้งแจ่มแจ้ง ยังไม่เคยมีใครที่ไหนจัดทำมาก่อน เมื่อเวลามีงานศพก็นิมนต์พระมาสวดมาติกาบังสุกุลเท่านั้น พวกเราไม่ทราบความหมาย และมีอรรถาธิบายว่าอย่างไร เป็นหนังสือที่น่าอ่านน่าศึกษามาก ผู้ใคร่ต่อการศึกษาควรหามาอ่าน ”

บางส่วนของอักษรธรรม[1]ลายมือหลวงปู่ฝั้น อาจาโร

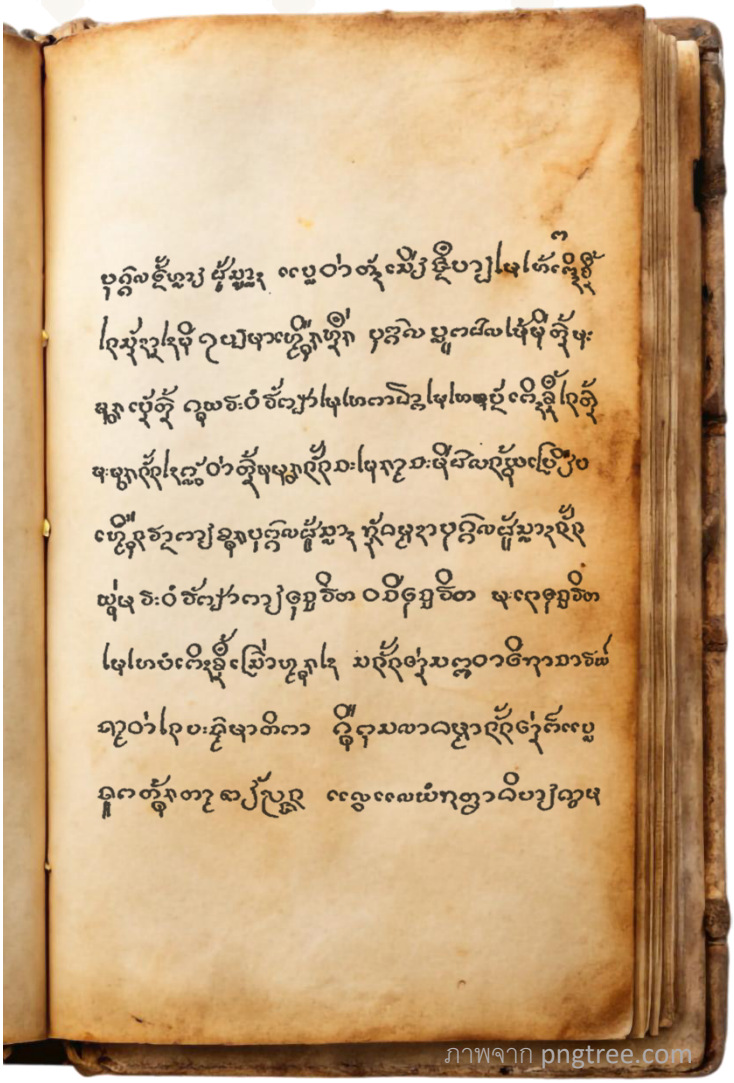

[1] อักษรธรรม มีการพัฒนามาจากอักษรธรรมล้านช้าง คนโบราณใช้อักษรธรรมบันทึกเรื่องราวต่างๆ โดยเฉพาะหลักคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา / คู่มือการอ่านถ่ายทอดเอกสารโบราณ : อักษรธรรมอีสาน สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

สารบัญ

		หน้า
คำปรารภ หลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ		๘
คำนำ ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธินันท์		๙
คำชี้แจงของผู้รวบรวมและจัดทำ		๒๕
พระอภิธรรมสังคณีมาติกา ฉบับธรรมบรรยาย		๒๗
ติกะที่ ๑		
๑.	กุสะลา ธัมมา	๓๑
๒.	อะกุสะลา ธัมมา	๓๓
๓.	อัพ์ยากะตา ธัมมา	๓๖
ติกะที่ ๒		
๔.	สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา	๓๘
๕.	ทุกขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา	๓๙
๖.	อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา	๔๐
ติกะที่ ๓		
๗.	วิปากา ธัมมา	๔๒
๘.	วิปากะธัมมะธัมมา	๔๓
๙.	เนวะวิปากะนะวิปากะธัมมะธัมมา	๔๔
ติกะที่ ๔		
๑๐.	อุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา	๔๗
๑๑.	อะนุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา	๔๘
๑๒.	อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา	๔๘
ติกะที่ ๕		
๑๓.	สังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา	๔๙

๑๔. อะสังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา ๔๙
๑๕. อะสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา ๕๐

ติกะที่ ๖

๑๖. สะวิตักกะสะวิจารา ธัมมา ๕๐
๑๗. อะวิตักกะวิจารามัตตา ธัมมา ๕๑
๑๘. อะวิตักกาวิจารา ธัมมา ๕๒

ติกะที่ ๗

๑๙. ปีติสะหะคะตา ธัมมา ๕๔
๒๐. สุขะสะหะคะตา ธัมมา ๕๕
๒๑. อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา ๕๖

ติกะที่ ๘

๒๒. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา ๕๗
๒๓. ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา ๕๗
๒๔. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา ๕๘

ติกะที่ ๙

๒๕. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา ๕๘
๒๖. ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา ๕๙
๒๗. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา ๖๒

ติกะที่ ๑๐

๒๘. อาจะยะคามิโน ธัมมา ๖๖
๒๙. อะปะจะยะคามิโน ธัมมา ๖๖
๓๐. เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา ๖๗

ติกะที่ ๑๑

๓๑. เสกขา ธัมมา ๖๘

๓๒. อะเสกขา ธัมมา ๗๐
๓๓. เนวะเสกขา นาเสกขา ธัมมา ๗๑
ติกะที่ ๑๒
๓๔. ปะริตตา ธัมมา ๗๒
๓๕. มะหัคคะตา ธัมมา ๗๓
๓๖. อัปปะมาณา ธัมมา ๗๔
ติกะที่ ๑๓
๓๗. ปะริตตารัมมะณา ธัมมา ๗๖
๓๘. มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา ๗๗
๓๙. อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา ๗๘
ติกะที่ ๑๔
๔๐. หีนา ธัมมา ๗๘
๔๑. มัชฌิมา ธัมมา ๗๙
๔๒. ปะณีตา ธัมมา ๘๐
ติกะที่ ๑๕
๔๓. มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา ๘๑
๔๔. สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา ๘๑
๔๕. อะนิยะตา ธัมมา ๘๒
ติกะที่ ๑๖
๔๖. มัคคารัมมะณา ธัมมา ๘๔
๔๗. มัคคะเหตุกา ธัมมา ๘๔
๔๘. มัคคาธิปะติโน ธัมมา ๘๕
ติกะที่ ๑๗
๔๙. อุปปันนา ธัมมา ๘๕
๕๐. อะนุปปันนา ธัมมา ๘๖
๕๑. อุปปาทิโน ธัมมา ๘๖

ติกะที่ ๑๘

๕๒. อะตีตา ธัมมา ๘๗

๕๓. อะนาคะตา ธัมมา ๘๗

๕๔. ปัจจุปปันนา ธัมมา ๘๗

ติกะที่ ๑๙

๕๕. อะตีตารัมมะณา ธัมมา ๙๐

๕๖. อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา ๙๐

๕๗. ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา ๙๑

ติกะที่ ๒๐

๕๘. อัชฌัตตา ธัมมา ๙๑

๕๙. พะหิทธา ธัมมา ๙๒

๖๐. อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา ๙๒

ติกะที่ ๒๑

๖๑. อัชฌัตตารัมมะณา ธัมมา ๙๓

๖๒. พะหิทธารัมมะณา ธัมมา ๙๔

๖๓. อัชฌัตตะพะหิทธารัมมะณา ธัมมา ๙๕

ติกะที่ ๒๒

๖๔. สะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา ๙๗

๖๕. อะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา ๙๗

๖๖. อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา ๙๘

สรุปภาพรวมของพระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย ๙๙

บรรณานุกรม ๑๐๘

คำปรารภ
หลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ

วันเพ็ญเดือน ๙ ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ (ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔) ณ ภูระงำ (ปัจจุบันคือ วนอุทยานภูหัน-ภูระงำ อ.ชนบท จ.ขอนแก่น) ในช่วงบ่ายหลังจากหลวงปู่ฝั้น อาจาโร กวาดลานวัดเสร็จแล้ว ท่านเกิดอาการวิปริตทางกาย บรรดาพระเณรก็พยายามสลับกันเข้าจับเส้นให้หลวงปู่อย่างไร อาการก็ยังไม่ทุเลา หลวงปู่จึงเปลี่ยนอิริยาบถเป็นการเดินจงกรม สลับกับการนั่งสมาธิบนทางเดินจงกรมนั่นเอง จนกระทั่งเวลาประมาณ ๒๑.๐๐ ไปจนถึง ๐๙.๐๐ น. ของวันถัดไป ท่านเกิดสภาวะจิตขาดจากรูปธรรมและนามธรรม หลังจากนั้นจิตของท่านเกิดความรู้เรื่องพระอภิธรรมสังคณีมาติกา ท่านจึงได้รจนาความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอักษรธรรมไว้

ต่อมา มีผู้นำมาแปลเป็นภาษาไทยและพิมพ์แจกจ่ายในงานต่างๆ แต่การใช้ถ้อยคำยังไม่ถูกต้องนัก หลวงปู่สุวัจน์ สุวโจ และพระเถระอีกหลายท่านที่มีความเชี่ยวชาญในอักษรธรรม จึงช่วยกันแปล และปรับปรุงขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เพื่อพิมพ์เป็นอนุสรณ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ฝั้น อาจาโร ต่อมาได้มีการแก้ไขและปรับแต่งถ้อยคำอีกครั้งเพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ ในโอกาสฉลองอุโบสถ วัดป่าชัยชุมพล (เสลียงแห้ง) อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์ เมื่อปี ๒๕๕๐

การนำพระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยายของหลวงปู่ฝั้น อาจารเถระมาจัดพิมพ์ในครั้งนี้ ด้วยอาตมาได้เห็นคุณค่าของมรดกธรรมที่พ่อแม่ครูอาจารย์ได้สร้างไว้ และสมควรรักษาให้สืบต่อไปยังพุทธบริษัทรุ่นหลัง

คำนำ
ความเป็นมาของพระคัมภีร์อภิธัมม์

ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธินันท์[๒]

ปัจจุบันนี้ มีเกจิอาจารย์ ทั้งพระทั้งฆราวาสหลายท่านออกมาแสดงความเห็นว่าพระอภิธัมม์[๓] ไม่ใช่พุทธพจน์หรือไม่ใช่พุทธวจนะ บางท่านเลยเถิดถึงขนาดว่าจะจัดพิมพ์พระไตรปิฎกแล้วตัดส่วนที่เป็นพระอภิธัมม์กล่าวคือเล่ม ๓๕ ถึงเล่ม ๔๕ ออกไปเพราะเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ บทความสั้นๆ นี้จะอธิบายภาพรวมในทางวิชาการที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั่วโลกยอมรับกันเพื่อชี้ให้เห็นว่าพระอภิธัมม์คือคำสอนของพระพุทธเจ้าและมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ความหมายของ ‘อภิธัมม์’

คำว่า ‘อภิธัมม์’ เป็นคำสนธิกันระหว่าง อภิ+ธมฺม ตรงกับภาษาบาลีในอักษรไทยว่า ‘อภิธัมม์’ หรือตรงกับคำสันสกฤตในภาษาไทยว่า ‘อภิธรรม’ คำว่า ‘อภิ’ เป็นคำอุปสรรค (prefix) ในภาษาบาลี มีความหมายว่า ‘เฉพาะ, โดยเฉพาะ, เน้นเฉพาะ’ หรือ ‘ล้วนๆ’ ส่วน ‘ธัมม์’ (ศัพท์ภาษาบาลี) หรือ ‘ธรรม’ (ศัพท์ภาษาสันสกฤต) ก็คือ ‘พระธัมม์’ หรือ ‘พระธรรม’ ซึ่งหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อนำมาเชื่อมเข้าด้วยกัน จึงเป็น ‘อภิธัมม์’

---

[๒] เปรียญ ๙ ประโยค (ขณะเป็นสามเณร) วัดบวรนิเวศวิหาร จากนั้นไปเรียนจนจบปริญญาเอก สาขาบูรพคดีศึกษา (Oriental Studies) ที่สถาบันตะวันออก มหาวิทยาลัยอ๊อกซ์ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ (อดีตนักเรียนทุนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร) ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม

[๓] ภาษาบาลีคือ *อภิธมฺม* (อภิธัมม์) ส่วนภาษาสันสกฤตคือ *อภิธรฺม* (อภิธรรม) ในที่นี้ ผู้เขียนสะกดตามแบบบาลี

(อภิธรรม) แปลว่า ‘เฉพาะธัมม์’ ‘เน้นเฉพาะธัมม์’ ‘ธัมมะล้วนๆ ’ หรือ ‘[กล่าวถึง] เฉพาะพระธัมม์’

ที่เป็นเช่นนี้ พระวินัยปิฎก กล่าวถึงวินัยของภิกษุและภิกษุณี พร้อมทั้งเล่าเรื่องประกอบว่าเหตุใดจึงทรงบัญญัติพระวินัย ส่วนพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงธรรมะที่ทรงนำไปแสดงแก่บุคคลต่างๆ มีการกล่าวถึงประวัติบุคคลที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธัมม์ให้ฟัง ครอบครัวบุคคลนั้นๆ สถานที่ซึ่งบุคคลนั้นๆ อยู่อาศัย บริวารของบุคคลนั้นๆ ฯลฯ ควบคู่ไปกับพระธัมม์ด้วย แต่คัมภีร์พระอภิธัมมปิฎก (อภิธรรมปิฎก) จะเน้นรวบรวบเรียบเรียงเพื่ออธิบาย ‘เฉพาะธัมม์ (ธรรม)’ หรือ ‘ธัมม์ล้วนๆ’ และธัมม์เหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบเมื่อตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณอย่างแจ่มแจ้งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มานั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อจะอธิบายว่าอภิธัมม์คืออะไร? พระไตรปิฎกจึงมักระบุถึงโพธิปักขิยธัมม์ ๓๗ ประการ กล่าวคือสัมมัปปธาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมัคค์มีองค์ ๘ ประการ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับธัมม์ล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือสถานที่ใดๆ

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปลีกวิเวก อยู่ในที่เร้นลับพระองค์เดียวหรือสงฆ์สาวกสนทนาธัมม์กันในบริเวณที่พักในสมัยพุทธกาล เนื้อหาที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาหรือภิกษุสงฆ์สนทนากัน จึงเป็น ‘อภิธัมม์ (อภิธรรม)’ เพราะกล่าวถึงเนื้อหาธัมม์ล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือสถานที่ใดๆ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อภิกษุมีการถามรายละเอียดว่ามรรค ๘ คืออะไร? ภิกษุที่เป็นพระธัมมธรก็จะอธิบายว่าสัมมาทิฏฐิคืออะไร สัมมาสังกัปปะคืออะไร ฯลฯ ซึ่งเป็นเนื้อหาธรรมล้วนๆ จึงสรุปได้ว่าเนื้อหาพระอภิธัมม์มาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และมีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่

จะทรงอธิบายเนื้อหาพระอภิธัมม์ได้อย่างละเอียด ก่อนจะทรงสั่งสอนไปยังสาวก

ความเป็นมาของพระคัมภีร์อภิธัมม์

เพื่อให้เข้าใจภาพรวมของความเป็นมาของคัมภีร์อภิธัมม์ ขออธิบายใน ๓ ลักษณะประกอบกัน

๑. *ในเชิงปริยัติหรือในเชิงวิชาการ* การจัดหมวดหมู่พุทธวจนะมีหลายรูปแบบ

เดิมที เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมและนำสิ่งที่ทรงตรัสรู้มาสั่งสอนประชาชน พระองค์เรียกสิ่งที่พระองค์ทรงตรัสสอนว่าธัมม์ (พระธรรม) คำว่า ‘ธัมม์’ จึงเป็นคำรวมๆ ที่พูดถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ต่อมามีภิกษุสงฆ์สาวกหลากหลายเข้ามาบวช บางรูปประพฤติตัวไม่เหมาะสม พระองค์จึงทรงบัญญัติพระวินัย หมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงพัฒนาเป็น ๒ อย่าง เรียกว่าปาพจน์ กล่าวคือพระธัมม์และพระวินัย

หลังจากแบ่งแยกเป็นหมวดธัมม์และวินัยได้ไม่นาน คำสอนก็กว้างขวางยิ่งขึ้น เหล่าสงฆ์สาวกก็หันไปใช้วิธีจัดกลุ่มคำสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๕ กลุ่มหรือ ๕ หมวด เรียกว่าปัญจนิกาย (นิกาย ๕) ได้แก่ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกายและขุททกนิกาย บางบริบท พระองค์ทรงใช้คำว่า ‘อาคม’ ซึ่งเป็นศัพท์ที่มีมาแต่สมัยพระเวทมาแทนคำว่านิกายด้วย สาวกที่ท่องจำทีฆนิกายได้ เรียกว่าทีฆภาณกะ, สาวกที่ท่องจำมัชฌิมนิกายได้ เรียกว่ามัชฌิมภาณกะ, สาวกที่ท่องจำสังยุตตนิกายได้เรียกว่าสังยุตตภาณกะ สาวกที่ท่องจำอังคุตตรนิกายได้เรียกว่าอังคุตตรภาณกะ สาวกที่ท่องจำเฉพาะชาดกได้ เรียกว่าชาดกภาณกะ เป็นต้น

ต่อมา คำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการรวบรวมและเรียบเรียงไว้หลายรูปแบบมากขึ้น ถึง ๙ รูปแบบ เรียกกันรวมๆ ว่า ‘นวังคสัตถุศาสน์’ หรือ ‘นวังคสัตถุศาสนา’ แปลว่า ‘คำสอนของพระศาสดาที่เหล่าสาวกได้เรียบเรียงเอาไว้ ๙ รูปแบบ’ ระบบนวังคสัตถุศาสน์จึงได้รับความนิยมเข้ามาแทนที่ระบบปัญจนิกาย เพราะรวบรวมคำสอนพระพุทธเจ้าในรูปแบบต่างๆ ไว้ได้ทั้งหมด นวังคสัตถุศาสน์นั้น ได้แก่

สุตตะ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูปพระสูตร เช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และส่วนที่เป็นวินัยวิภังค์ทั้งหมด

เคยยะ หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูปร้อยแก้วที่แต่งปนร้อยกรอง

เวยยากรณะ หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่สาวกแต่งไว้ในรูปร้อยแก้วล้วน

คาถา หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูปร้อยกรองล้วน เช่น ปัฐยาวัตรฉันท์ อินทรวิเชียรฉันท์ อินทรวงศ์ฉันท์ เป็นต้น เช่น คัมภีร์ธัมมบท คัมภีร์เถรคาถา คัมภีร์เถรีคาถา เป็นต้น

อุทาน หมายถึงคำเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้าเอง เมื่อพระองค์ทรงปลีกวิเวก มีทั้งหมด ๘๒ สูตร

อิติวุตตกะ หมายถึงคำสอนพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกใช้หัวข้อว่า อิติวุตตกะ ซึ่งมีอยู่ ๑๑๐ สูตร

ชาดก หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสไว้ในรูปของชาดก มีทั้งหมด ๕๕๐ เรื่อง

อัพภูตธัมมะ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้เน้นถึงเรื่องราวมหัศจรรย์เหนือธรรมชาติหรือเรื่องอัศจรรย์ต่างๆ

เวทัลละ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกแต่งไว้ในรูปคำถาม-คำตอบ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดปัญญา

นวังคสัตถุศาสน์ทั้ง ๙ นี้โดยความหมายก็คือ 'คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เหล่าสาวกได้แต่งในรูปแบบการประพันธ์ ๙ อย่าง' โดยเหล่าสาวกจะเลือกวิธีเรียบเรียงตามที่ถนัด ชอบวิธีไหนก็เรียบเรียงคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบนั้น เช่น บางรูปอาจสันทัดในการแต่งแนวสุตตะหรือแนวพระสูตร บางรูปอาจสันทัดในการเรียบเรียงเป็นเคยยะ บางรูปอาจสันทัดในรูปแบบการแต่งแบบ เวยยากรณะ บางรูปอาจถนัดในการแต่งแนวอิติวุตตกะ ก็แต่งแบบนั้น เพราะพระไตรปิฎกบาลีทั้งหมดนั้น แท้จริงแล้วเหล่าสาวกของพระพุทธเจ้าพากันแต่งรวบรวมทั้งหมดหลังจากได้ยินได้ฟังจากพระพุทธเจ้าแล้ว หรือบางส่วนก็เหล่าศิษยานุศิษย์ของเหล่าพระสาวกที่ร่วมสมัยพุทธกาลอีกที่พากันแต่งขึ้น เช่น พระอภิธัมม์ทั้ง ๗ คัมภีร์ เป็นต้น ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ที่สืบๆ กันมาตามลำดับของพระสารีบุตรเป็นผู้เรียบเรียง

จะเห็นว่าวิธีร้อยเรียงคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อถ่ายทอดกันมาและมีอยู่ในพระไตรปิฎกนั้นมีถึง ๙ อย่าง ซึ่งเรียกว่านวังคสัตถุศาสน์ บางวิธีก็มีระบุคำที่สะท้อนว่าพระพุทธเจ้าเองที่ตรัสว่า *ภิกฺขเว* แปลว่า *'ดูกรภิกษุทั้งหลาย'* เนื่องจากต้องการเรียบเรียงและนำเสนอในรูปแบบของการสนทนา แต่ในหลายๆ บริบท เหล่าสาวกเลือกวิธีอื่นในการเรียบเรียงคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงไม่มีคำว่า *ภิกฺขเว* (ดูกรภิกษุทั้งหลาย) จะหมายความว่าคำสอนในพระไตรปิฎกตอนไหนที่ไม่มีคำว่า *ภิกฺขเว* (ดูกรภิกษุทั้งหลาย) ไม่ใช่พุทธวจนะหาได้ไม่

หลังจากเรียบเรียงหรือแต่งคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบของนวังคสัตถุศาสน์ไว้แล้ว สาวกของพระพุทธเจ้าก็พากันท่องจำเอาไว้และ

มีการสวดพร้อมๆ กันเป็นครั้งคราว คำสอนพระพุทธเจ้าที่สาวกสมัยพุทธกาลต้องท่องจำกันเอาไว้ เท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมี ๒ อย่างคือ :-

๑. นวังคสัตถุศาสน์ที่กล่าวถึงข้างต้น พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย (องฺ.จตุกฺก ๒๑/๖/๘-๙) ว่าภิกษุที่เป็นพหูสูตคือภิกษุที่จำทรงนวังคสัตถุศาสน์ได้อย่างชำชอง ดังความพระบาลีว่า

กถญฺจ ภิกฺขเว ปุคฺคโล อปฺปสฺสุโต โหติ สุเตน อนุปปนฺโน อิธ ภิกฺขเว เอกจฺจสฺส ปุคฺคลสฺส อปฺปกํ สุตํ โหติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺลํ โส ตสฺส อปฺปกสฺส สุตสฺส น อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญาย ธมฺมา นุธมฺมปฏิปนฺโน โหติ เอวํ โข ภิกฺขเว ปุคฺคโล อปฺปสฺสุโต โหติ สุเตน อนุปปนฺโนฯ

‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีสุตะน้อย ไม่เข้าถึงสุตะนั้นเป็นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ จำทรงสุตะ เอาไว้ได้คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะคาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละน้อย แถมไม่ได้รู้อรรถรู้ธรรมแห่งสุตะน้อยนั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วย บุคคลเช่นนี้แลคือผู้มีสุตะน้อยไม่เข้าถึงด้วยสุตะด้วย’

ภิกฺขเว ปุคฺคโล พหุสฺสุโต โหติ สุเตน อนุปปนฺโน อิธ ภิกฺขเว เอกจฺจสฺส ปุคฺคลสฺส พหุ สุตํ โหติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ เวทลฺลํ โส ตสฺส พหุกสฺส สุตสฺส น อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญาย ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน โหติ เอวํ โข ภิกฺขเวปุคฺคโล พหุสฺสุโต โหติ สุเตน อนุปปนฺโนฯ

‘ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีสุตะมากแถมเข้าถึงสุตะด้วยนั้นเป็นอย่างไร? บุคคลบางคนในโลกนี้ จำทรงสุตะเหล่านี้เอาไว้ได้คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตก อัมภูตธัมม์และเวทัลละไว้ได้มาก เขารู้ทั่วถึงอรรถรู้ทั่วถึงธัมม์แห่ง

สุตะเหล่านี้มาก แล้วปฏิบัติธัมม์สมควรแก่ธัมม์ด้วย บุคคลผู้มีสุตะมากและเข้าถึงสุตะด้วยเป็นอย่างนี้แล'

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงย้ำให้เหล่าสงฆ์สาวกพยายามศึกษานวังคสัตถุศาสน์เหล่านี้ให้ชำชองด้วยวิธีเข้าหาสาวกที่เป็นพระธัมมธร พระวินัยธรและมาติกาธรให้มาก เมื่อเข้าหาแล้วก็ตั้งใจเรียนโดยเคารพมิฉะนั้นแล้ว หากท่านเหล่านี้มรณภาพไป ก็จะเสียโอกาส พระโอวาทนี้มีมาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ (อง.จตุกฺก ๒๑/๑๖๐/๑๗๙) ดังนี้

ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว เย เต ภิกฺขู พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมปรา วินยธรา มาติกาธรา, เต น สกฺกจฺจํ สุตฺตนฺตํ ปรํ วาเจนฺติฯ เตสํ อจฺจเยน ฉินฺนมูลโก สุตฺตนฺโต โหติ อปฺปฏิสรโณฯ

'ถ้าภิกษุไม่ตั้งใจท่องจำสุตตันตะโดยเคารพจากภิกษุที่เป็นพหูสูต ท่องจำอาคมได้ ผู้ที่เก่งในพระธรรม ทรงวินัยและทรงมาติกา เมื่อภิกษุเหล่านี้ล่วงไปสุตตันตะก็เหมือนมีรากถูกตัดหาย กลายเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง'

๒. พระปาติโมกข์ซึ่งเดิมทีมี ๑๕๐ ข้อแต่ต่อมาระยะหลังขยายเป็น ๒๒๗ ข้อ ที่จริงแล้ว พระปาติโมกข์เหล่านี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของพระวินัย ดังนั้นจึงเป็นส่วนหนึ่งของ 'สุตตะ' ในนวังคสัตถุศาสน์ด้วย พระปาติโมกข์คือพระวินัยหลักๆ มีมาในพระไตรปิฎก เล่ม ๔ (วิ.มหา.๔/๑๔๙/๒๐๓) พระองค์ตรัสย้ำว่าการสวดพระปาติโมกข์นี้เป็นหน้าที่ของพระเถระในสังฆมณฑลด้วย ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า *อนุชานามิ ภิกฺขเว เถราธิกํ ปาติโมกฺขํฯ* 'ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภารกิจเกี่ยวกับพระปาติโมกข์เป็นกิจของภิกษุปูนเถระ' (วิ.มหา.๔/๑๗๔/๒๒๖) และในการสวดพระปาติโมกข์นั้น ถ้าไม่มีเหตุขัดข้องที่เป็นอุปสรรคหรืออันตรายอะไรให้สวดฉบับเต็ม ไม่ให้สวดโดยย่อ ใครสวดโดยย่อต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหา.๔/๑๖๗/๒๒๑)

การสวดส่วนใดส่วนหนึ่งของนวังคสัตถุศาสน์พร้อมๆ กันนี้ ศัพท์เฉพาะในภาษาบาลีเรียกว่า ‘สังคีติ’ ซึ่งตามรูปศัพท์หมายถึง ‘การสวดพร้อมกัน’[๔] บางทีเหล่าสาวกสงฆ์ก็สวดนวังคสัตถุศาสน์นี้บ่อยๆ เพื่อให้สงฆ์สาวกอื่นๆ ที่บวชมาใหม่ได้ฟัง ผู้ที่ได้ฟังการสวดนวังคสัตถุศาสน์และเรียนรู้ความหมายด้วยมามากก็เรียกว่าพหุสสุตะ ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำให้เหล่าสาวกท่องจำนวังคสัตถุศาสน์เหล่านี้ให้ได้ และทรงแนะนำให้ท่องจำให้ขึ้นใจด้วย

รูปแบบการแต่งของพระอภิธัมม์เรียกว่า ‘เวยยากรณะ’ ซึ่งเป็นวิธีเขียนแบบร้อยแก้วล้วนๆ โดยไม่มีเรื่องราวของบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง พระสูตรที่อธิบายในแนวอภิธัมม์กล่าวคือเน้นธรรมะล้วนๆ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นต้นแบบของการเรียบเรียงพระอภิธัมม์ ๗ คัมภีร์คือ ‘อนุปทสูตร’ พระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย เล่มที่ ๑๔ (ม.อุปริ.๑๔/๑๕๖/๑๕๓-๑๖๕)

พระสูตรนี้ นักวิชาการนานาชาติทั่วโลกที่ศึกษาคัมภีร์พระอภิธัมม์ในพระพุทธศาสนายอมรับกันแล้วว่าคือต้นแบบการแต่งพระอภิธัมม์ทั้ง ๗ คัมภีร์ซึ่งมีในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ พระสูตรนี้เน้นอธิบายในแนวอภิธัมม์กล่าวคือเน้นอธิบาย ‘ธรรมะล้วนๆ’ ซึ่งแตกต่างจากแนวทางของพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ยกตัวอย่างตอนหนึ่งซึ่งพระสูตรนี้อธิบายฌาน คือ

[๑๕๖] *ปุน จปรํ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ*

[๔] ศัพท์นี้มีความหมายเหมือนกับคำว่า *‘สังคายนา’* (สังคายนา) ซึ่งแปลว่า ‘การสวดพร้อมกัน’ เหมือนๆ กัน ในสมัยต่อมา เมื่อมีการจารคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นตัวหนังสือลงในใบลานครั้งแรกที่ประเทศศรีลังกาเมื่อราวร้อยปีก่อน คำว่า *‘สังคีติ’* หรือ *‘สังคายนา’* จึงหมายถึง ‘การรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บันทึกอยู่ในคัมภีร์ใบลานฉบับต่างๆ ที่ขาดหายให้ครบสมบูรณ์’

ทุติยं ฌานं อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เย จ ทุติเย ฌาเน ธมฺมา อชฺฌตฺตं สมฺปสาโท จ ปีติ จ สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา วิญฺญาณํ ฉนฺโท อธิโมกฺโข วิริยं สติ อุเปกฺขา มนสิกาโร ตฺยสฺส ธมฺมา อนุปทววตฺถิตา โหนฺติ ตฺยสฺส ธมฺมา วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติฯ โส เอวํ ปชานาติ เอวํ กิร เม ธมฺมา อหุตฺวา สมฺภวนฺติ หุตฺวา ปติเวนฺตีติ ฯ โส เตสุ ธมฺเมสุ อนุปาโย อนปาโย อนิสฺสิโต อปฺปฏิพทฺโธ วิปฺปมุตฺโต วิสํยุตฺโต วิมริยาทิกเตน เจตสา วิหรติ ฯ โส อตฺถิ อุตฺตรึ นิสฺสรณนฺติ ปชานาติ ฯ ตพฺพหุลีการา อตฺถิ เตฺววสฺส โหติ ฯ (ม.ม.๑๔/๑๕๖/๒๑๗)

[๑๕๗] *ปุน จปรํ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยนฺตं อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยं ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เย จ ตติเย ฌาเน ธมฺมา ปฏิเวเทนฺตีติ ฯ อุเปกฺขา จ สุขญฺจ สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา วิญฺญาณํ ฉนฺโท อธิโมกฺโข วิริยं สติ อุเปกฺขา มนสิกาโร ตฺยสฺส ธมฺมา อนุปทววตฺถิตา โหนฺติ ตฺยสฺส ธมฺมา วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติฯ โส เอวํ ปชานาติ เอวํ กิรเม ธมฺมา อหุตฺวา สมฺภวนฺติ หุตฺวา ปติเวนฺตีติ ฯ โส เตสุ ธมฺเมสุ อนุปาโย อนปาโย อนิสฺสิโต อปฺปฏิพทฺโธ วิปฺปมุตฺโต วิสํยุตฺโต วิมริยาทิกเตน เจตสา วิหรติ ฯ โส อตฺถิ อุตฺตรึ นิสฺสรณนฺติ ปชานาติ ฯ ตพฺพหุลีการา อตฺถิ เตฺววสฺส โหติ ฯ* (ม.ม.๑๔/๑๕๗/๑๑๗)

[๑๕๙] *ปุน จปรํ ภิกฺขเว สารีปุตฺโต สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา อนนฺโต อากาโสติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ฯ เย จ*

อากาสานญฺจายตเน ธมฺมา อากาสานญฺจายตนสญฺญา จ จิตฺเตกคฺคตา จ ผสฺโส เวทนา สญฺญา เจตนา วิญฺญาณํ ฉนฺโท อธิโมกฺโข วิริยํ สติ อุเปกฺขา มนสิกาโร ตฺยสฺส ธมฺมา อนุปทววตฺถิตา โหนฺติ ตฺยสฺส ธมฺมา วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ ฯ โส เอวํ ปชานาติ เอวํ กิรเม ธมฺมา อหุตฺวา สมฺโภนฺติ หุตฺวา ปติเวนฺตีติ ฯ โส เตสุ ธมฺเมสุ อนุปาโย อนปาโย อนิสฺสิโต อปฺปฏิพทฺโธ วิปฺปมุตฺโต วิสํยุตฺโต วิมริยาทิกเตน เจตสา วิหรติ ฯ โส อตฺถิ อุตฺตรึ นิสฺสรณนฺติ ปชานาติ ฯ ตพฺพหุลีการา อตฺถิ เตฺววสฺส โหติ ฯ (ม.ม.๑๔/๑๕๙/๑๑๙)

แต่การรวบรวมเนื้อหาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เน้นธัมม์ล้วนๆ เช่น พระสูตรนี้ ต้องเป็นสายพระสาวกที่ชำนาญในข้ออรรถข้อธัมม์กันจริงๆ ซึ่งประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาระบุว่า พระสาวกที่เป็นต้นของสายอภิธัมม์ก็คือพระสารีบุตร พระสาวกผู้ใหญ่ที่ชำนาญในพระวินัยคือพระมหากัสสปะ ส่วนพระสาวกที่เป็นพหูสูต จดจำพระธัมม์ของพระพุทธเจ้าในส่วนที่เป็นสุตตันตะได้มากคือพระอานนท์ แต่พระสารีบุตรได้นิพพานไปก่อนที่จะมีการทำปฐมสังคายนา ผู้รวบรวมเรียบเรียงเนื้อหาคัมภีร์พระอภิธัมม์ปิฎกก็คือศิษยานุศิษย์ที่สืบทอดมาจากพระสารีบุตรนั่นเอง แต่เนื่องจากว่าพระสารีบุตรนั้นนิพพานไปก่อน เหล่าศิษยานุศิษย์จึงได้พากันรวบรวมเรียบเรียงอภิธัมม์ให้แล้วเสร็จกันทีหลัง

๒. ในเชิงปฏิบัติ: พระอภิธัมม์เป็นอารมณ์ของผู้เจริญวิปัสสนา

คำสอนเรื่องพระอภิธัมม์เป็นสิ่งที่มีมาแต่สมัยพระพุทธเจ้า คัมภีร์พระไตรปิฎก (ขุ.อปาทาน.๓๒/๘/๖๓) จึงได้กล่าวเอาไว้ว่า

สุตฺตำ อภิธมฺมญฺจ วินยำ จาปี เกวลำ
นวงฺคำ พุทฺธวจนำ เอสา ธมฺมสภา ตวฯ

‘พุทธวจนะมีองค์ ๙ คือพระสูตร พระอภิธรรมและ พระวินัย ทั้งสิ้นเหล่านี้คือธัมมสภาของท่าน’

ในพระวินัยปิฎก บริวาร (วิ.ปริวาร.๘/๘๒๖/๒๒๔) มีการบันทึกเอาไว้ว่า

องฺคีรโส สกฺยมุนิ สพฺพภูตานุกมฺปโก
สพฺพสตฺตุตฺตโม สีโห ปิฎเก ตีณิ เทสยิฯ
สุตฺตนฺตำ อภิธมฺมญฺจ วินยญฺจ มหาคุณำฯ

‘พระอังคีรส ผู้เป็นศากยมุนี ผู้ทรงอนุเคราะห์ต่อสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง ผู้แกล้วกล้าดั่งสีหะ ได้ทรงแสดงปิฎกไว้ ๓ อย่างคือ สุตตันตะ พระอภิธัมม์และพระวินัยซึ่งมีคุณมาก’

คัมภีร์อัฏฐสาลินี (หน้า ๔๐) ก็ได้ยืนยันเช่นเดียวกันว่า *อภิธมฺโม นาเมส สพฺพญฺญุพุทฺธานำเยว วิสโย น อญฺเญสำ วิสโย’* ‘พระอภิธัมม์นี้เป็นวิสัยของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าโดยเฉพาะ มิใช่วิสัยของเหล่าพระสาวก’

สมัยพุทธกาล ชาวอินเดียได้รู้จักศีลและรู้จักสมาธิหรือสมาบัติ ๘ กันแล้ว เห็นได้จากการที่มีจุลศีล มัชฌิมศีลและมหาศีลในสามัญผลสูตร พระไตรปิฎก ทีฆนิกาย และการที่เจ้าชายสิทธัตถะเคยไปฝึกฌานสมาบัติในสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตรและอุทกดาบส รามบุตรซึ่งเป็นกลุ่มสมณะนอกพระพุทธศาสนาก่อนที่จะตรัสรู้ธัมม์ แต่สิ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาโดดเด่น หรือต่อยอดไปจากศีลและสมาธิที่มีสอนในสมัยพุทธกาลแล้วก็คือ ปัญญาซึ่งได้มาจากการเจริญวิปัสสนานั่นเอง

คำถามที่ชาวพุทธสงสัยกันมากก็คือพระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งคำสอนพระอภิธัมม์ได้อย่างไร?

คัมภีร์พระอภิธัมมปิฎกเป็นเรื่องของการอธิบายจิต เจตสิก รูปและนิพพานซึ่งเป็นธัมมะล้วนๆ คัมภีร์พระอภิธัมม์อธิบายว่าเจตสิกมี ๕๒ ดวง ประกอบด้วยอัญญสมานาเจตสิก ๑๓, อกุศลเจตสิก ๑๔, โสภณเจตสิก ๒๕, ส่วนจิตแบ่งเป็น ๘๙ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวงตามเจตสิก กล่าวคือ กามาวจรจิต ๕๔, รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒, โลกุตตรจิต ๘ (x ฌาน ๕=๔๐)

ในการละกิเลสให้ได้ครบหมด สาวกของพระพุทธเจ้าจะต้องมีศีลสมบูรณ์ สมาธิสมบูรณ์และปัญญาสมบูรณ์ และปัญญาจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อมีศีลสมบูรณ์และสมาธิสมบูรณ์ดีแล้ว ศีลสมบูรณ์ก็คือมีวิรัติเจตสิกเกิดขึ้นทุกขณะจิต ไม่มีการล่วงศีลโดยประการทั้งปวง ส่วนสมาธิสมบูรณ์ก็คือเจริญสมถะหรือสมาธิจนได้บรรลุระดับจตุตถฌาน หลังจากบรรลุจตุตถฌานแล้วก็จะมีสมาธิสมบูรณ์ จิตของพระพุทธเจ้าจะมีกำลังสมาธิหรือกำลังสมถะเพียงพอต่อการไปเจริญวิปัสสนาต่อเพื่อให้รู้เห็นตามเป็นจริง จนกระทั่งเกิดนิพพิทาญาณและละกิเลสได้หมดสิ้น

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติมัคค์ ๘ จนสมบูรณ์ กล่าวคือมีศีลสมบูรณ์และสมาธิสมบูรณ์ (ฌาน ๔) แล้ว สิ่งที่จะก่อเกิดตามมาก็คือจิตพระองค์จะตั้งมั่นอยู่ในอุเบกขา ไม่หวั่นไหวกับอารมณ์ที่มากระทบ จากนั้น พระองค์ก็ทรงยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา ซึ่งในทางปฏิบัติหมายถึงทรงถอนจิตออกจากจตุตถฌาน ถอยกลับมาสู่ระดับที่เป็นอุปจารสมาธิ จากนั้นก็ตามพิจารณาสภาวธรรมที่เกิดขึ้นในจิต ซึ่งในมหาสติปัฏฐานสูตร ใช้คำว่า ‘จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน’ และ ‘ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน’ เพราะจิตของพระองค์ได้ผ่านระดับจตุตถฌานมาแล้ว จึงได้ทรงพิจารณาเห็นสภาวะธรรมที่เป็นกุศล อกุศล

และอัพยากตะอย่างชัดเจน ทรงได้มองเห็นธัมม์ที่เป็นธรรมชาติล้วนๆ โดยไม่ถูกอคติใดๆ ครอบงำ ซึ่งก่อนนี้ เป็นสิ่งที่สมณะนอกพระพุทธศาสนาไม่เคยเห็นมาก่อน

วัตถุประสงค์ของการเจริญวิปัสสนาก็คือให้เข้าใจสภาวธรรมตามที่เป็นจริง ซึ่งเมื่อเข้าใจตามความเป็นจริงแล้ว จะสามารถกำจัดวิปัลลาส ๔ คือ *สุภวิปัลลาส* (เข้าใจว่าขันธ์ ๕ สวยงาม), *สุขวิปัลลาส* (เข้าใจว่าชีวิตเต็มไปด้วยสุข), *นิจจวิปัลลาส* (เข้าใจว่าชีวิตเที่ยงหรือยั่งยืน) และ *อัตตวิปัลลาส* (เข้าใจผิดว่ามีตัวตนที่ยั่งยืนถาวร) หรืออีกนัยหนึ่ง เพื่อกำจัดวิปัลลาส ๓ คือ *สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส* และ *ทิฏฐิวิปัลลาส*

ในขณะที่จิตของพระองค์กำลังพิจารณาสภาวธัมม์ในลำดับของวิปัสสนาอยู่ พระองค์ได้รู้แจ้งถึงธรรมชาติของจิตที่ถูกเจตสิกต่างๆ ครอบงำ ระหว่างเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานและธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มองเห็นจิตและเจตสิกต่างๆ ครบถ้วน เพราะผู้ที่เจริญสติมาจนถึงได้ระดับจตุตถฌานแล้ว ได้ชื่อว่ามีมหาสติซึ่งเป็นสติที่สมบูรณ์ การพิจารณาเจตสิกธรรมอย่างละเอียดจึงเป็นไปได้ง่าย นอกจากนั้น พระองค์ไปเน้นพิจารณารูปหรือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ก็ทรงมองเห็นอนิจจัง ทุกขังและอนัตตาของรูปขันธ์และนามขันธ์ทุกแง่มุมและพระองค์ก็ทรงค้นพบนิพพานซึ่งเป็นการดับทุกข์ของการเวียนว่ายตายเกิดด้วย

จิต เจตสิก รูปและนิพพานจึงกลายมาเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนาเพราะเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการเจริญวิปัสสนา หลักอภิธัมม์จึงเป็นอารมณ์ของผู้ประสงค์จะเจริญวิปัสสนาโดยแท้ ความรู้เรื่องจิต เจตสิก รูปและนิพพานจึงมีอยู่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะมีแต่

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าที่ได้ปฏิบัติตามมัคค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเท่านั้นจึงได้เข้าถึงสภาวธรรมนี้เช่นนี้ได้

๓. ในเชิงประวัติศาสตร์

ในระหว่างที่พระมหากัสสปะนำคณะสงฆ์ซึ่งต่อมาเรียกว่า ‘ฝ่ายเถรวาท’ จัดปฐมสังคายนาอยู่นั้น ภิกษุบางกลุ่มขอแยกตัวไปจัดทำสังคายนาแยกต่างหาก เพื่อรวบรวมพุทธวจนะตามที่กลุ่มตนเองทรงจำเอาไว้มาแต่ที่ได้ร่ำเรียนมาจากพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ดีงานค้นคว้าวิจัยของชาวตะวันตกสมัยใหม่พบว่าระหว่างที่มีการจัดประชุมเพื่อสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งหลักๆ เน้นพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกอยู่นั้น มีหลักฐานว่า ๑.คณะสงฆ์หลายนิกาย เช่น ธัมมคุปตกะ[๕] ดำริที่จะรวบรวมคัมภีร์อภิธัมม์ปิฎกในสมัยปฐมสังคายนากันด้วยแต่ไม่สำเร็จ อาจจะคำนึงถึงว่าต้องใช้เวลารวบรวมเรียบเรียงนานพอสมควร จึงได้เลิกล้มความคิดไปเสีย ๒.นิกายสัพพัตถิกวาท (หรือ ‘สรรวาสติวาท’ หากสะกดตามภาษาสันสกฤต) ได้เอ่ยถึงคัมภีร์พระอภิธัมมปิฎกในช่วงปฐมสังคายนาด้วยว่าสงฆ์ได้สอบถามเนื้อหารายละเอียดเกี่ยวแก่อภิธัมม์ว่า ‘พระพุทธเจ้าตรัสที่ไหน?’ พระอานนท์ตอบว่า ‘ตรัสที่เมืองสาวัตถี’[๖] ๓.บันทึกของพระถังซำจั๋งหรือท่านถังซำจั๋งฮวบซื่อ ได้ระบุว่าในปฐมสังคายนานั้น คณะสงฆ์นำโดยพระมหากัสสปะพยายามจะรวบรวมคัมภีร์อภิธัมม์ด้วยแต่ไม่สำเร็จ ๔.นิกายบางนิกายที่ปฏิเสธคัมภีร์อภิธัมม์ เช่น สุตตันติกะ (*เสาตรานติกะ* หากสะกดตามสันสกฤต) ก็มีเนื้อหาพระธัมม์ที่คล้ายกับพระอภิธัมม์อยู่ด้วยเช่นกัน[๗]

---

[๕] Bhikkhu Analayo, *the Dawn of Abhidhamma*, 2014,18.

[๖] T1435; Analayo, *the Dawn of Abhidhamma*, 2014,18.

[๗] Etienne Lamotte, *History of Indian Buddhism*, 1988,181.

๕.นิกายที่มีการแต่งคัมภีร์อภิธัมม์อย่างสมบูรณ์คือนิกายสัพพัตถิกวาท (สรรวาสติวาท) ซึ่งได้แต่งคัมภีร์อภิธัมม์คือคัมภีร์อภิธรรมโกศ แม้ว่าการจัดแบ่งเนื้อหาและวรรคตอนจะไม่เหมือนคัมภีร์พระอภิธัมม์ของนิกายเถรวาทเรา แต่ก็เน้นอธิบาย ‘สภาวะธรรม’ ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น กล่าวคืออธิบายเรื่องธาตุ อินทรีย์ โลกธาตุซึ่งได้แก่กามธาตุ รูปธาตุและอรูปธาตุ กฎแห่งกรรม อนุสยกิเลส มัคค์ ๘ ฌานสมาบัติ และหลักอนัตตา ซึ่งเป็นแนว ‘อภิธัมม์’ เหมือนๆ กัน

บทสรุป

เนื้อหาในคัมภีร์พระอภิธัมม์มาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การที่เหล่าสงฆ์สาวกมารวบรวมและเรียบเรียงอย่างเป็นกิจจะลักษณะในสมัยตติยสังคายนา ไม่ได้แปลว่าเป็นคำสอนที่แต่งขึ้นใหม่ สิ่งที่ใหม่คือสำนวนภาษาเท่านั้น แต่เนื้อหาแล้วเป็นพุทธวจนะทั้งหมด เหล่าสงฆ์สาวกเพียงแค่เอาสิ่งที่เรียนรู้และสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาเรียบเรียงให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์เท่านั้น และลักษณะการแต่งของคัมภีร์อภิธัมม์ก็อยู่ในรูปแบบของเวยยากรณะของนวังคสัตถุศาสน์ซึ่งแพร่หลายในสมัยพุทธกาลด้วย

หนังสือ **‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย’** เล่มนี้ พระเดชพระคุณหลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ ซึ่งเป็นศิษย์หลวงปู่ฝั้น อาจาโร รูปหนึ่งได้เมตตาเขียนในคำปรารภไว้ว่า เป็นธัมมะที่หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียงขึ้นระหว่างที่ท่านอาพาธอยู่และมีอาการ ‘สภาวะจิตขาดจากรูปธรรมและนามธรรม จิตของท่านเกิดความรู้เรื่องพระอภิธรรมสังคณีมาติกา ท่านจึงได้รจนาความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอักษรธรรมไว้’ แม้พระเดชพระคุณหลวงปู่ฝั้น

เองก็ไม่เคยศึกษาพระอภิธัมม์มาก่อน แต่หลังจากนั้น ท่านสามารถอธิบายเนื้อหาธัมมสังคณีได้อย่างลึกซึ้ง

ในฐานะนักวิชาการ ผู้เขียนไม่รู้สึกแปลกอะไร เพราะพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผ่านการบรรลุฌาน ๔ และผ่านการเจริญวิปัสสนาเป็นกิจวัตรประจำวันมาหลายปี จนปัญญาขันธ์ในมัคค์ ๘ สมบูรณ์แล้ว ย่อมจะสามารถมองเห็นสภาวธัมม์ ซึ่งเป็นเนื้อหาพระอภิธัมม์ได้เป็นเรื่องปรกติธรรมดา

กล่าวได้ว่าพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าที่มีศีล สมาธิและปัญญาสมบูรณ์ ย่อมเข้าใจสภาวธัมม์คือพระอภิธัมม์นี้ได้สมบูรณ์ทุกรูป ส่วนผู้ที่ยังไม่เข้าถึงสภาวธัมม์บางท่านก็จะเข้าใจผิดว่าพระอภิธัมม์ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าและไม่มีอยู่จริงต่อไปจนกว่าจะรู้แจ้งอภิธัมม์ด้วยตนเอง

ขอถวายความเคารพหลวงปู่ฝั้น อาจาโร และหลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ พระสุปฏิปันโนผู้ที่ได้นำธัมมะอันมีค่าเล่มนี้มาเผยแผ่แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปให้ได้รับทราบในวงที่กว้างขวางยิ่งขึ้น

คำชี้แจงของผู้รวบรวมและจัดทำ

การรวบรวมและจัดทำหนังสือ ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย’ ของหลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียงฉบับนี้ เกิดขึ้นจากดำริของหลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ ที่จะให้คณะทำงานได้จัดทำเพื่อเผยแพร่ และคงไว้ซึ่งมรดกธรรมของหลวงปู่ฝั้น อาจาโร โดยให้พิมพ์แจกในโอกาสงานมุทิตาสักการะอายุวัฒนมงคล ครบ ๘๐ ปี ในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๘ ขององค์หลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ

คณะทำงานกราบขอบพระคุณในความเมตตาของพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ ที่ไว้วางใจและให้โอกาส ในการสนองงานการเผยแผ่ธรรมะของหลวงปู่ฝั้น อาจาโร

หนังสือ ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาบรรยาย’ ฉบับนี้ สามารถดำเนินการจนประสบความสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากได้รับความอนุเคราะห์และสนับสนุนจากกัลยาณมิตรจิตอาสาที่ไม่ประสงค์ออกนามหลายท่านในการสนับสนุนข้อมูล รวบรวมและคัดลอกเนื้อหาจากหนังสือ ‘พระฝั้น อาจาโร ๑๐๘ ปี’ การออกแบบปก รูปเล่ม และจัดทำแผนภาพสรุปทั้ง ๒๒ ติกะ ๖๖ บท ทำให้ผู้อ่านได้เห็นภาพรวมของเนื้อหาเป็นตอนๆ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาทำความเข้าใจ และที่สำคัญ คณะทำงานได้รับความเมตตาจาก ผศ.ดร.ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธินันท์ ที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้แก่คณะทำงาน เพื่อให้คำปรึกษาและแนะนำตลอดจนตรวจทานแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง จนหนังสือฉบับนี้ สำเร็จสมบูรณ์ และมีคุณค่าต่อพุทธศาสนิกชนที่สนใจศึกษาและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คณะทำงานขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

หากมีความผิดพลาด ขาดตกบกพร่องอันใดก็ตามที่เกิดจากการรวบรวมและจัดทำหนังสือฉบับนี้ คณะทำงานขอน้อมรับผิดอย่างเต็มที่ และหากบุญกุศลใด อันเกิดจากการสนองงานศาสนาให้แก่หลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ ด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจอย่างเต็มกำลังความสามารถในครั้งนี้ คณะทำงานขอน้อมถวายความเคารพแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พ่อแม่ ครูอาจารย์ และน้อมถวายแด่หลวงปู่สาคร ธมฺมาวุโธ ผู้ให้ความเมตตาให้กำลังสติปัญญาในการทำงานข้ามฝั่งแห่งวัฏฏะแก่เหล่าศิษยานุศิษย์ และขออุทิศบุญกุศลจากกุศลกรรมนี้ ให้แก่ดวงจิตทุกดวงที่เป็นเพื่อนร่วมสังสารวัฏ ที่กำลังพยายามประพฤติปฏิบัติเพื่อข้ามฝั่งแห่งวัฏฏสงสาร และเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายอื่นๆ ที่ยังเวียนว่ายอยู่เพราะอำนาจแห่งทิฐิมานะ อาสวกิเลส

จิตตั้งมั่นเป็นยังไง
มันไม่ได้ส่งไปข้างหน้า มาข้างหลัง
ข้างซ้าย ข้างขวา ข้างบน ข้างล่าง
ตั้งจำเพาะอยู่ที่รู้
ความรู้อยู่ที่ไหน เราก็เพ่งดูอยู่ตรงนั้น

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

พระอภิธรรมสังคณีมาติกา
ฉบับธรรม[๕]บรรยาย
หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เรียบเรียง

กรุณา วิยะ สัตเตสุ ปัญญายัสสะ มเหสิโน
เญยยธัมเมสุ สัพเพสุ ปวัตติตถะยถารุจิง
ทยายะ ตายะ สัตเตสุ สมุสสาหิตมานโส
ฯลฯ

อภิธัมมกถัง กเถสีติฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้รับประทานวิสัชนา ในพระอภิธรรมมาติกา ๒๒ ติกะในเบื้องต้น สนองศรัทธาธรรมของท่านสาธุชน สัปบุรุษโดยสมควรแก่กาลเวลา ด้วยพระอภิธรรมมาติกานี้ ยากที่จะอธิบายแก้ไขแปลออกไปให้พิสดารได้ มีแต่ท่านสวดมาติกาเพลาบังสุกุลเท่านั้น

แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นบาลีอยู่ ยากที่จะเข้าใจได้ ที่ท่านแปลออกไว้ก็มีแต่พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์อย่างย่อเท่านั้น แต่ในพระอภิธรรมมาติกานี้หาได้แปลออกให้วิตถารพิสดารไม่ พระอภิธรรมมาติกา ๒๒ ติกะในเบื้องต้นนี้ทรงสำแดงเมื่อพระชินสีห์พระศาสดาจารย์เสด็จคมนาการขึ้นจำวัสสาในชั้นดาวดึงสา เทวโลก ทรงตรัสเทศนาในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดหมู่

---

[๕] ต้นฉบับเดิมเป็น ‘พระอภิธรรมสังคิณีมาติกาฉบับธรรมบรรยาย’ แต่เปลี่ยนเป็น ‘พระอภิธรรมสังคณีมาติกาฉบับธรรมบรรยาย’

เทวกัลยา มีพระพุทธมารดาเป็นต้น ***กเถตุ กามะยตา*** ทรงปุจฉาเป็นสกวาที[๙] ปรวาที[๑๐] ทุกๆ คัมภีร์ เป็นลำดับๆ ไป

เบื้องหน้าแต่นี้ อาตมภาพจักได้วิสัชนาในพระอภิธรรมมาติกาเป็นปุจฉาวิสัชนา ตามนัยพระพุทธฎีกาเช่นนั้น เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสได้ศรัทธาเชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัยยิ่งๆ ขึ้นไป

สมัยครั้งหนึ่ง ยังมีพระอาจารย์องค์หนึ่งชื่อว่าสกวาทีอาจารย์ มารำพึงแต่ในใจว่า

> ‘เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงตรัสพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธมารดานั้น พระองค์ได้เลือกคัดจัดสรรพระวินัย พระสุตตันตะ พระอภิธรรมทั้ง ๓ ปิฎกนี้แล้ว ก็ยังไม่เห็นว่าจักเสมอด้วยคุณของพระพุทธมารดานั้นได้ เห็นแต่พระอภิธรรมมาติกานี้ไซร้จึงจะสมควรด้วยคุณของพระพุทธมารดา แต่พระบาลีนั้นก็ยังปรากฏอยู่ ๒๒ ติกะ ติกะละ ๓ รวมเป็น ๖๖ บทดังนี้ ทำไฉนหนอ อาตมาจึงจักรู้จัก เข้าใจในเนื้อความแห่งพระอภิธรรมมาติกานี้ได้?’

เมื่อท่านสกวาทีอาจารย์คิดรำพึงแต่ในใจฉะนี้แล้ว จึงคมนาการเข้าไปสู่สำนักของท่านปรวาทีอาจารย์ ท่านสกวาทีอาจารย์จึงกล่าวพระบาลีขึ้นว่า กุสะลา ธัมมา อะกุสะลา ธัมมา เป็นต้น โดยเนื้อความเดิมในปฐมมาติกานี้ว่า กุสะลา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลนั้นอย่างหนึ่ง

---

[๙] *สกวาที* โดยปรกติ หมายถึงนิกายเถรวาทบาลีที่เจริญในประเทศศรีลังกา ประเทศไทย เมียนมาร์ กัมพูชาและลาวที่ยึดพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีเป็นคัมภีร์หลักของศาสนา แตกต่างจากเถรวาทสันสกฤตซึ่งหมายถึงนิกายเถรวาทอื่นๆ ที่ไปเจริญทางภาคเหนือของประเทศอินเดียในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ซึ่งใช้ภาษาสันสกฤตบันทึกคำสอน แต่ในหนังสือเล่มนี้ หมายถึงตัวเองที่มีคำถามอยากถามธรรมะชั้นสูงกับผู้อื่น

[๑๐] *ปรวาที* โดยปรกติ หมายถึงนิกายนอกพระพุทธศาสนาเถรวาทบาลีทั้งหมดที่อยู่นอกนิกายเถรวาทบาลี แต่ในหนังสือเล่มนี้ หมายถึงอาจารย์ท่านอื่นที่ทรงความรู้ซึ่งตนเองไปขอศึกษาเอาความรู้

อะกุสะลา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลนั้นอย่างหนึ่ง อัพ์ยากะตา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอัพยากฤตนั้นอย่างหนึ่ง

ให้เพ่งดูจิตใจเรานี่ล่ะ มันเป็นยังไงอยู่ อย่าไปดูแห่งอื่น มันเฉยเฉย ก็ดูมันเฉยเฉย มันว่างก็รู้ว่ามันว่างน่ะ มันคิดโน่นมันคิดนี่ มันไปโน่น มันไปนี่ ก็ให้รู้เท่าสมมุติที่มันไป เมื่อรู้เท่าทุกอย่างแล้ว สมมุติทั้งหลายไม่มี ก็เป็นวิมุตติ หลุดพ้นจากทุกข์

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๑. กุสะลา ธัมมา

ธรรมอันเป็นส่วนของบุคคลทั้งหลายผู้ฉลาด แปลว่าตัดเสีย ซึ่งบาปไม่ให้เกิดขึ้นในสันดานได้

๒. อะกุสะลา ธัมมา

ธรรรมของบุคคลผู้ไม่ฉลาด หรือแปลว่าไม่ตัดบาปกรรม จากกายวาจาใจ

๓. อัพ์ยากะตา ธัมมา

ธรรมอันพระพุทธเจ้าไม่ได้พยากรณ์ว่าเป็นบุญและเป็นบาป

๔. สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นอารมณ์แห่งจิตอันสัมปยุตแล้วด้วยเวทนา

๕. ทุกขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้ว ทุกขายะ เวทนายะ ด้วยนามธรรมที่ได้เสวยอารมณ์เป็นทุกข์

๖. อะทุกขะมะสุขายะ เวทะนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้วด้วยเวทนาที่ไม่มีสุขไม่มีทุกข์

๗. วิปากา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันสุขต่างๆ กัน คือกรรมวิบากที่เป็นส่วนบุญนั้นเรียกว่ากุศลวิบาก

๘. วิปากะธัมมะธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเกิดแห่งวิบาก ได้แก่ เหตุและปัจจัย

๙. เนวะวิปากะนะวิปากะธัมมะธัมมา

ธรรมทั้งหลายมิใช่วิบาก มิใช่เหตุ แปลว่า ธรรมไม่มีวิบาก ไม่มีเหตุปัจจัย

ปรับปรุงภาพจาก : Shutterstock, กลุ่มภาพตาลปัตร. Online: https://share.google/images/uPwu0zOmx8128folL, เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม 2568

๑. กุสะลา ธัมมา

โดยความอธิบาย ในธรรมที่เป็นกุศลนั้นว่า ธรรมอันเป็นส่วนของบุคคลทั้งหลาย ผู้ฉลาด แปลว่า ‘ตัดออกเสียซึ่งบาป ไม่ให้เกิดขึ้นในสันดานได้’ มีอุปมาเหมือนหนึ่งบุคคลปลูกผลไม้ มีต้นมะม่วง เป็นต้น คอยระวังรักษาไม่ให้กาฝากบังเกิดขึ้นในต้นมะม่วงนั้นได้ เพราะกลัวต้นมะม่วงนั้นจะไม่งาม จะมีผลน้อย เปรียบเหมือนร่างกายของบุคคลผู้ฉลาด อันธรรมดาบุคคลผู้ฉลาดนั้นย่อมระวังรักษากายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ให้บังเกิดความเศร้าหมองได้ฉะนั้น

ท่านปรวาทีอาจารย์ถามว่า ‘ในปฐมมาติกาคือ ***กุสะลา ธัมมา*** นั้น ท่านก็แปลถูกต้องตามพยัญชนะแล้ว แลยังอัตถาธิบายความอุปมาอุปไมยซ้ำอีกเล่า ยังจะมีอะไรที่ข้าพเจ้าจักต้องแจกแจงอีกหรือ?’

ท่านสกวาทีอาจารย์จึงว่า ‘โดยอัตถะนั้นข้าพเจ้าก็เข้าใจแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังมีความวิตกถึงบุคคลที่โง่กว่าข้าพเจ้านี้ก็ยังมีอยู่บ้าง เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้าจึงขอคำแนะนำต่อไปอีกสักหน่อย ขอรับ’

ท่านปรวาทีอาจารย์จึงตอบขึ้นว่า

‘***เอโก กิระ ปุริโส*** ดูก่อนท่านสกวาทยาจารย์ ดังได้ยินข่าวว่ามีบุรุษผู้หนึ่งเป็นคนฉลาด ได้เห็นเรือพลัดมาติดอยู่ที่หน้าท่าของตน แล้วก็พิจารณาเห็นว่า เรือนี้เป็นเรือโจร โจรเก็บเอาของในเรือไปหมดแล้วลอยเรือมาหน้าท่าของเรา ถ้าเราไม่ผลักออกไปเสียจากหน้าท่าของเราไซร้ เมื่อเจ้าของเรือมาพบเข้าในกาลใด ก็จักกล่าวโทษว่าเราเป็นโจรลักเอาเรือมาดังนี้’

‘เปรียบเหมือนหนึ่งบุรุษไถนา วันหนึ่งโจรนำเอาถุงทรัพย์ไปทิ้งไว้ที่ริมนา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะเสด็จไปกับพระอานนท์ ครั้นพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นถุงทรัพย์นั้นแล้ว จึงทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า ‘อสรพิษอยู่ที่นี้แล้ว’ ครั้นบุรุษไถนาได้ฟังพระพุทธฎีกาตรัสแก่พระอานนท์ดังนั้น ก็สำคัญเสียว่า ‘เป็นอสรพิษ

จริงๆ' หาได้คิดว่าโจรเอาถุงเงินไปทิ้งไว้ในที่นั้นไม่ แล้วพระองค์จึงคมนาการเสด็จไปสู่ที่อื่น ครั้นภายหลังบุรุษผู้เป็นเจ้าของทรัพย์มาเห็นถุงทรัพย์ของตนทิ้งอยู่ที่ริมนาของบุรุษไถนานั้นแล้ว ก็สำคัญมั่นหมายว่าบุรุษไถนานั้นเป็นโจร จึงจับเอาบุรุษไถนานั้นไปฉะนี้ บุคคลผู้มีวิจารณญาณพิจารณาเห็นเหตุผลดังนี้แล้ว ก็ถอยเรือนั้นออกจากหน้าท่า ปล่อยไปตามกระแสน้ำ ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดตัดฐานะภัยเสียได้ ดังนี้'

ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งบุรุษเลี้ยงโค บุรุษเจ้าของโคนั้นเมื่อได้เห็นโคหลวงมาอยู่ในคอกของตนแล้ว ก็คิดแต่ในใจว่า 'ถ้าผู้ใหญ่บ้านและนายอำเภอมาเห็นโคหลวงมาอยู่ในคอกของเราแล้ว ก็จะหาว่าเราลักเอาโคของหลวงมา แล้วก็จะจับเอาตัวเราไปลงทัณฑกรรมต่างๆ' เมื่อบุรุษเลี้ยงโคคิดเช่นนี้แล้ว ก็เปิดประตูคอกไล่โคหลวงออกไปให้พ้นจากบ้านของตน ดังนี้ก็จัดได้ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาด ตัดราชภัยให้พ้นไปเสียได้ ดังนี้'

อีกเรื่องหนึ่ง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราได้เสวยพระชาติเป็นกุททาลบัณฑิต[๑๑] ครั้งนั้นพระองค์ได้ทำไร่ข้าวโพดและถั่วราชมาสอยู่ริมฝั่งมหาสมุทร ครั้นถึงคิมหันตฤดูแล้ว ก็บวชเป็นฤาษี เมื่อถึงวัสสันตฤดู (ฤดูฝน) แล้วก็สึกออกมาทำไร่ต่อไป เป็นเช่นนี้อยู่ถึง ๗ ครั้ง คือ บวช ๗ ครั้ง สึก ๗ ครั้ง ครั้นภายหลัง พระองค์จึงมาคิดว่า เรามีความเหนื่อยยากลำบากกาย ต้องบวชต้องสึก เพราะเป็นห่วงจอบกับข้าวโพดเป็นต้นนี้เอง ทำให้เราต้องบวชๆ สึกๆ เมื่อพระองค์คิดได้เช่นนี้แล้ว จึงนำเอาผ้าห่อพืชคามกับจอบนั้นไปโยนทิ้งเสียที่ริมฝั่งมหาสมุทร ครั้นสิ้นห่วงสิ้นกังวลแล้ว พระองค์จึงมาเจริญสมาบัติ ก็ได้สำเร็จฌานโลกีย์ ครั้นจุติจากนั้นแล้วก็ได้อุบัติบังเกิดในชั้นพรหมโลก ดังนี้

---

[๑๑] เดิมเป็นกุททาบัณฑิต ตามนัยกุททาลชาดก พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๗ ข้อ ๗๐

แสดงมาทั้งนี้ก็เป็นแต่อุปมาอุปไมยเพื่อจะให้เห็นความว่า ร่างกายของเราท่านทั้งหลาย คือ เบญจขันธ์ทั้ง ๕ นี้ เมื่อบุคคลมีความยินดีรักใคร่อยู่ตราบใดแล้ว ก็จักได้เสวยแต่กองทุกขเวทนาอยู่ตราบนั้น เท่ากับว่ายินดีอยู่ด้วยราชภัยคือพญามัจจุราช และโจรภัยคือโมหะ เหมือนดังพระบาลีที่พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า ***ปัญจุปาทานักขันธา ทุกขา*** ดังนี้ โดยเนื้อความว่า สัตว์โลกทั้งหลายมีความเดือดร้อนอยู่ ก็เพราะเข้าไปยึดถือเอาขันธ์ไว้ว่าเป็นของของเราฉะนี้ฯ

ในธรรมที่ว่า ***กุสะลา ธัมมา*** นั้นคือ มีพุทธประสงค์ให้เอาองค์ปัญญาตัดอาลัยในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ เสียได้ โดยเห็นว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เพราะเบญจขันธ์ นั้นไม่ได้อยู่ในอำนาจใต้บังคับของผู้ใด เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า ***กุสะลา ธัมมา*** แปลว่า ‘ตัดเสียซึ่งบาปออกจากกาย วาจา ใจ ไม่ให้เกิดขึ้นได้’ *วินะยะ* แปลว่า ‘วินัย’ ก็แปลว่า ‘นำเสียซึ่งบาปออกจากกาย วาจา ใจ ไม่ให้ติดอยู่ในสันดานได้’ ***ปฏิปัตติ*** ก็แปลว่า ‘ปฏิบัติกลับกาย วาจา ใจที่เป็นบาปให้เป็นบุญเป็นกุศลเสีย’ ฉะนี้ เพราะเหตุนั้นจึงได้เรียกชื่อว่า ‘ศีล’ ว่า ‘วินัย’ ว่า ‘ปฏิบัติ’ ดังนี้

๒. อะกุสะลา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จักได้แก้ไขในบทที่ ๒ ต่อไป ***อะกุสะลา ธัมมา*** นี้สืบไปโดยพระบาลีว่า ***อะกุสะลา ธัมมา*** ธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์แห่งจิต คือว่าทรงไว้ซึ่งจิตอันที่เป็นอกุศลธรรม ***อะกุสะลา ธัมมา*** ถ้าชี้ตัวบุคคลก็แปลว่าธรรมของบุคคลผู้ไม่ฉลาด หรือแปลว่า ไม่ตัดบาปกรรมออกไปจาก กาย วาจา ใจ ก็ได้ ความอธิบายว่า คนโง่ ไม่ระงับบาปที่จะถึงแก่ตน บางคนบาปยังไม่ทันมาถึงตนเลย ก็เที่ยวแสวงหาบาปใส่ตนก่อนก็มี

ท่านสกวาทีอาจารย์จึงถามขึ้นว่า ‘คำว่าบาปที่จักมาถึงแก่ตนนั้นอย่างไรและที่ว่าบาปยังไม่ทันมาถึงตน ก็ไปเที่ยวแสวงหาบาปใส่ตนก่อนนั้น

อย่างไร ขอท่านปรวาทีฯ จงวิสัชนาความข้อนี้ให้เกิดเป็น สุตตมยปัญญา แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิดขอรับ?'

ท่านปรวาทีจึงอธิบายว่า 'บาปที่จะมาถึงแก่ตนนั้น ด้วยเหตุที่จักกระทำให้เดือดร้อนขึ้นก่อน เป็นต้นว่าไปได้ยินเสียงเขาลงอาญาหรือทุบตีด้วยไม้ ฆ้อน หรือก้อนดิน เป็นต้น บุคคลที่จะเกิดความเดือดร้อนนั้น เพราะไม่ปิดป้องกำบังไว้ให้ดี ปล่อยให้เสียงนั้นล่วงเข้ามากระทบหูหรืออายตนะนั้นมาถึงตน บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นคนโง่ ไม่ฉลาด ไม่ตัดบาป ไม่ระวังบาปที่จักมาถึงแก่ตนฉะนี้ ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหมือนบุคคลที่มีเรือนไฟไหม้ บุรุษนั้นเมื่อได้เห็นไฟไหม้มาแต่ไกลแล้ว ก็ไม่ระมัดระวังไฟและไม่ตัดเชื้อไฟเสียแต่ที่ต้นลม เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นคนโง่ ไม่ฉลาด ไม่ระวังบาปที่จักมาถึงแก่ตน ดังนี้

คำที่ว่าไปเที่ยวแสวงหาบาปใส่ตนนั้น ได้แก่บุคคลที่เที่ยวปักขวากหลาวไว้และดักบ่วงข่ายไว้สำหรับจะให้สัตว์มาติดตายนั้นแล จักได้ชื่อว่าไปเที่ยวแสวงหาบาปมาใส่ตน ที่ว่าไม่ได้ตัดบาปเสียนั้น มีคำอธิบายว่ายังมีต้นไม้ไทรอยู่ต้นหนึ่ง ไม่สู้โตนัก มีใบ กิ่ง ก้าน บริบูรณ์เป็นอันดีอยู่ในป่าหิมวันตประเทศ วันหนึ่งมีนกบินไปจับกินเถาวัลย์ ครั้นภายหลังก็บินมาจับที่ต้นไทรนั้นแล้วก็ถ่ายอุจจาระลงไป ครั้นถึงวสันตฤดู เมล็ดเถาวัลย์นั้นก็งอกงามขึ้นมาที่ใต้ต้นไทร ยังมีคนจำพวกหนึ่งได้เดินมาเห็นเถาวัลย์กำลังงอกขึ้นอยู่ใต้ต้นไทร แล้วบอกแก่ต้นไทรนั้นว่า หน่อเถาวัลย์นั้น ครั้นงอกงามขึ้นมานี้แล้ว ถ้าทิ้งไว้ให้มันเจริญใหญ่โตแล้ว ก็จักปกคลุมท่านให้ถึงแก่ความตายไปในที่สุด ต้นไทรจึงตอบขึ้นว่า มันคงไม่ทันที่จะงอกงามขึ้นมาคลุมเราได้ สัตว์ทั้งหลาย มีกระต่ายและสุกรเป็นต้น ก็จะมากัดกินเป็นอาหาร เถาวัลย์ก็จักถึงแก่ความตายไป ไม่ทันที่จะเลื้อยยาวขึ้นมาได้ ครั้นนานไป เถาวัลย์นั้นก็เจริญใหญ่โตขึ้นมา ไม่มีอันตรายจากสัตว์ทั้งหลาย มีกระต่ายและสุกรเป็นต้น จนเถาวัลย์นั้นเลื้อยขึ้นไปถึงคาคบใหญ่ ยังมีคนจำพวกหนึ่งได้ตักเตือนต้นไทรนั้นว่า เหตุไฉนท่านจึงได้ให้โอกาสแก่เถาวัลย์นั้นเลื้อยขึ้นมาจนถึงเพียงนี้เล่า ครั้นนานไปมันจักคลุมยอดของท่าน ท่านก็จักได้

ความลำบาก ถึงแก่ความตายไป ครั้นต้นไทรได้ฟังแล้ว จึงตอบขึ้นว่า ท่านอย่าได้กลัวเลยว่าเถาวัลย์มันจักไม่ตาย ถ้าพวกตัดเสาเขามาเห็นเข้าแล้ว เขาก็จักตัดเอาไปทำเชือกลากเสา ต้นเถาวัลย์นั้นก็จักถึงแก่ความตายไป ครั้นนานมา ต้นเถาวัลย์นั้นก็เลื้อยขึ้นไปคลุมยอดแห่งต้นไทร จนต้นไทรนั้นถึงแก่ความตายหักลงไปอยู่เหนือปฐพี'

แสดงมาทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นความประมาทที่ไม่คิดตัดบาปทางกาย วาจา ใจ เพราะฉะนั้นจึงต้องลำบากในภายหลัง ฉะนี้ฯ

ท่านสกวาทีอาจารย์จึงถามขึ้นว่า 'บุคคลที่ไม่ตัดบาปนั้น ครั้นตายแล้วได้ไปเสวยทุกขเวทนาในอบายภูมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้นนั้น จักได้แก่บุคคลจำพวกใด?'

ท่านปรวาทีจึงชักนิทานในคัมภีร์ธรรมบทมาแสดงให้เห็นปรากฏว่า 'ยังมีกุลบุตร ๔ คนพี่น้องกัน ครั้นได้ทัศนาการเห็นหญิงสวยผู้ภรรยาของท่านผู้อื่น แล้วเกิดความกำหนัดมีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ ได้กระทำกาเมสุมิจฉาจาร ครั้นพวกเขากระทำกาลกิริยาตายไปแล้ว ก็ไปตกอยู่ในนรกโลหะกุมภีนาน ประมาณหกหมื่นปีแล้ว จนน้ำนั้นเดือดขึ้นมาถึงปากหม้อกระทะทองแดงที่เดือดพล่าน แล้วก็ได้สติ มีความปรารถนาจะประกาศถึงบุพพกรรมของตนให้ปรากฏ แต่ก็กล่าวไม่ได้ตลอด ได้แต่เพียงคนละอักขระ คนที่หนึ่งว่า **ทุ** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าเป็นคนชั่ว ที่สองว่า **สะ** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าตกอยู่ในนรกนี้นานประมาณหกหมื่นปีแล้ว ที่สามว่า **นะ** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าไม่มีที่สุดว่าจักหมดกรรมเมื่อไร คนที่สี่ว่า **โส** ความเต็มแปลว่า ข้าพเจ้าจักไม่กระทำกรรมชั่วอีกต่อไปแล้ว ดังนี้ พอยังไม่ทันจะหมดเรื่องที่จักกล่าว ได้แต่คนละอักขระๆ เท่านั้น น้ำก็พัดหมุนลงก้นหม้ออย่างเดิม แล้วก็ได้เสวยทุกขเวทนา เผ็ด แสบ ร้อน อยู่ในนรกอีกต่อไปจนกว่าจะสิ้นบาปกรรมเพราะโทษที่ตนไม่ได้ตัดบาปทาง ปรทารกรรม[๑๒] (กระทำผิดในภรรยาของผู้อื่น) เปรตทั้ง ๔ ตนเหล่านี้เมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่นั้น ชื่อว่าเป็น

[๑๒] ต้นฉบับเดิมใช้ ปวทาระกรรม แก้เป็น ปรทารกรรม

คนโง่ คนไม่ฉลาด ไม่ตัดบาปกรรมเสีย เพราะฉะนั้นจึงต้องเป็นเปรต เสวยทุกขเวทนาอยู่ในโลหะกุมภีฉะนี้ฯ’

๓. อัพ์ยากะตา ธัมมา

ในลำดับนี้จักได้วิสัชนาแก้ไขในบทที่ ๓ สืบต่อไป โดยพระบาลีว่า ***อัพ์ยากะตา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งจิตที่เป็น ***อัพยากฤต*** ข้อนี้แปลว่า ‘ธรรมอันพระพุทธองค์มิได้ทรงพยากรณ์ว่าเป็นบุญหรือเป็นบาป’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า ‘จิตที่ไม่ยินดียินร้าย ไม่โสมนัสโทมนัสนั้นแลชื่อว่า ***อัพยากฤต*** เปรียบเหมือนหนึ่งว่า ใบบัวอันน้ำดีและน้ำชั่วตกถูกต้องแล้ว ก็ไหลไปไม่ขังอยู่ได้ฉะนั้น ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเสมือนเสาไม้แก่นอันบุคคลฝังไว้แล้วเหนือแผ่นดิน ผงเผ้าเถ้าธุลีจะปลิวมาสักเท่าใดๆ ก็ดี ก็ไม่ติดอยู่ที่เสาได้ จิตที่เป็นอัพยากฤตนั้น ถึงใครๆ จะบูชาดีก็ดี บูชาชั่วก็ดี ก็ไม่มีความยินดียินร้ายฉะนั้น’

ท่านสกวาทีอาจารย์ จึงได้ขออุปมาอุปไมยขึ้นอีกว่า ‘ข้าแต่ท่านปรวาทีอาจารย์ ซึ่งท่านได้ชี้แจงแสดงมาก็ถูกต้องตามพระบาลีดีแล้ว ข้าพเจ้าได้ฟังก็มีความยินดีชอบใจทุกประการแล้ว แต่ข้าพเจ้าขออุปมาอุปไมยอีกสักหน่อย ขอรับ’

ท่านปรวาทีอาจารย์ จึงแสดงอุปมาอุปไมยว่า

‘ดูกรท่านสกวาทีฯ นครทวาริกะ ปุริโส วิยะ จิตที่เป็นอัพยากฤตนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งนายทวาริกะคือบุรุษผู้เฝ้าซึ่งประตูพระนคร จิตที่เป็นกุศลนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งชนที่เข้าไปในประตูพระนคร จิตที่เป็นอกุศลนั้นเปรียบเหมือนชนที่ออกไปจากประตูพระนคร นายทวาริกะผู้เฝ้าซึ่งประตูพระนครนั้นก็ไม่ได้ไต่ถามซึ่งชนที่เข้าออก เพียงแต่เห็น หาได้ถามชนที่เข้าออกนั้นไม่ เช่นนี้แลชื่อว่า ***อัพยากฤต*** ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งภาชนะที่ใส่น้ำเป็นต้น ภาชนะที่เต็มแล้วด้วยน้ำนั้น ถึงใครๆ จะเอาน้ำใส่ลงไปอีกสักเท่าใดๆ ก็ดี น้ำในนั้น

ก็ย่อมไหลล้นออกไปจากภาชนะ ไม่สามารถขังอยู่ได้ ฉันใดก็ดี จิตที่เป็นอัพยากฤต ที่พระพุทธองค์มิได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเป็นบุญเป็นบาปนั้น ก็ชื่อว่าบุญบาปไม่มี ถึงบุญบาปจักมีมาสักเท่าใดๆ ก็ดี ก็ไม่สามารถจะติดค้างอยู่ได้ มีอุปไมยดังภาชนะที่เต็มแล้วด้วยน้ำฉะนั้น จิตที่เป็นอัพยากฤตนี้ก็ย่อมมีแต่ในพระอริยเจ้าจำพวกเดียวเท่านั้น หาได้มีแก่ปุถุชนไม่ ปุถุชนนั้นมีแต่จิตเป็นบุญเป็นบาปทั้งสองประการ จิตที่เป็นอัพยากฤตนั้นหาได้มีไม่ เพราะฉะนั้นจิตที่เป็น อัพยากฤตนั้น จึงมิได้บังเกิดแก่ปุถุชน'

ท่านสกวาทีอาจารย์ได้ฟังก็ชอบใจ จึงไต่ถามต่อไปอีกว่า 'บุคคลผู้ใดมีแต่จิตที่เป็นกุศล ส่วนอกุศลและอัพยากฤตไม่มี บุคคลผู้ใดมีแต่จิตที่เป็นอกุศล ส่วนกุศลและอัพยากฤตไม่มี บุคคลผู้ใดมีแต่จิตที่เป็นอัพยากฤต ส่วนกุศลและอกุศลไม่มีเล่าขอรับ?'

ท่านปรวาทีอาจารย์จึงวิสัชนาว่า 'บุคคลที่มีจิตเป็นบาปเป็นอกุศลนั้นก็ได้แก่นายพราน คิดแต่จะฆ่าเนื้อฆ่าปลาอยู่เป็นนิจ กุศลจิตและอัพยากฤตจิตนั้นไม่บังเกิดมีแก่นายพรานเลย ดังนี้ บุคคลที่มีจิตเป็นบุญเป็นกุศลนั้นได้แก่พระอริยะสัปบุรุษ ท่านคิดแต่การบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา สดับฟังพระธรรมเทศนาเป็นนิจ อกุศลจิตและอัพยากฤตจิตก็ไม่บังเกิดมีแก่ท่านดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงว่า จิตที่เป็นอัพยากฤตนี้ ย่อมบังเกิดมีแต่พระอรหันต์อย่างเดียว พระอรหันต์เมื่อเข้านิโรธสมาบัติแล้ว จิตที่เป็นบุญเป็นบาปนั้นไม่บังเกิดมีแก่ท่าน ฉะนั้นนักปราชญ์ผู้มีปัญญา พึงสันนิษฐานเข้าใจตามนัยพระพุทธภาษิตอันวิจิตรพิสดาร อาตมาแก้ไขมาในปฐมมาติกาบทที่ ๓ โดยสังเขปก็ยุติลงแต่เพียงนี้ฯ'

๔. สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา

ในลำดับนี้ จักได้แสดงติกมาติกาบทที่ ๔ สืบต่อไป โดยพระบาลีว่า ***สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นอารมณ์แห่งจิตอันสัมปยุตแล้วด้วยเวทนา’ ***เวทนา*** แปลว่า ‘เสวยอารมณ์’ ***สุขายะ*** แปลว่า ‘เป็นสุข’ โดยความอธิบายว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้วด้วยความเสวยอารมณ์เป็นสุขนั้น คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ ที่ได้สัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็ล้วนแต่เป็นที่รักที่เจริญใจ คือว่าไม่ยังใจให้เดือดร้อน มีแต่ความโสมนัสยินดีในเมื่อสัมผัสมาถูกต้องกับทวาร มีจักขุทวารเป็นต้น เพราะฉะนั้นธรรมดวงนี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสว่า ***สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ’

พระสกวาทีอาจารย์จึงขอความอุปมาอุปไมยต่อไปว่า ‘ข้าแต่ท่านปรวาทีอาจารย์ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแสดงให้พิสดารอีกสักหน่อยเถิดพระเจ้าข้า’

พระปรวาทีอาจารย์จึงวิสัชนาว่า ‘คนหนาวได้ห่มผ้า คนร้อนได้อาบน้ำ คนหิวอาหารได้รับประทานอาหารบรรเทาเวทนาเก่าลงได้ และห้ามเวทนาใหม่ไม่ให้กำเริบขึ้นมาได้ ฉะนี้ ก็จักได้ชื่อว่าสัมผัสถูกต้องเวทนาที่เป็นสุข ถ้ามิฉะนั้น เปรียบเหมือนหนึ่งคนยากจนเข็ญใจ เมื่อได้ลาภยศ ฐานนันดรอันใดอันหนึ่งแล้ว ก็ย่อมมีความชื่นชมยินดีเป็นกำลัง ดังนายควาญช้าง เดิมทีก็เป็นคนยากจนอนาถา ครั้นได้รับจ้างเขาเลี้ยงช้างแล้วก็ได้รับประทานอาหารเช้าเย็น ครั้นอยู่มาภายหลัง ก็ได้เสวยราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์ เสวยแต่เวทนาที่เป็นสุขฉะนั้น ถ้ามิฉะนั้นก็เปรียบเหมือนหนึ่งพระเจ้าสักกมันธาตุราชกุมาร เมื่อเดิมทีนั้นก็เป็นคนยากจนเข็ญใจ จะแสวงหาอาหารบริโภคแต่ละมื้อนั้นก็ทั้งยาก จนที่สุดแม้แต่ผ้าจะนุ่งจะห่มก็ไม่มี มีแต่นุ่งใบไม้ ครั้นภายหลังก็ได้เป็นบรมจักรพรรดิ แสนที่จะมีความสุขสบาย’ ดังนี้

๕. ทุกขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา

ในลำดับนี้จักได้วิสัชนาแก้ไขในบทที่ ๕ สืบต่อไป โดยพระบาลีว่า ***ทุกขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้วด้วยทุกขายะ เวทนายะ นามธรรมที่ได้เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตของบุคคลที่มีความลำบากนั้นก็ได้แก่ คนที่ยากจนเข็ญใจและคนที่มีโรคาพยาธิเบียดเบียนต่างๆ และคนที่ต้องราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย เป็นต้น เหล่านี้แลชื่อว่า ***ทุกขายะ เวทนายะ*** เป็นทุกขเวทนาอีกอย่างหนึ่ง คือทุกข์ของสัตว์ในนรก ทุกข์ของเปรต อสุรกาย ทุกข์ของสัตว์ดิรัจฉานกำเนิด ทุกข์ของสัตว์ที่จักเวียนว่ายตายเกิดต่อไป ดังนี้แลชื่อว่า ทุกขเวทนา

ท่านสกวาทีอาจารย์จึงถามขึ้นว่า บุคคลที่ได้เสวยทุกขเวทนาอย่างที่ได้แสดงมานี้คือใคร ผู้ใดเป็นตัวอย่างขอรับ โปรดได้อัตถาธิบายให้แจ่มแจ้งขอรับ?

ท่านปรวาทีอาจารย์จึงนำบุคคลยกขึ้นมาแสดงให้เห็นเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า

‘ยังมีสตรีผู้หนึ่งชื่อว่านางสุปวาสา เป็นมารดาของพระสีวลีที่ทรงพระครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ครั้นภายหลัง นางสุปวาสา ผู้เป็นมารดานั้นจึงได้ชี้แจงแสดงเหตุให้ปรากฏว่า ตนประกอบไปด้วยความทุกข์เหลือที่จะอดทนพ้นที่จักพรรณนาเป็นต้นว่าครรภ์นั้นได้ใหญ่เกินประมาณ จะนั่งก็เป็นทุกข์ จะนอนก็เป็นทุกข์ จะยืนก็เป็นทุกข์ จะเดินก็เป็นทุกข์ ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า ***ทุกขเวทนา*** ทุกข์นั้นแปลว่าลำบาก ลำบากนั้นแปลว่าความชั่ว ก็มาจากความชั่วที่ตนเองกระทำไว้ไม่ดี เพราะเหตุนั้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสเทศนาว่า ***สัพพะปาปัสสะ อะกะระณัง***[๑๓] ดังนี้ ก็เพื่อพระพุทธประสงค์ไม่ให้สัตว์กระทำบาป

---

[๑๓] เดิมเป็น สัพพะปาปัสสะ อกรณัง (ที.มหา.๑๐/๕๔/๕๗)

เพราะทรงพระกรุณาแก่สัตว์ จักไม่ให้ได้เสวยทุกขเวทนา ด้วยทรงหวังพระหฤทัยว่าจักให้สัตว์ได้เสวยแต่สุขเวทนายิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนี้ฯ'

๖. อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จักได้แสดงในบทที่ ๖ ***อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา*** นี้ต่อไป ข้อนี้แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้วด้วยเวทนาที่ไม่มีสุขไม่มีทุกข์' โดยความอธิบายว่า 'ทุกข์ก็อาศัยแก่เบญจขันธ์ทั้ง ๕ เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา วิจารณญาณเห็น เบญจขันธ์ทั้ง ๕ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน หรือเห็นว่าเป็นอย่างอื่น มิใช่เราและตัวตนของเราแล้ว อุปาทานก็ไม่เข้าไปใกล้ไปยึดถือ ปล่อยวางเฉย' เพราะฉะนั้นจึงว่า 'สุขทุกข์ไม่มี' ดังนี้ ส่วนอารมณ์นั้นเล่าก็มีอุเบกขา อุเบกขานั้นแปลว่า 'เข้าไปเห็นเบญจขันธ์ทั้ง ๕ เบญจขันธ์ ทั้ง ๕ ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับสูญไปสิ้นไป ส่วนความรู้ความเห็นนั้นก็ไม่เจือปนอยู่ด้วยเบญจขันธ์ทั้ง ๕ เพราะเหตุนั้นจึงว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุข' ฉะนี้ฯ

ท่านพระสกวาทีอาจารย์จึงถามสืบต่อไปว่า 'อารมณ์ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนั้นเป็นอย่างไร เป็นโลกีย์หรือเป็นโลกุตระ หรือเป็นประการใด?'

ท่านพระปรวาทีอาจารย์จึงได้เฉลยวินิจฉัยว่า 'ความที่ว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนั้น ที่เป็นโลกีย์ก็มี ที่เป็นโลกุตระก็มี เปรียบเหมือนหนึ่งอารมณ์ที่ร้อนแล้ว แลมีความปรารถนาจักให้พ้นร้อนไปหาเย็น แต่ยังไปไม่ทันจะถึงความเย็น ฉะนั้น'

แล้วท่านปรวาทีอาจารย์จึงย้อนถามท่านสกวาทีอาจารย์ กลับคืนมาอีกว่า 'ท่านสกวาทีอาจารย์ จักมีความเห็นเป็นอย่างไร เมื่อได้ออกจากความร้อนแต่ยังไม่ทันถึงความเย็น?'

ท่านสกวาทีฯ ตอบว่า 'อารมณ์นั้นร้อน'

ท่านปรวาทีอาจารย์จึงถามอีกว่า 'อารมณ์นั้นจักร้อนอย่างไร เมื่อได้หนีพ้นร้อนมาแล้ว?'

พระสกวาทีฯ จึงตอบว่า ‘ถ้าพ้นอารมณ์ร้อนมาแล้ว อารมณ์นั้นก็เย็น’

พระปรวาทีฯ จึงว่า ‘จะเย็นได้อย่างไรเพราะยังไม่ถึงความเย็น?’

พระสกวาทีฯ จึงว่า ‘ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว อารมณ์นั้นก็ไม่เย็นไม่ร้อน’

พระปรวาทีฯ จึงอนุโลมคล้อยตามว่า ‘นั้นแลธรรมที่สัมปยุตแล้วด้วยเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข’

ท่านสกวาทีอาจารย์ยังมีความวิมติกังขาคือมีความสงสัย จึงไถ่ถามอีกว่า ‘ธรรมที่เป็นโลกีย์นั้นคือใคร ผู้ใดกระทำได้แล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าชี้บอกบุคคลที่เป็นโลกีย์มาแสดงในที่นี้ เพื่อให้เห็นเป็นแบบอย่างสักเรื่องหนึ่งพอเป็นเครื่องเตือนสติให้สิ้นความสงสัย?’

ท่านปรวาทีจึงนำบุคคลมาแสดงเพื่อให้เป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า ***เอโก เถโร*** ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่ง ไปเจริญสมณธรรมอยู่ในอรัญราวป่า ท่านได้นั่งเจริญวิปัสสนา พิจารณาซึ่งสังขารธรรม คืออนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความทนทุกข์ยากลำบาก อนัตตา ความมิใช่ตัวเราและของเรา หรือตัวตนของเรา จนอารมณ์นั้นไม่มีทุกข์ไม่มีสุข แต่เฉยๆ อยู่ตลอดกาล

ขณะนั้นยังมีเสือโคร่งใหญ่ตัวหนึ่ง เข้ามาคาบเอาพระมหาเถระองค์นั้นไปบริโภคเป็นภักษาหาร เมื่อเดิมทีนั้นก็บริโภคตั้งแต่เท้าขึ้นไปจนถึงโคนเข่า พระผู้เป็นเจ้าก็ไม่สุขไม่ทุกข์ จิตของพระผู้เป็นเจ้านั้นก็ยังเป็นโลกีย์อยู่ คือท่านยังเป็นปุถุชน ยังไม่ได้สำเร็จอะไร เมื่อเสือโคร่งใหญ่นั้นบริโภคถึงสะเอวและท้องน้อย ท่านก็ยังไม่สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษอันใด อารมณ์ของท่านนั้นก็ยังเฉยๆ อยู่ ไม่ได้เดือดร้อนหวั่นไหว ครั้นบริโภคถึงดวงหฤทัยของท่านแล้ว ท่านก็ได้สำเร็จอรหันต์พ้นกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานในปากเสือโคร่งใหญ่นั้น ฉะนี้ฯ

อนึ่ง นักปราชญ์ผู้มีวิจารณญาณพึงสันนิษฐานเข้าในตามนัยพระพุทธภาษิตอันวิจิตรพิสดาร อาตมารับประทานวิสัชนามาใน ติกมาติกาบทที่ ๖ แต่พอสังขิตนัย โดยย่นย่อพอสมควรแก่กาลเวลาเพียงเท่านี้

๗. วิปากา ธัมมา

ณ บัดนี้ จักได้แก้ไขในติกมาติกาที่ ๗ ตามลำดับสืบไป โดยนัยพระบาลีว่า ***วิปากา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นสุขและทุกข์ต่างๆ กัน คือกรรมวิบากที่เป็นส่วนบุญนั้นเรียกว่า กุศลวิบาก ๑ กรรมวิบากที่เป็นส่วนบาปนั้นเรียกว่า อกุศลวิบาก ๑ ขันธวิบาก ๑ และปัญญาวิบาก ๑’

กรรมวิบากนั้นเป็นผลจาก ๒ ประการ คืออกุศลวิบาก ได้แก่ผลทุจริต ๓ คือ กายทุจริต ๑ วจีทุจริต ๑ มโนทุจริต ๑ ทุจริตทั้ง ๓ เหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศลวิบาก กุศลวิบาก ได้แก่ผลสุจริต ๓ คือ กายสุจริต ๑ วจีสุจริต ๑ มโนสุจริต ๑ สุจริตทั้ง ๓ เหล่านี้ เป็นฝ่ายกุศลวิบาก เมื่อเสวยแล้วก็มีผลต่างๆ กัน

ทุจริตทั้ง ๓ นั้นได้แก่สัตว์ที่เสวยทุกข์ยากลำบากต่างๆ หลายอย่างหลายประการ เป็นต้นว่าให้โรคาพยาธิเบียดเบียนมาก และให้เป็นคนยากจนเข็ญใจไร้ทรัพย์อับปัญญาและยังสัตว์ให้ตกไปในอบายภูมิทั้ง ๔ ฉะนี้ ชื่อว่าอกุศลวิบากทั้ง ๔

ผลกรรมที่ ๒ คือ สุจริตทั้ง ๓ นั้นได้แก่สัตว์ที่เสวยความสุขสนุกสบายต่างๆ หลายอย่างหลายประการ เป็นต้นว่าให้ปราศจากโรคาพยาธิและให้มั่งมีทรัพย์สมบัติสมบูรณ์บริบูรณ์มาก และยังสัตว์ให้เสวยสมบัติในฉกามาพจรสวรรค์เป็นต้นฉะนี้ ชื่อว่า ‘กุศลวิบาก’

ขันธวิบากนั้นคือยังร่างกายของสัตว์ให้ได้โทษ ลดน้อยถอยกำลังลงไป และให้ฟันหัก ผมหงอก เนื้อหนังเหี่ยวแห้ง หูตึง ตามืดมัวไป ทั้งสรีระร่างกายนั้นไซร้ก็คดค้อมน้อมโค้งไปเบื้องหน้าให้ทรมาน ทรกรรมด้วยโรคาพยาธิต่างๆ ฉะนี้ จึงชื่อว่า ขันธวิบาก

ปัญญาวิบากนั้นยังสัตว์ให้รู้จักบาปรู้จักบุญ รู้จักคุณและโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ทั้งปวงตามความเป็นจริงได้ และให้มีปัญญาสามารถรู้จัก ***สัพพเญยยธรรม*** ที่เป็นโลกีย์และเป็นโลกุตรได้ฉะนั้น จึงชื่อว่า ‘ปัญญาวิบาก’

ท่านพระสกวาที ได้เสวนาการฟังธรรมบรรยายแล้วก็ชอบใจชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงขอให้ท่านปรวาทียกเอาบุคคลตัวอย่างต่อ เพื่อเป็นนิทัศนนัยอีก ๔ คนว่า ‘อกุศลวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด กุศลวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด ขันธวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด และปัญญาวิบากนั้นจักได้แก่บุคคลผู้ใด ขอรับ?’

ท่านพระปรวาทีจึงได้เฉลยตอบต่อไปว่า ‘อกุศลวิบากนั้นได้แก่อุบาสกที่ถูกตัดคอนั้นเอง กุศลวิบากนั้นก็ได้แก่ท้าวมหาชมพูบดีนั่นเอง ขันธวิบากนั้นก็ได้แก่พระปูติกติสสเถระนั้นเอง ปัญญาวิบากนั้นได้แก่พระจุฬสบันถกนั้นเองฯ’

แก้ไขในติกมาติกาบทที่ ๗ โดยสังเขปก็ยุติไว้แต่เพียงนี้ฯ

๘. วิปากะธัมมะธัมมา

ในลำดับนี้ จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๘ ว่าด้วย ***วิปากะธัมมะธัมมา*** สืบต่อไป โดยเนื้อความว่า ธรรมทั้งหลายอันเกิดแห่งวิบาก ได้แก่เหตุและปัจจัย เปรียบเหมือนหนึ่งผลมะพร้าวห้าว (แห้ง) ที่ควรจะงอกออกมาจากผลมะพร้าวได้ และมีบุคคลนำเอาไปปลูกไว้ในแผ่นดิน ต้นมะพร้าวนั้นก็งอกงาม เจริญใหญ่โตขึ้นมาจนถึงแก่ตกจั่น แล้วก็กลายเป็นมะพร้าวอ่อนและมะพร้าวห้าว ต้นมะพร้าวที่งอกงามเจริญขึ้นนั้นได้แก่เหตุ บุคคลที่นำไปปลูกลงไว้นั้นได้แก่ปัจจัยผลมะพร้าวอ่อนและผลมะพร้าวห้าวที่ควรจะบริโภคนั้นได้แก่วิบาก

อีกนัยหนึ่งว่า อกุศลกรรมนั้นเปรียบเหมือนหนึ่งต้นไม้ที่มีพิษสง เมื่อมีผลสุกแล้วก็ให้โทษแก่บุคคลผู้บริโภคฉะนั้น กุศลวิบากนั้นเปรียบดุจหนึ่งต้นไม้ที่ไม่มีพิษสง เมื่อมีผลอันสุกแล้ว ก็ย่อมนำประโยชน์ให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไป โดยเหตุนี้จึงว่า บาปเป็นเหตุ ทุกข์เป็นผล บุญเป็นเหตุ สุขเป็นผล ดังนี้

เพราะเหตุนั้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสเทศนาไว้ว่า ***วิปากะธัมมะธัมมา*** ฉะนี้ โดยเนื้อความว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็น

เครื่องอุดหนุนของความสุขพิเศษ เปรียบเหมือนเครื่องบ่มผลไม้ทั้งปวง มีผลมะม่วงและกล้วยเป็นต้น อีกประการหนึ่ง ด้วยอวิชชานี้แล เป็นวิบากธรรม เพราะสังขาร วิญญาณ นามรูป จะบังเกิดได้ ก็ต้องอาศัยอวิชชาเป็นเดิมเหตุ ถ้ามิฉะนั้นก็ต้องอาศัยแก่ มูล ๖ คือ กุศลมูล ๓ และอกุศลมูล ๓ มูลทั้ง ๖ นี้เป็นเหตุให้บังเกิดบุญ เกิดบาป เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า ***วิปากะธัมมะธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๙. เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา

ในลำดับนี้จักได้แสดงในบทที่ ๙ ว่า ***เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา*** นี้สืบต่อไป โดยเนื้อความว่าธรรมทั้งหลายมิใช่เหตุ มิใช่วิบาก แปลว่าธรรมไม่มีวิบาก ไม่มีเหตุปัจจัยดังนี้ โดยความอธิบายว่า ธรรมที่ไม่มีทั้งเหตุทั้งผล เปรียบเหมือนบุคคลที่นอนหลับฝันไปว่า ได้บริโภคอาหารอิ่มหนำสำราญใจ ครั้นตื่นขึ้นมาแล้วอาหารและความอิ่มในฝันก็หายไปหมด อาหารนั้นได้แก่เหตุ ความอิ่มในอาหารนั้นได้แก่ผล บุคคลที่นอนหลับฝันไปนั้นก็ได้แก่ธรรม คือ ***เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา*** ฉะนี้ เมื่อตราบใดธรรมนั้นแสดงให้ตรงกับธรรมชื่อว่า ***เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา*** ฉะนี้ ก็คือพระนิพพานแล้ว เมื่อยังไม่ถึงพระนิพพานตราบใด ธรรมดวงนั้นก็ต้องอาศัยบุญและบาปที่สัตว์กระทำอยู่ ครั้นถึงพระนิพพานแล้ว บุญและบาปก็สูญไปหมด ดังมีพระบาลีปรากฏว่า ***เอสะ ธัมโม สะนันตะโน***[๑๔] ‘ธรรมดวงเดียวนี้แลเป็นธรรมของเก่า เป็นธรรมเครื่องยินดีของสัตตบุรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน’ หรือแปลอีกนัยหนึ่งว่า ‘เป็นธรรมของพระอริยเจ้าทั้งหลายที่ท่านได้ข้ามไปแล้วจากกิเลส’ ฉะนี้ฯ

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ธรรมดวงเดียวนี้เป็นธรรมของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ข้าพเจ้ามีความสนใจมานานแล้ว

---

[๑๔] ขุ.ธมฺม ๒๕/๑๑/๑๕.

ข้าพเจ้าอยากจะเข้าใจโดยง่ายๆ เพราะฉะนั้นขอความกรุณาให้ท่านปรวาทีฯ จงแสดงอุปมาอุปไมยเพื่อให้เกิดสันนิษฐาน ณ กาลบัดนี้ด้วยเถิด ขอรับ?

พระปรวาทีฯ จึงแสดงอุปมาว่า ธรรมดวงนี้เปรียบเสมือนหนึ่งบุคคลย้อมผ้าด้วยสีต่างๆ มีสีเหลือง ดำ แดง เป็นต้น บุคคลที่ย้อมผ้านั้นก็ได้แก่สังขารนั้นเอง สีต่างๆ นั้นก็ได้แก่วิบากกรรม คือ ผลแห่งบุญและบาปนั้นเอง ผ้านั้นก็ได้แก่ธรรมชื่อว่า ***เนวะวิปากะนะวิปากะธัมมะธัมมา*** นี้เอง

เมื่อบุคคลย้อมผ้าและสีต่างๆ นั้นหายสูญไปจากผ้าแล้ว ผ้านั้นก็มีสีขาวบริสุทธิ์อย่างเดิม ปราชญ์ผู้มีวิจารณญาณพึงสันนิษฐานเข้าใจตามนัยพระพุทธภาษิตอันวิจิตรพิสดาร ได้แสดงมาในติกมาติกาบทที่ ๙ แต่โดยสังขิตกถาไว้เพียงเท่านี้

เอกำ ธมฺมำ มีธรรมดวงเดียว เวลานี้เราทั้งหลายขยายออกไปแล้ว ก็กว้างขวางพิสดารมากมายถ้าวิตถารนัยก็พรรณนาไปถึงแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ รวมเข้ามาแล้ว สังเขปนัยแล้ว มีธรรมอันเดียว เอกำ ธมฺมำ เป็นธรรม อันเดียว เอกำ จิตฺตำ มีจิตดวงเดียว นี่ เป็นของเดิม ให้พากันให้พึงรู้พึงเข้าใจต่อไป

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๑๐. อุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ทรงไว้ซึ่งธรรมชาติ, อันเป็นเครื่องกำหนดในอุปาทานความที่เข้าไปถือเอาซึ่ง ขันธ์ ๕ ว่าเป็นของถาวรมั่นคง หลงว่าเป็นของดีของงาม, ถือว่าเป็นของตนจริงๆ

๑๑. อะนุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว, แลไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง

๑๒. อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถึงธรรมที่ควรพึงถือเอา และธรรมที่ไม่ควรจะพึงถือเอา

๑๓. สังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต

๑๔. อะสังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว แลไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง

๑๕. อะสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา

ธรรมทั้งหลาย อันทรงไว้ซึ่งจิตที่ไม่เศร้าหมอง ความคิดนึกก็คิดนึกในธรรมที่ไม่เศร้าหมอง

๑๖. สะวิตักกะสะวิจารา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยวิตกและวิจารณ์

๑๗. อะวิตักกะวิจาระมัตตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องทรงไว้ซึ่งจิต มาตรว่า มีแต่วิจารณ์, วิตกไม่มี

๑๘. อะวิตักกาวิจารา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตอันไม่วิตกวิจารณ์

๑๐. อุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา

ในลำดับนี้จักได้แสดงติกมาติกาบทที่ ๑๐ สืบต่อไป ตามนัยพระบาลีว่า ***อุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ทรงไว้ซึ่งธรรมชาติอันเป็นเครื่องกำหนดในอุปทาน คือความเข้าไปถือเอาซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่าเป็นของถาวรมั่นคง หลงว่าเป็นของดีงาม ถือว่าเป็นของตนจริงๆ’ เพราะฉะนั้นจึงได้ถือว่าอุปาทานจักบังเกิดขึ้นได้ ก็อาศัยความไม่รู้จักว่าเป็นโทษ เห็นไปว่าเป็นคุณประโยชน์แก่ตน เพราะฉะนั้นจึงได้หลงรักใคร่พอใจ ชอบใจ แต่อันที่จริงนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ ย่อมให้โทษหลายอย่างหลายประการ โทษของรูปนั้น เป็นต้นว่า หนาวก็เป็นทุกข์ ร้อนก็เป็นทุกข์ อยากข้าวอยากน้ำก็เป็นทุกข์

ถ้าจะอุปมาให้เห็นชัดแล้ว บุคคลที่ถือรูปว่าเป็นของๆ ตนนั้น ย่อมหลงกระทำแต่บาปกรรม เพื่อนำมาบำรุงซึ่งรูปของตนและรูปของท่านผู้อื่น ครั้นตายไปแล้วก็ได้เสวยแต่ทุกขเวทนาในอบายภูมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้น ก็เพราะเหตุที่เขาถือว่ารูปเป็นของของตนนี้เอง อุปมาเหมือนเวทนา บุคคลที่งูกัดตายฉะนั้น อีกประการหนึ่ง บุคคลที่ถือว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของของตนนั้น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มิใช่ของของตนเพราะเป็น ***วิปริณามะธรรม*** รู้ยักย้ายกลับกลายไปต่างๆ ก็ยังขืนยึดถือไว้ว่าเป็นของของตน

เพราะฉะนั้น บุคคลที่ถือไว้ว่าเป็นของของตนนั้น ก็อยากให้มีแต่ความสุขสบาย ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นกลับกลายร่ำไป แต่บุคคลก็ยังขืนยึดถือเอาไว้ว่าเป็นของของตน เพราะฉะนั้นจึงได้ประสบแต่ความทุกข์ยากลำบากใจหลายอย่างหลายประการเพราะอุปทานเข้าไปยึดถือไว้ไม่วาง ฉะนี้ฯ

๑๑. อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา

จักได้แสดงในบทที่ ๑๑ สืบต่อไปว่า ***อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา*** นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถือเอาซึ่งอารมณ์ที่ไม่พึงถือเอา’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า โลกธรรมทั้ง ๘ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้ง ๔ เหล่านี้เป็นอิฏฐารมณ์ ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา และความทุกข์ ทั้ง ๔ เหล่านี้เป็นอนิฏฐารมณ์ อารมณ์ทั้ง ๘ เหล่านี้เรียกว่า โลกธรรม เพราะโลกธรรมทั้ง ๘ นี้กระทำใจให้ขุ่นมัววุ่นวายไป ไม่ใช่เครื่องระงับ และกระทำใจให้เดือดร้อนไปต่างๆ

เพราะฉะนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสไว้ว่า ***อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันไม่ควรเข้าไปถือเอาเป็นอารมณ์’ ดังนี้ เพราะเหตุว่าโลกธรรมทั้ง ๘ เหล่านี้ เป็นเครื่องกวนใจของหมู่สัตว์โลกทั้งปวง โดยความอธิบายว่า โลกธรรมทั้ง ๘ เหล่านี้เปรียบเหมือนกงจักรสำหรับดักสัตว์ให้หมุนเวียนไป ให้ได้เสวยทุกขเวทนาต่างๆ ดังเปรตที่ต้องกงจักรตัดศีรษะ แต่สัตว์ทั้งหลายเห็นว่าโลกธรรมทั้ง ๘ เหล่านี้เป็นความสุข ก็เช่นเดียวกันกับโลกธรรมทั้ง ๘ ที่กระทำสัตว์ให้วุ่นวายเดือดร้อนไป เสวยแต่ความทุกขเวทนา ดังนี้

๑๒. อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา

ในบทที่ ๑๒ ว่า ***อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา*** นั้นแปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถึงธรรมที่ควรพึงถือเอาและธรรมที่ไม่ควรพึงถือเอา ดังนี้ โดยความอธิบายว่า ธรรมที่ควรจะพึงถือเอานั้นก็คือพระอริยมรรคทั้ง ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้นนี้เอง ส่วนธรรมที่ไม่ควรพึงถือเอานั้นคือโลกธรรมทั้ง ๘ นั้นเอง โดยเนื้อความในพระบาลีว่า ไม่ถือซึ่งโลกธรรมทั้ง ๘ และถือเอาพระอริยมรรค ๘ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า ***อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกา บทที่ ๑๒ ก็ยุติแต่เพียงนี้ฯ

๑๓. สังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา

จักได้แสดงในติกมาติกาที่ ๑๓ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***สังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา*** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า บุคคลบางจำพวกได้วิตกคิดไปถึงบุคคลที่ได้ฆ่า คนที่ได้ลักของของตนไป ที่ได้กระทำล่วงเกินลูกเมียของตนที่ได้หลอกลวงตน ดังนี้ เหตุ ๔ ประการนี้ย่อมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งสิ้น เปรียบเหมือนหนึ่งตั๊กแตนที่ยินดีในไฟ ถูกร้อนเข้าจึงได้รู้ว่าเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงได้สมกับพระบาลีว่า ***สังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แต่เดิมทีนั้นจิตก็เศร้าหมองอยู่แล้ว ยังไปคิดเอาอารมณ์เศร้าหมองมาประสมกันด้วยจิตที่เศร้าหมองนั้นอีก จิตก็ยิ่งเศร้าหมองทวีขึ้นไปฉะนี้ฯ

แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๓ มาพอสมควรแล้ว จึงขอยุติไว้แต่เพียงนี้

๑๔. อะสังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา

จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๔ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อะสังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว และไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง’ ดังนี้

โดยความอธิบายว่า บุคคลบางจำพวกที่มีจิตอันเศร้าหมองแล้ว แต่ได้คิดถึงคุณพระรัตนตรัยว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ รัตนะนี้ ถ้าใครได้นับถือแล้ว ***อิจฉิตัง ปัตถิตัง*** ผู้นั้นจะปรารถนาสิ่งใดก็สามารถให้สำเร็จได้ทุกประการ โดยความอุปมาว่า บุคคลที่ว่ายน้ำไป ย่อมคิดถึงแต่ศีล ทานการกุศลของตนให้เป็นอารมณ์ เปรียบเหมือนอุปพุทธเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่าอุปพุทธนั้นเดิมเป็นคนยากจนเข็ญใจ ทั้งประกอบไปด้วยโรคาพยาธินั้นก็มาก ทั้งทุกข์ยากลำบากเหลือที่จะประมาณ แต่เขาได้ยึดคุณพระรัตนตรัย คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณเป็นอารมณ์อยู่เป็นนิตย์ ครั้นภายหลัง ได้บริโภคธัญญสมบัติ สรรพโรคาพยาธิก็หายไปหมด เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า ***อะสังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๑๕. อะสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา

จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๕ สืบต่อไป โดยนับพระบาลีว่า ***อะสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา*** ดังนี้ แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันทรงไว้ซึ่งจิตที่ไม่เศร้าหมอง ความคิดนึกก็คิดนึกในธรรมที่ไม่เศร้าหมอง ดังนี้ โดยความอธิบายว่า จิตที่เป็นกิริยาประกอบไปด้วยธรรม อันเป็นเครื่องถอนออกเสียซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองอยู่ในสันดาน เปรียบเหมือนหนึ่งทารกไม่มีความยินดีในกามคุณแต่ไปบรรพชา บรรพชาก็เป็นเครื่องกำจัดเสียจากกามคุณ เพราะฉะนั้นจึงสมกับบาลีว่า ***อะสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา*** ซึ่งแปลว่า ‘ธรรมก็ไม่เศร้าหมอง จิตก็ไม่เศร้าหมอง ความคิดนึกในธรรมารมณ์ก็ไม่เศร้าหมอง’ ฉะนี้ฯ

แก้ไขในบทติกมาติกาที่ ๑๕ ก็ยุติแต่เพียงนี้ฯ

๑๖. สะวิตักกะสะวิจารา ธัมมา

ในลำดับนี้จักได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๑๖ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***สะวิตักกะสะวิจารา ธัมมา*** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับวิตกและวิจาร’ วิตกและวิจารทั้ง ๒ นี้ โดยความอธิบายว่า บุคคลที่มีวิจารตรึกตรองไปต่างๆ นั้น เปรียบเหมือนหนึ่งพระโสดาบันท่านวิจารไปว่า ‘สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสขาดไปแล้ว ไม่มีอยู่ในสันดานของเราแล้ว จะคิดเป็นประการใดหนอ จึงจะสละกามฉันทะ พยาบาทได้’ ฉะนี้ ความตรึกตรองไปเช่นนี้เรียกชื่อว่าวิจาร แล้วท่านจึงวิตกไปว่า ‘กามฉันทะ พยาบาท ก็ยังมีอยู่ในสันดานของเรา เราจะคิดเป็นประการใดหนอ เราจึงสละกามฉันทะ พยาบาทไปได้’ ฉะนี้ฯ

พระสกวาทีจึงขออุปมาอุปไมยต่อไปอีกว่า ‘ข้าแต่ท่านปรวาที ความข้อนี้ข้าพเจ้ายังมีความสงสัยอยู่ เพราะฉะนั้น ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแสดงอุปมาอุปไมยอีกต่อไป’

พระปรวาที จึงได้แสดงอุปมาอุปไมยว่า ‘เปรียบเหมือนหนึ่งพ่อค้าลงทุนหากำไร การค้าขายนั้นมีกำไรมากอยู่แล แต่ว่าวิตกไป กลัวบุคคลผู้อื่นเขาจะมาแย่งซึ่งค้าขาย’ ฉะนี้ ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหมือนท่านทายก อุบาสก อุบาสิกาที่ได้โอกาสถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน และพิจารณาทดลองของบริโภคเครื่องไทยทานของตนก็เห็นว่าดีแล้ว และคิดไปว่าพระท่านจะชอบหมดทุกองค์ หรือว่าจะไม่ชอบบ้างเป็นประการใด คอยตรวจตราแลดู เพิ่มเติมเปรี้ยวหวานมันเค็มเป็นต้นอยู่อย่างนี้ ฉะนี้แล เรียกว่าวิตกวิจาร เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า ***สะวิตักกะสะวิจาราธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๑๗. อะวิตักกะวิจาระมัตตา ธัมมา

ในบทที่ ๑๗ ว่า ***อะวิตักกะวิจาระมัตตา ธัมมา*** นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องทรงไว้ซึ่งจิต มาตรว่ามีแต่วิจาร วิตกไม่มี’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่าบุคคลที่กระทำกุศลสุจริต จิตไม่วอกแวกหวั่นไหวแลคิดไปว่าเป็นบุญเป็นกุศลแล้วก็ก้มหน้ากระทำไป มิได้เคลือบแคลงกินแหนงเมื่อภายหลัง ดังบุคคลผู้ชำนาญในการดูเงิน ที่ดีก็ว่าดี ที่แดงก็ว่าแดง เพราะเชื่อมือเชื่อตาของตนฉะนั้น

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘บุคคลมีแต่วิจารไม่มีวิตกดังนี้ ข้าพเจ้ามีความสงสัยว่า เมื่อบุคคลไม่มีวิตก แล้วจะเอาวิจารมาแต่ไหนเล่า? ขอพระผู้เป็นเจ้าแสดงอุปมาอุปไมย เพื่อให้เกิดความเข้าใจอีกต่อไป’

พระปรวาทีจึงได้แสดงอุปมาอุปไมยว่า ‘บุคคลมีแต่วิจาร วิตกไม่มีนั้น เปรียบเหมือนหนึ่งหัวปลีแห่งกล้วย เมื่อเดิมทีนั้นเป็นหัวปลีอยู่ กล้วยหามีไม่ เมื่อปลีนั้นกลายเป็นกล้วยแล้ว เจ้าของกล้วยก็ตัดเอาปลีไปเสีย กล้วยก็แก่ไปทุกวัน เขาก็เรียกว่ากล้วย เขาหาได้เรียกว่าหัวปลีไม่ ดังโลกโวหารที่พูดกันอยู่ว่า ‘บุคคลผู้นั้นกระทำสิ่งใดๆ ไม่ได้ตรึกตรอง กระทำตามความชอบใจ

ของตน’ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า ***อะวิตักกะวิจาระมัตตา ธัมมา***

๑๘. อะวิตักกาวิจารา ธัมมา

ในบทที่ ๑๘ ว่า ***อะวิตักกาวิจารา ธัมมา*** นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตอันไม่วิตกวิจาร’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า ‘บุคคลจำพวกหนึ่งจะกระทำสิ่งไรก็ไม่ตรึกตรอง ไม่พิจารณา เมื่อเขาว่าดีก็ดีตาม มีแต่ความเชื่ออย่างเดียว’

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘บุคคลที่ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ความเชื่ออย่างเดียวนั้นคือใคร ผู้ใดเล่าเป็นตัวอย่าง?’

พระปรวาทีจึงนำบุคคลมาแสดงเพื่อเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า เมื่อพระอานันทะไปกระทำกายคตาสติกรรมฐาน พิจารณาซึ่งอาการ ๓๒ เป็นอนุโลมปฏิโลม ครั้งนั้นก็ยังไม่สำเร็จอาสวักขัยไปได้เพราะวิตกไปถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเชื่อคำพยากรณ์ภาษิตที่พระพุทธองคทรงตรัสไว้ว่า ‘อาตมาจะได้สำเร็จอาสวักขัยในวันนี้ ก็เหตุไฉนยังไม่สำเร็จเล่า อย่ากระนั้นเลยชะรอยว่าความเพียรจะกล้าไป จำอาตมาจะพักผ่อนเอนกายเสียสักหน่อยเถิด’ พอคิดจะจำวัดเอนกายลง ก็หมดความวิจารถึงอาการ ๓๒ และหมดความวิตกถึงพระพุทธองค์ก็ได้บรรลุอาสวักขัย ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ปฏิสัมภิทาญาณ ด้วยมาตัดวิตกวิจารออกไปเสียได้ฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อะวิตักกาวิจารา ธัมมา*** ซึ่งแปลว่า ‘ธรรมอันหมดวิตกวิจาร’ ฉะนี้ฯ

นักปราชญ์ผู้มีวิจารณญาณก็พึงสันนิษฐานโดยสังเขปกถาพอเป็นธรรมสวนานิสงส์แต่เพียงนี้ฯ

๑๙. ปีติสะหะคะตา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาด้วยปีติ

๒๐. สุขะสะหะคะตา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาแล้วด้วยความสุข

๒๑. อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์แห่งจิตที่เป็นอุเบกขา

๒๒. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะละกิเลสได้ เพราะเหตุที่ได้เห็น

๒๓. ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ เพราะการที่ภาวนานั้น

๒๔. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็น และไม่ใช่หนทางภาวนานั้น

๒๕. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายมีเหตุแล้วจึงละกิเลสได้เพราะความเห็น

๒๖. ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายที่มีปัจจัยเกื้อกูล อุดหนุนแก่ธรรมอันจะพึงละกิเลสได้ด้วยภาวนา

๒๗. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่ธรรมที่พึงละกิเลสได้ เพราะเหตุที่ไม่ได้เห็น แลไม่ได้ภาวนานั้น

๑๙. ปีติสะหะคะตา ธัมมา

ณ บัดนี้ จะได้แสดงในติกมาติกาบทที่ ๑๙ เป็นปุญญานุสนธิสืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***ปีติสะหะคะตา ธัมมา*** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาด้วยปีติ’

ปีติ[๑๕] นั้นมีลักษณะ ๕ ประการ คือ ฆนิกาปีติ ๑ อุทกาปีติ ๑ โอกัณติกาปีติ ๑ อุเพงคาปีติ ๑ ผรณาปีติ ๑ ฆนิกาปีตินั้นบังเกิดเป็นขณะเมื่อบังเกิดดุจหนึ่งว่าสายฟ้าแลบ อุทกาปีตินั้นบังเกิดน้อย เมื่อบังเกิดดุจหนึ่งคลื่นกระทบฝั่ง โอกัณติกาปีตินั้น เมื่อบังเกิดขึ้นกระทำให้กายหวั่นไหว อุเพงคาปีตินั้น เมื่อบังเกิดขึ้นก็กระทำให้ขนพองสยองเกล้า แล้วกระทำให้กายลอยไปบนอากาศได้ ผรณาปีตินั้น เมื่อบังเกิดขึ้นก็ทำให้ซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย เปรียบเหมือนบุคคลที่ได้บริโภคโภชนาหารอันโอชารสต่างๆ ฉะนั้น ปีตินั้นแปลว่า ‘อิ่มใจ’ เป็นที่ยินดีของสัตว์ที่เป็นโลกวิสัยนี้ทั่วไป

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘ปีตินั้นแปลว่าอิ่ม บุคคลที่ได้บริโภคโภชนาหารอันโอชารสต่างๆ ก็อิ่ม ได้ลาภที่ชอบใจก็อิ่ม จิตที่ฟุ้งซ่านไปก็อิ่ม จิตที่ระงับก็อิ่ม เรียกว่าปีติ ปีติในที่นี้จะว่าอิ่มด้วยอะไร?’

พระปรวาทีจึงวิสัชนาว่า ‘ปีติในที่นี้แปลว่าอิ่ม เพราะมิได้มีความกังวลอีกต่อไป ดังบุคคลที่หิวอาหารจัด ก็เที่ยวแสวงหาอาหารตามชอบใจของตน ครั้นได้บริโภคอาหารอิ่มแล้ว ก็สิ้นความกังวล ไม่ต้องแสวงหาอีกต่อไป เปรียบเหมือนหนึ่งพระวักลิภิกขุ มีความหวังตั้งใจจะดูพระพุทธเจ้าให้อิ่มใจ เมื่อไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าก็มีความโทมนัสเสียใจ ครั้นได้เห็นพระพุทธเจ้าแล้ว จิตใจที่โทมนัสนั้นก็หายไป ความอิ่มอย่างนี้แลเรียกว่าปีติ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ปีติสะหะคะตา ธัมมา***’

---

[๑๕] วิสุทธิมคฺค ๑/๑๘๒.

๒๐. สุขะสะหะคะตา ธัมมา

ในบทที่ ๒๐ ว่า ***สุขะสะหะคะตา ธัมมา*** นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาแล้วด้วยความสุข’ ความสุขนั้นมี ๔ ประการ คือ ความสุขกาย ๑ ความสุขที่ไม่มีโรคเบียดเบียน ๑ ความสุขใจที่ไม่เศร้าหมอง ๑ ความสุขที่สมเหตุที่คิด สมกิจที่กระทำ ๑ ยังมีความสุขอีกประเภทหนึ่งมีอยู่ ๔ ประการเช่นกัน คือ สุขมีอายุยืน ๑ สุขมีรูปงาม ๑ สุขมีกำลังกาย มีกำลังทรัพย์ มีกำลังปัญญา ๑ สุขในความหมดเวรหมดกรรม ๑ เมื่อจะว่าย่อๆ ก็มีอยู่ ๒ ประการคือ โลกียสุข ๑ โลกุตรสุข ๑

โดยความอธิบายว่า ความที่ไม่มีโรคภัยเบียดเบียนเรียกว่าความสบาย ความสบายเรียกว่า ความสุข สุขที่ประกอบไปด้วยกิเลสนั้นเรียกว่า ‘โลกียสุข’ ความสุขที่ไม่มีกิเลสนั้นเรียกว่า ‘โลกุตรสุข’ ความสุขทั้ง ๒ ประการนี้เมื่อจะอ้างบุคคลก็ได้แก่สุขสามเณร เมื่อเดิมทีนั้นก็เป็นคนยากจนเข็ญใจ ได้ถวายอาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว แต่นั้นก็เป็นสุข สุขมาจนกระทั่งถึงศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสมณโคดม นี้เป็นเขตโลกียสุข ตั้งแต่วันได้บรรลุอาสวักขัยเป็นพระอรหันต์ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานนั้น เป็นเขต โลกุตรสุข ***สุโข วิเวโก*** ‘ความเงียบสงัดจากกิเลสก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ ***สุโข พุทธานะมุปาโท*** ‘ความบังเกิดของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในโลกนี้ก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ ***สุขา สัทธัมมะเทศนา*** ‘การที่ได้ฟังพระสัทธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ ***สุขา สังฆัสสะ สามัคคี*** ‘การที่พร้อมเพรียงกันแห่งสงฆ์ก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ ***สมัคคานัง ตะโป สุโข*** ‘การกระทำกิเลสให้เร่าร้อน คือผ่อนผันบรรเทาให้เบาบางพ้นจากสันดานไปได้ก็เป็นสุขประการหนึ่ง’ ความปฏิบัติความประพฤติเป็นไปในกายวิเวก จิตตวิเวก อุปธิวิเวก วิเวกทั้ง ๓ นี้แลเรียกชื่อว่า ‘ความสุข’

เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า ***สุขะสะหะคะตา ธัมมา***

๒๑. อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา

ในบทที่ ๒๑ ว่า ***อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา*** นั้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์แห่งจิตที่เป็นอุเบกขา’ อุเบกขานั้นคือ ‘หมดปีติแลหมดสุข’ จึงจัดเป็นอุเบกขาไว้ที่นี้ อุเบกขานี้ก็บังเกิดขึ้นแต่สุข สุขนั้นก็บังเกิดขึ้นแต่ปีติ ต่อเมื่อหมดปีติแลหมดสุขแล้ว อุเบกขาจึงจะบังเกิดขึ้น โดยความอธิบายว่า ‘หมดปีติแลหมดสุขแล้ว’ จึงจะเป็นอุเบกขา ถ้าปีติและสุขยังมีอยู่แล้ว อุเบกขาก็ไม่บังเกิดขึ้นได้ อุเบกขาในที่นี้ประสงค์ความว่า ปีติกับสุขทั้งสองบังเกิดขึ้นแล้วแลหายไป ถ้าปีติและสุขทั้งสองยังมีอยู่ตราบใด ก็ไม่จัดเป็นอุเบกขาได้ ถ้าปีติและสุขทั้งสองไม่มีแต่เดิมมา อุเบกขาก็ไม่มีเหมือนกัน เพราะเหตุว่าไม่อาจมีอุเบกขาได้เอง เปรียบเหมือนหนึ่งแสงสว่างอันบังเกิดแต่เปลวไฟ ไฟจะบังเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยแก่เชื้อฟาง ฟางก็ได้แก่ปีติ เปลวไฟก็ได้แก่ความสุข แสงสว่างก็ได้แก่อุเบกขา

เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงประทานเทศนาว่าปีติ สุข อุเบกขา เป็นลำดับกันมา เหมือนอย่างสุขทั้ง ๓ ประการ สุขในมนุษย์ สุขในสวรรค์ และสุขในพระนิพพาน

สุขในมนุษย์ไม่เท่าสุขในสวรรค์ สุขในสวรรค์ไม่เท่าสุขในพระนิพพาน เช่นนี้ ดังมีในเรื่องราวท้าวมหาชมพูเป็นตัวอย่างว่า เมื่อเดิมทีท้าวมหาชมพูนั้นได้เสวยสุขในสิริราชสมบัติในมนุษย์ แล้วไปยินดีในสวรรค์ว่าสุขยิ่งกว่าในมนุษย์ ครั้นได้เห็นสุขในพระนิพพานอันเป็นบรมสุขยิ่งกว่าสุขทั้งสองนั้นแล้ว ก็ทิ้งสุขทั้งสองนั้นเสีย

ความสุขทั้ง ๓ นั้น คือ มนุษย์ สวรรค์ และพระนิพพานนี้ ก็มีนัยเดียวกันกับธรรมทั้ง ๓ คือ ปีติ สุข อุเบกขา เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกา บทที่ ๒๑ ก็ยุติลงเพียงนี้ฯ

๒๒. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา

ในลำดับนี้ จะได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๒๒ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา*** เป็นต้น แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะละกิเลสได้เพราะเหตุที่ได้เห็น' ดังนี้ โดยความอธิบายว่า จิตที่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ นั้น ครั้นได้เห็นเข้าแล้ว ก็บังเกิดสังเวชสลดใจ จึงละกิเลสได้ เหมือนหนึ่งบัณฑิตสามเณร เมื่อได้เห็นผมของตัวแล้วก็บังเกิดปัญญาพิจารณาเป็นอสุภะ ว่าผมของเราไม่งาม ผมของผู้อื่นก็ไม่งามเหมือนกัน อรหัตตผลก็บังเกิดปรากฏขึ้น ดังนี้

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า 'บุคคลที่ละกิเลสได้เพราะได้เห็นนั้น ก็เห็นอยู่ด้วยกันโดยมาก เหตุไฉนจึงละกิเลสไม่ได้ หรือการที่เห็นนั้นจะมีนัยต่างกันอย่างไร?'

พระปรวาทีจึงวิสัชนาว่า 'การเห็นนั้นมีนัยต่างกัน ที่เห็นให้เกิดกิเลสก็มี ที่เห็นให้ละกิเลสก็มี สุดแต่เหตุที่ได้เห็น ถ้าเห็นของที่งามที่ชอบใจก็ให้บังเกิดกิเลสได้ดังนี้ เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ทรงตรัสสั่งสอนพุทธบริษัทว่า ***อสุภานุปัสสี วิหะระติ*** ดังนี้ ก็เพื่อพระพุทธประสงค์จะให้อยู่ด้วยความเห็นซึ่งอารมณ์อันไม่งาม เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา'*** ฉะนี้ฯ

๒๓. ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา

ในบทที่ ๒๓ ว่า ***ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา*** นั้น แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้เพราะการที่ภาวนานั้น ภาวนาก็มีอยู่ ๓ ประการ คือ บริกรรมภาวนา ละกิเลสอย่างหยาบได้ ๑ อุปจารภาวนา ละกิเลสอย่างกลางได้ ๑ อัปปนาภาวนา ละกิเลสอย่างละเอียดได้ ๑ เมื่อจะชี้บุคคลที่ท่านละกิเลสให้หมดไปและยังธรรมวิเศษได้ด้วยอำนาจแห่งภาวนา ๓ ประการนี้ ก็มีเป็นอเนกประการ เช่น ภิกษุที่ได้เห็นฟันของสตรี หรือ

นางรูปนันทาที่ได้เห็นนิมิตที่งามยิ่งกว่ารูปของตน หรือพระปัจเจกโพธิ์ทั้ง ๕๐๐ องค์ที่ได้เห็นดอกบัวร่วงลงฉะนี้ เรียกว่า ‘ภาวนา’

โดยความอธิบายว่า ปัญญาที่หยาบก็ละกิเลสอย่างหยาบได้ ปัญญาอย่างกลางก็ละกิเลสอย่างกลางได้ ปัญญาอย่างละเอียดก็ละกิเลสอย่างละเอียดได้ ภาวนานั้นไซร้ประสงค์ความว่า ให้รู้จักดีชั่ว ละความชั่วให้หมดไป และกระทำคุณความดีให้บังเกิดขึ้นในตน ดังนี้เรียกชื่อว่าภาวนา เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๒๔. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา

ในบทที่ ๒๔ ว่า ***เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา*** นั้นแปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็นและไม่ใช่หนทางภาวนานั้น’ โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่ละกิเลสได้ด้วยนิสัยเปรียบเหมือนทุกุลบัณฑิต เห็นก็ไม่ได้เห็น ภาวนาก็ไม่ได้เจริญ เป็นแต่กระทำความในใจไม่ยินดีในกามคุณ ดุจบุคคลผู้มีอารมณ์อันดี ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นแต่อยู่เฉยๆ อยู่ เพราะฉะนั้นจึงว่าเป็นไปตามนิสัย บุคคลที่จะละกิเลสได้ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็นและไม่ได้ภาวนา เป็นแต่กระทำความไม่ยินดีในกามคุณเช่นกับทุกุลบัณฑิตนั้น ก็หาได้โดยยากยิ่งนัก เพราะเหตุนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

ได้แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๒๔ ก็ยุติลงแต่เพียงเท่านี้

๒๕. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงติกมาติกาในบทที่ ๒๕ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา*** เป็นต้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีเหตุแล้วจึงละกิเลสได้เพราะความเห็น’ ดังนี้ โดยความอธิบายว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีปัจจัยเกื้อกูลอุดหนุนก่อน’ แล้วจึงละกิเลสได้ด้วย

ความเห็นนั้น ความเห็นนั้นก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ เห็นด้วยตาแล้วละกิเลสได้ก็มี เห็นด้วยปัญญาแล้วละกิเลสได้ก็มี

ความที่เห็นด้วยตาแล้วละกิเลสได้นั้น ก็ได้แก่บุคคลที่เห็นบุคคลอื่นเสวยทุกขเวทนาต่างๆ แล้ว ก็บังเกิดความสังเวชสลดใจ กลัวแต่ภัยอันนั้นจะมาถึงตน ดังมีบุคคลเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า ยังมีสตรีสองคนพี่น้องกัน ผู้พี่สาวนั้นก็มีสามีก่อน ครั้นมีครรภ์ถึงกำหนดทศมาสแล้วก็คลอดบุตร ได้ความลำบากเวทนาแสนสาหัส ถึงแก่กระทำกาลกิริยาตายไป น้องสาวได้เห็นพี่สาวถึงแก่ความตายดังนั้น ก็บังเกิดความสลดสังเวชใจจึงไม่มีสามีต่อไป กลัวแต่ภัยเช่นนี้จะบังเกิดมีแก่ตน ฉะนี้ ก็จัดได้ชื่อว่า ‘ละกิเลสได้เพราะความเห็นด้วยตา’ ดังวิสัชนามาฉะนี้ฯ

ความที่เห็นด้วยปัญญาแล้วละกิเลสได้นั้น โดยเนื้อความว่า บุคคลที่เห็นนามและรูป โดยพระไตรลักษณญาณว่า รูปและนามทั้ง ๒ ประการนี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วแลเบื่อหน่ายจากขันธ์ทั้ง ๕ ดังนี้แลเรียกว่า ‘ละกิเลสได้ด้วยปัญญา’ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๒๖. ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา

ในบทที่ ๒๖ ว่า ***ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา*** นั้น แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่มีปัจจัยเกื้อกูลอุดหนุนแก่ธรรมอันจะพึงละกิเลสได้ด้วยภาวนา’ โดยความอธิบายว่า โลกียธรรมเป็นปัจจัยเกื้อกูลโลกุตรธรรม ศีลเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่สมาธิ ศีลก็ได้แก่ความสำรวมกาย วาจา และความอดใจ สมาธิก็ได้แก่ภาวนา เพราะฉะนั้น ธรรมบทนี้จึงได้ชื่อว่า ‘โลกียธรรม’ โลกียธรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดภาวนา

ศีลมีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียศีล ๑ โลกุตรศีล ๑ ภาวนาก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียภาวนา ๑ โลกุตรภาวนา ๑ โลกียศีลนั้นก็เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ได้แก่โลกียภาวนาเท่านั้น จะไปเกื้อกูลโลกุตรภาวนานั้นไม่ได้

เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่า โลกียศีลนั้นระงับกิเลสได้เป็นคราวๆ ครั้นภายหลังกิเลสก็เกิดขึ้นได้ เปรียบเหมือนหนึ่งศิลาทับหญ้า ธรรมดาว่าศิลาอันทับหญ้านั้น เมื่อศิลาทับอยู่ หญ้านั้นก็งอกขึ้นไม่ได้ ศิลานั้นก็ได้แก่ศีล หญ้านั้นก็ได้แก่กิเลส เมื่อบุคคลผู้ไม่ระวังรักษาองค์แห่งศีล และกระทำศีลให้ขาดไป กิเลสก็บังเกิดขึ้นได้อีกอย่างเดิม

เปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ตัดต้นไม้ไซร้ ตัดต้นแต่ไม่ตัดรากด้วยแล้วนานไปฝนตกลงมาต้นไม้ก็กลับงอกงามขึ้นอีก ฉะนั้นจึงว่า บุคคลรักษาโลกียศีลนั้นไม่มีความปรารถนาที่จะตัดกิเลส มีแต่ความปรารถนาที่จะให้ได้บุญได้กุศลอย่างเดียว เปรียบเหมือนรากไม้เกาะเกี่ยวอยู่กับแผ่นดิน ครั้นได้น้ำฝนตกลงมาถูกต้องแล้วก็กลับงอกขึ้นมาได้อีก ฉันใดก็ดี โลกียศีลก็มีอุปาทานเกี่ยวอยู่ กิเลสก็อาศัยอุปาทานบังเกิดขึ้นได้อยู่ เพราะเหตุนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อุปาทานปัจจะยา ภะโว*** ‘เมื่อมีอุปทานเป็นปัจจัยแล้วภพก็อาศัยบังเกิดขึ้นได้อยู่’ เพราะฉะนั้นจึงว่า โลกียศีลนี้ กิเลสยังอาศัยบังเกิดขึ้นได้อยู่ ศีลอันนั้นแลชื่อว่า โลกียศีล ดังนี้

ในโลกุตรศีลนั้น โดยเนื้อความว่า ศีลอันใดไม่ยังกิเลสให้บังเกิดขึ้นได้ ศีลอันนั้นแลชื่อว่าโลกุตรศีล ดังนี้ โดยความอธิบายว่า โลกุตรศีลนั้นไม่ต้องสมาทาน ไม่ต้องระวังรักษา กิเลสบังเกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ตัดต้นไม้แล้วแล ขุดถอนรากเสียฉะนั้น ถึงฝนจะถูกต้องเป็นประการใดๆ ก็ดี ก็ไม่สามารถจะงอกงามขึ้นมาได้ ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหมือนบุคคลที่ตัดยอดตาลและยอดมะพร้าว ธรรมดาว่ายอดตาลและยอดมะพร้าวอันบุคคลตัดแล้วนั้นก็ไม่สามารถจะงอกขึ้นได้ โลกุตรศีลก็มีอุปไมยเหมือนกันฉะนั้น

บุคคลที่รักษาโลกุตรศีลนั้นเพราะมีปัญญาพิจารณาเห็นว่า ปัญจขันธ์แลสรรพธรรมทั้งปวงแต่ล้วนเป็นของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นท่านจึงไม่ได้รักไม่ได้ชัง กิเลสก็บังเกิดขึ้นไม่ได้ กิเลสจะบังเกิดขึ้นได้นั้นก็เพราะจิตที่รักที่ชังนี่เอง เมื่อจิตไม่รักไม่ชังแล้ว กิเลสก็จะบังเกิดขึ้นมาแต่ไหนเล่า อุปมาเหมือนหนึ่งไฟ ธรรมดาว่าไฟจะเกิดขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัย

เชื้อมีอยู่ แต่ถ้าเชื้อไม่มีแล้ว ไฟก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉันใดก็ดี ใจของพระอริยสรรพบุรุษทั้งหลายนั้นย่อมไม่มีเชื้อ คือ อุปาทานที่แจ้งไปด้วยพระไตรลักษณญาณนั้นอยู่ในจิตสันดานเป็นนิจนิรันดร เมื่อเชื้อคืออุปาทานไม่มีแล้ว กิเลสก็บังเกิดขึ้นไม่ได้ เหมือนหนึ่งเชื้อแห่งไฟฉะนั้น

เพราะเหตุนั้น จึงว่า โลกุตรศีลนั้นไม่ต้องสมาทาน ไม่ต้องรักษา เป็นแต่ใช้ปัญญาดวงเดียวก็รู้กิเลสได้หมด เมื่อรู้กิเลสได้หมดแล้วก็เป็นโลกุตรศีล ไม่ต้องสมาทานรักษา โลกียภาวนานั้น เมื่อบังเกิดขึ้นแล้วก็หายไป ไม่ถาวรมั่นคงอยู่ได้ เหมือนหนึ่งจิตที่เป็นเอกัคคตาแล้ว ก็กลับมาเป็นวิตกวิจารอีกต่อไปได้ฉะนั้น หรือเปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ขึ้นต้นไม้ ครั้นเก็บเอาผลได้แล้วก็กลับลงมากองไว้ใต้ต้นไม้แล้วจึงขึ้นไปเก็บอีกฉะนั้น ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหมือนบุรุษที่ไปบวชในสำนักแห่งพระสารีบุตรแล้ว แลเรียนภาวนาได้สำเร็จฌานโลกีย์เหาะไปได้ ครั้นภายหลังไปเห็นสตรีก็มีจิตปฏิพัทธ์ยินดีชอบใจ อยากได้สตรีนั้นมาเป็นภรรยาของตน ภาวนานั้นก็เสื่อมหายไป ครั้นภายหลังไปประพฤติโจรกรรม เขาจับตัวได้ ถึงแก่โทษประหารชีวิต พระสารีบุตรผู้เป็นอุปัชฌาย์ได้ทราบเหตุดังนั้นแล้วจึงไปเตือนสติให้ภาวนา บุรุษนั้นก็ระลึกได้จึงบริกรรมภาวนา ก็เหาะหนีรอดความตายมาได้ฉะนั้น เหตุนี้จึงว่า โลกียภาวนานั้นไม่ถาวรมั่นคงอยู่ได้ เมื่อบังเกิดขึ้นแล้วก็สูญหายไป เพราะเป็นของไม่เที่ยง รู้กำเริบได้ ไม่เหมือนโลกุตรภาวนา โลกุตรภาวนานั้นเป็นของถาวรมั่นคงเที่ยงแท้ ไม่รู้แปรผันวิปริตกลับกลอกเหมือนหนึ่งโลกียภาวนา

โลกุตรภาวนานั้นเปรียบเหมือนหนึ่งบุคคลที่ว่ายน้ำไปในที่น้ำพัดให้กลายกลับกลอกไปมา ครั้นถึงฝั่งฟากแล้วก็พ้นจากน้ำไม่มีคลื่นฉะนั้น โดยความอธิบายว่า ภาวนาให้บังเกิดขึ้นแล้วแลไม่หายไม่สูญไป ฉะนั้นแลชื่อว่าโลกุตรภาวนา โลกุตรภาวนานั้นอุปมาเหมือนบุคคลที่เข้าถ้ำจนค่ำมืด มืดนั้นก็ได้แก่บุคคลที่แรกเจริญภาวนา บุคคลที่แรกเจริญภาวนานั้นก็ยังมืดอยู่ ครั้นภาวนาบังเกิดขึ้นแล้ว ก็มีแต่ความสว่างขึ้น ไม่มืดต่อไป

บุรุษผู้เข้าป่าในเวลาค่ำมืดนั้น ครั้นแสงพระจันทร์ส่องสว่างลงมาแล้วย่อมได้แสงจันทร์เป็นที่ดำเนินไป บุรุษนั้นก็ได้เห็นพระจันทร์แล้ว บุรุษนั้นเดินไปสถานที่ใดๆ จะให้พ้นพระจันทร์ไปนั้นไม่ได้ เมื่อบุรุษนั้นจะเดินไปสู่ประเทศที่ใดๆ พระจันทร์ก็ตามไปในประเทศที่นั้นๆ ฉันใดก็ดี ท่านที่ได้เจริญโลกุตรภาวนานั้น เมื่อโลกุตรภาวนาบังเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมติดตามผู้นั้นไปจนตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพานฉะนั้น เพราะเหตุนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา*** ดังนี้

๒๗. เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา

ในบทที่ ๒๗ ว่า ***เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา*** นี้แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่ธรรมที่พึงละกิเลสเพราะเหตุที่ไม่ได้เห็นแลไม่ได้ภาวนานั้น’ ความอธิบายว่า ในเบื้องต้นที่หนึ่งนั้นว่าละกิเลสได้เพราะเห็น บทที่สองนั้นว่าละกิเลสได้เพราะภาวนา ดังนี้ ในบทที่สามนั้นว่าไม่ต้องเห็นไม่ต้องภาวนา ละกิเลสได้ด้วยภาวะของตนเอง เปรียบเหมือนหนึ่งต้นไม้ที่มีผลเป็นต้น ธรรมดาว่าผลไม้นั้น บางทีหล่นลงเองก็มี บางทีหล่นด้วยพายุพัดก็มี บางทีหล่นด้วยคนสอยก็มี บางทีหล่นด้วยสัตว์ทั้งหลายมีค้างคาวเป็นต้น แต่พระธรรมบทนี้หล่นลงโดยสภาวะของตนเอง จะได้ลงด้วยคนสอยและลมพายุพัดและสัตว์จำพวกหนึ่งจำพวกใดกระทำหามิได้ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า ***เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘ข้าแต่ท่านปรวาที ข้าพเจ้าเคยได้ยินได้ฟังมาว่า ท่านที่ได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษต่างๆ นั้น ก็เพราะได้เห็นได้เจริญภาวนาดังที่ท่านได้เห็นฟองน้ำและพยับแดดเป็นฉะนี้ในพระกรรมฐาน ๔๐ แลวิปัสสนา ๑๐ นั้นก็ดี ท่านแสดงไว้ว่าได้สำเร็จเพราะเหตุที่ได้เห็น และเหตุที่ได้เจริญภาวนา ดังนี้ ก็แลคำที่ท่านว่าไม่ต้องเห็นไม่ต้องภาวนานั้น ข้าพเจ้ามีความสงสัยเพราะไม่เคยได้ยินได้ฟัง

เพราะฉะนั้น ขอพระปรวาทีจงแสดงอ้างบุคคลพอเป็นตัวอย่าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจอีกต่อไป'

พระปรวาทีจึงนำเอาเรื่องพระอานนท์มาแสดงเพื่อให้เป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า 'ดูก่อนท่านสกวาทยาจารย์ เมื่อพระอานนท์ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปถึงเมืองกุสินารา ครั้งนั้น พระอานนท์ได้ทราบว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จเข้าสู่พระนิพพานก็มีความเศร้าโศกอาลัยไปต่างๆ พระองค์จึงทรงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ***มา โสจะยิ*** ดูก่อนอานนท์ เธออย่าได้เศร้าโศกเสียใจไปเลย เมื่อเราผู้ตถาคตนิพพานไปแล้วพระมหากัสสปะจะยกพระวินัย พระสุตตันตะ พระอภิธรรมขึ้นสู่สังคายนา ในกาลครั้งนั้นท่านจะได้บรรลุอาสวักขัยเป็นพระอรหันต์' ดังนี้

ครั้นถึงวันประชุมสังคายนา พระสงฆ์ทั้งหลายจึงตักเตือนพระอานนท์ '***เสวะ สันนิปาโต*** วันพรุ่งนี้แล้วพระสงฆ์จะประชุมกระทำสังคายนา ***ตวัง เสโข*** ตัวท่านยังเป็นเสขบุคคลอยู่ ท่านหาสมควรที่จะเข้าประชุมสันนิบาตไม่ ***อัปปะมัตโต โหหิ***[๑๖] ฉะนั้นท่านจงอย่าได้ประมาทเลย' ดังนี้

เมื่อพระอานนท์ได้ฟังซึ่งคำแห่งสงฆ์ตักเตือน ดังนั้น จึงเข้าไปสู่ที่สงัดกระทำสมณธรรมปลงปัญญาลงความเห็นชัดว่า 'เราคงได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษพระอรหันต์เป็นแน่ พระองค์ทรงตรัสไว้แล้วไม่เป็นคำสอง' ดังนี้ ดูก่อนท่านสกวาที พระอานนท์ก็ไม่ได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษอันใดเพราะเหตุที่ได้เห็นนั้น

ครั้นมาภายหลัง พระอานนท์ก็ได้เจริญกายคตาสติกรรมฐานพิจารณาซึ่งอาการ ๓๒ โดยพระไตรลักษณญาณ จนคืนยันรุ่งพระอานนท์ก็ไม่ได้สำเร็จมรรคผลวิเศษอันใด เพราะเหตุนั้น พระอานนท์จึงวิตกไปว่าก็เหตุใดหนอเราจึงไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ***สังขาระสะมัตโถ*** ชะรอยว่าเราจะทำความเพียรกล้าหนักไป จำเราจะระงับสังขารเสียสักหน่อยให้สบาย แล้วจึงจะ

---

[๑๖] ต้นฉบับใช้คำว่า อัปปะมัตโต โหติ แก้ไขเป็น โหหิ เนื่องจาก บริบทนี้ คือ โหหิ ประธานคือ ตฺวํ แปลว่าท่าน กริยาจึงต้องเป็น โหหิ

ภาวนาใหม่ต่อไป ฉะนี้ พระอานนท์ก็ละความเห็นและภาวนานั้นแล้วจึงเอนกายลง พระเศียรยังไม่ถึงพระเขนย พระบาทยังไม่พ้นพื้น พระอานนท์ก็ได้บรรลุอาสวักขัยเป็นพระอรหันต์ปฏิสัมภิทาในระหว่างอิริยาบถทั้ง ๔ นั้น โดยความอธิบายว่า พระอานนท์เป็นผู้เกื้อกูลแก่ธรรมอันจะพึงละกิเลสได้ด้วยเหตุที่ไม่ต้องเห็นไม่ต้องภาวนา ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา*** ฉะนี้ ปราชญ์ผู้มีวิจารณญาณก็พึงสันนิษฐานเข้าใจตามนัยพุทธภาษิตอันวิจิตรพิสดารอาตมารับประทานวิสัชนามาในติกมาติกาที่ ๒๗ นี้โดยสังเขปกถาก็ยุติลงเพียงนี้

ดับที่เหตุ ดับกิเลสที่ใจดวงเดียว มันเกิดตรงไหนก็ดับตรงนั้น ไม่รู้จักที่เกิดไปดับที่อื่น มันก็ไม่ดับสิ อุปมาเหมือนดับไฟฟ้า ดับดวงนี้ ดวงนั้นยังอยู่ ดับดวงนั้น ดวงอื่นยังอยู่ คนผู้ฉลาด ดับที่หม้อแบตเตอรี่ มันก็มืดหมดทั่วพระนคร อันนี้ไปดับจิตดวงเดียวก็หมด ไม่ต้องไปดับหู ดับจมูก ดับลิ้น ดับกาย ดับใจ คือ ดับที่ใจดวงเดียว

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๒๘. อาจะยะคามิโน ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความสุข เพราะการสร้างสมซึ่งบุญนั้น

๒๙. อะปะจะยะคามิโน ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความทุกข์ เพราะไม่ได้สั่งสมขึ้นซึ่งการบุญการกุศล

๓๐. เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ถึงซึ่งความสุขด้วยการสะสมก็ไม่ใช่

๓๑. เสกขา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายที่จำจะต้องศึกษา

๓๒. อะเสกขา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันไม่ศึกษา

๓๓. เนวะเสกขา นาเสกขา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายจะศึกษาก็ไม่ใช่ จะไม่ศึกษาก็ไม่ใช่

๓๔. ปะริตตา ธัมมา

ธรรมมีประมาณน้อย

๓๕. มะหัคคะตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่

๓๖. อัปปะมาณา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นไม่มีประมาณ

๒๘. อาจะยะคามิโน ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงในติกมาติกาที่ ๒๘ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อาจะยะคามิโน ธัมมา*** เป็นต้น แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยความสุข' เพราะการสร้างสมซึ่งบุญนั้น ธรรมดาว่าบุคคลไปสู่หนทางอันไกล ก็ต้องอาศัยสะสมเสบียงอาหารให้เพียงพอบริบูรณ์ก่อน จึงจะมีความสุขความสบายในหนทางฉะนั้น หรือเปรียบเหมือนหนึ่งแม่ทัพที่จะยกพลนิกายเข้าสู่ยุทธสงคราม ก็ต้องตระเตรียมเสบียงอาหารและเครื่องศาสตราวุธให้เพียงพอบริบูรณ์ก่อน จึงจะยกเข้าสู่ยุทธสงครามนั้นได้ ฉันใดก็ดี บุคคลที่จะได้ประสบซึ่งความสุขนั้น ก็ต้องอาศัยสะสมซึ่งการบุญการกุศลเหมือนกัน ดังมีในราชเทวตาสังยุตพุทธภาษิตว่า ***[สุโข][๑๗] ปุญญัสสะ อุจจะโย*** 'เมื่อบุคคลผู้ใดสะสมซึ่งบุญ บุญนั้นก็จะนำมาซึ่งความสุข' เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อาจะยะคามิโน ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๒๙. อะปะจะยะคามิโน ธัมมา

ในบทที่ ๒๙ ว่า ***อะปะจะยะคามิโน ธัมมา*** นั้น แปลความว่า 'ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความทุกข์ เพราะไม่ได้สั่งสมขึ้นซึ่งการบุญการกุศล' โดยความอธิบายว่า บุคคลจะถึงซึ่งความทุกข์ยากลำบากเข็ญใจเพราะไม่มีเครื่องใช้สอยต่างๆ มีเงินทองผ้านุ่งห่มเป็นต้นนั้น ก็เพราะไม่ได้สั่งสมการบุญการกุศล เปรียบเหมือนหนึ่งคนยากจนอนาถาเที่ยวขอทานท่านผู้อื่นเลี้ยงอัตภาพ บางวันก็ได้ บางวันก็ไม่ได้ วันที่ขอเขาไม่ได้นั้นแลมากกว่าวันที่ได้ เพราะของของตนไม่มี จึงต้องถึงซึ่งความลำบากดังนี้

ดังมีบุคคลเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า ยังมีเศรษฐีผู้หนึ่งชื่อ อานันทเศรษฐี ผู้นี้ไม่ได้กระทำบุญให้ทานแก่ใครๆ ครั้นตายไปก็ได้บังเกิดในครรภ์จัณฑาล ตั้งแต่ทารกนั้นมาปฏิสนธิการตั้งครรภ์ขึ้นมา ก็กระทำให้บิดามารดาทั้งสองถึงแก่ความยาก เที่ยวขอทานเขาได้โดยลำบาก ครั้นคลอดออกมาพอรู้

---

[๑๗] ต้นฉบับเดิมไม่มี ตามนัย ขุ.ธมฺม ๒๕/๑๙/๓๑.

เดินได้แล้ว มารดาบิดาพาไปเที่ยวขอทาน ก็เลยไม่ได้สิ่งอันใดมา ถ้าไม่พาไปไปแต่ตนผู้เดียว ก็ได้มาพอเป็นยาปรมัตถ์เลี้ยงกันไป เพราะเหตุนั้นมารดาจึงพาไปปล่อยทิ้งเสียให้ไกลพ้นจากบ้านของตนแล้ว ก็เที่ยวขอทานเขากินได้โดยความสะดวกดี

ฝ่ายทารกนั้นก็เที่ยวขอทานเขาไป เมื่อทารกทั้งหลายได้เห็นแล้วก็พากันไล่ทุบตีให้ถึงแก่ความตาย แล้วจึงพากันเอาไปโยนทิ้งไว้เหนือกองหยากเยื่อในที่แห่งหนึ่ง เพลาเช้าวันนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปโคจรภิกขาจารบิณฑบาต ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นทารกนั้นนอนตายอยู่บนกองหยากเยื่อนั้นแล้ว จึงทรงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ‘ดูก่อนอานนท์ ทารกที่นอนตายอยู่บนกองหยากเยื่อนี้ก็คืออานันทเศรษฐีนั้นเอง เพราะตนไม่ได้บำเพ็ญกุศลไว้ จึงต้องถึงซึ่งความทุกข์ยากลำบากเห็นสภาวะปานฉะนี้’ เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า ***อะปะจะยะคามิโน ธัมมา***

๓๐. เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา

ในบทที่ ๓๐ นั้นมีพระบาลีว่า ***เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้ถึงซึ่งความสุขด้วยการสะสมก็ไม่ใช่ ด้วยการไม่สะสมก็ไม่ใช่’ โดยความอธิบายว่า สะสมแต่การบุญ ไม่สะสมการบาป แต่ธรรมะบทนี้แปลว่าไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป เปรียบเหมือนหนึ่งคนนอนหลับไม่สุขไม่ทุกข์ฉะนั้น ถ้ามิฉะนั้นก็เปรียบเหมือนคนที่หนีร้อนไปหาเย็น หนีร้อนออกไปพ้นจากร้อนแล้วแต่ยังไม่ทันถึงความเย็น ยังอยู่ในระหว่างกลางๆ ฉะนี้ฯ

เมื่อจะชี้บุคคลเป็นนิทัศนอุทาหรณ์แล้ว ก็ได้แก่พระมหาเถระที่บอกแก่นายช่างแก้วมณีว่า ‘โทษยังมีแก่บุคคลในโลก’ ฉะนี้ เพราะตัวของท่านนั้นไม่สุขไม่ทุกข์ ท่านอยู่ในระหว่างกลางไม่ร้อนไม่เย็น โดยเหตุนี้ก็ย่อมพิสดารอยู่ในคัมภีร์พระธรรมบทนี้ แล้วนำมาแสดงในที่นี้แต่โดยสังเขปกถาให้สมกับพระบาลีว่า ***เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา*** ฉะนี้

๓๑. เสกขา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แสดงในติกมาติกาที่ ๓๑ สืบต่อไป โดยนับพระบาลีว่า ***เสกขา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่จำจะต้องศึกษาดังนี้ ธรรมที่จำจะต้องศึกษานั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา ๑ อธิจิตสิกขา ๑ อธิปัญญาสิกขา ๑ เป็นธรรม ๓ ประการฉะนี้ฯ

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘ธรรมทั้ง ๓ ประการนี้จะต้องศึกษาอย่างไรจึงจะเรียกว่า อธิศีล อธิจิต อธิปัญญาได้?’

พระปรวาทีจึงวิสัชนาว่า ‘ในสิกขาทั้ง ๓ นั้นก็คือ ศีลกล้า ๑ ศีลยิ่ง ๑ ศึกษาให้จิตยิ่ง ๑ ศึกษาให้ปัญญายิ่ง ๑ โดยความอธิบายว่า ศีลนั้นก็มีอยู่ ๓ สถาน คือ ศีลอย่างต่ำ ๑ ศีลอย่างกลาง ๑ ศีลอย่างยิ่ง ๑ ผู้รักษาศีลนั้นบางคนก็เปล่งอุบายวาจาว่าจะรักษาศีล ไม่กระทำบาปด้วยกายวาจา ครั้นบาปมาถึงแก่ตนเข้าแล้ว ก็ไม่มีเจตนาจะรักษาศีลนั้นไว้ได้ ขืนกระทำบาปลงไปด้วยกาย วาจา ดังนี้ เรียกชื่อว่าศีลอย่างต่ำ บุคคลผู้รักษาศีลนั้นบางคนก็ตั้งเจตนาไว้ว่าจะรักษาศีล ไม่กระทำบาปด้วยกายวาจา ครั้นบาปมาถึงแก่ตนเข้าแล้ว ก็คิดได้ว่าเรารักษาศีล ไม่ควรกระทำบาปด้วยกายวาจา ดังนี้ เรียกชื่อว่าศีลอย่างกลาง บุคคลผู้รักษาศีลนั้นบางคนก็รักษาพร้อมด้วยกายวาจา ไม่กระทำบาปจริงๆ จนเห็นพระอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ดังนี้ เรียกชื่อว่าศีลอย่างยิ่ง’

‘อีกประการหนึ่ง บุคคลที่เป็นสัตตบุรุษมารักษาศีล ๕ ได้บริสุทธิ์ดีแล้วก็ยังไม่พอแก่ศรัทธา จึงรักษาศีล ๘ ให้ยิ่งขึ้นไป ครั้นรักษาศีล ๘ ได้บริสุทธิ์ดีแล้วก็ยังไม่พอแก่ศรัทธา ละเพศฆราวาสออกบรรพชาเป็นสามเณรรักษาศีล ๑๐ ให้ยิ่งขึ้นไป จนได้อุปสมบทเป็นภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ ดังนี้ เรียกว่าศึกษาในศีลชื่ออธิศีลสิกขา’

พระสกวาทีจึงขออุปมากับพระปรวาทีอีกต่อไป พระปรวาทีจึงได้อุปมาต่อไปว่า ‘ธรรมดาว่าบุคคลที่ปลูกต้นไม้หวังผลแล้วก็ย่อมระวังรักษาหมั่นรดน้ำพรวนดินไม่ให้ต้นไม้นั้นเหี่ยวแห้งตายไป คอยระวังรักษาอยู่ทุกทิวาราตรีมิได้ขาด จนต้นไม้นั้นงอกงามเจริญขึ้น มีดอกออกผล

สมความประสงค์ของตนฉันใดก็ดี บุคคลผู้มีวิรัติเจตนามารักษาศีล หวังต่อความสุขแล้วนั้นก็ย่อมตั้งเจตนาระวังรักษาไม่ให้อุปกิเลสเข้ามาท่วมทับศีลได้ และยังศีลของตนให้บริบูรณ์ยิ่งๆ ขึ้นไป เหมือนบุคคลที่ปลูกต้นไม้ฉะนั้นฯ'

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แก้ไขในอธิจิตสิกขาต่อไป บุคคลที่จะกระทำจิตให้ยิ่งนั้นก็พึงคิดว่าเราจะให้ทานตามได้ตามมี ครั้นเห็นทานมีผลแล้ว ก็พึงคิดว่าเราจะรักษาศีลต่อไป ครั้นเห็นศีลมีผลมากกว่าทานแล้ว ก็พึงคิดว่าเราจะเจริญภาวนาต่อไป ครั้นเห็นภาวนามีผลมากกว่าทานศีลแล้ว ก็พึงคิดว่าเราจะฟังพระธรรมเทศนาต่อไป ครั้นเห็นอานิสงส์ในการฟังพระธรรมเทศนานั้นว่ามีผลมากยิ่งกว่าทาน ศีล ภาวนานั้นแล้ว ก็อุตสาหะฟังพระธรรมเทศนาโดยเคารพ ด้วยหวังตั้งจิตว่าจะรับเอาข้ออันเป็นแก่นสาร ดังนี้เรียกว่าศึกษาให้จิตยิ่ง ชื่อว่า อธิจิตสิกขา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แก้ไขในอธิปัญญาสิกขาสืบต่อไป บุคคลผู้กระทำปัญญาให้ยิ่งนั้น ก็พึงให้รู้จักบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา แลสดับฟังพระธรรมเทศนาเหมือนอย่างอธิศีล อธิจิตฉะนั้น โดยความอธิบายว่าปัญญาที่เป็นสามัญลักษณ์ คือรู้ว่าสังขารธรรมเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สามัญปัญญานี้แลเรียกว่าพระปริยัติ เมื่อรู้จักพระปริยัติโดยลักษณะสามัญฉะนี้แล้ว ก็บังเกิดนิพพิทาญาณหยั่งรู้หยั่งเห็นในทางปฏิบัติ ว่าปฏิบัตินั้นยิ่งกว่าพระปริยัติ คือความเบื่อหน่ายในสังขารธรรมทั้งปวง เมื่อรู้ว่าจิตของตนมีความเบื่อหน่ายแล้ว ก็ได้รู้ว่าความปฏิบัติอย่างนี้ เป็นความปฏิบัติยิ่งกว่าพระปริยัติ ปัญญาเป็นนิพพิทาญาณนี้แลเรียกว่าปฏิบัติ เมื่อมากำหนดรู้จักปฏิบัติโดยมีนิพพิทาญาณฉะนี้แล้ว ก็บังเกิดมุญจิตุกามยตาญาณ 'หยั่งรู้หยั่งเห็นในทางปฏิเวธ' ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***เสกขา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๓๒. อะเสกขา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แสดงในติกมาติกาที่ ๓๒ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อะเสกขา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันไม่ศึกษา โดยความอธิบายว่า ธรรมที่ไม่ศึกษานั้น ก็ได้แก่ความเกียจคร้านกระทำในอธิศีล อธิจิต อธิปัญญานั้น เสื่อมทรุดไปทุกทิวาราตรีกาล เปรียบปานประหนึ่งว่าบุคคลปลูกต้นไม้หวังผลแลเป็นคนเกียจคร้าน ไม่หมั่นระวังรักษา รดน้ำพรวนดิน แล้วต้นไม้นั้นก็มีแต่เศร้าโศกเหี่ยวแห้งตายไป เปรียบสัตว์ในอบายภูมิทั้ง ๔ สัตว์ในอบายภูมิทั้ง ๔ นั้น เมื่อเดิมทีก็เป็นมนุษย์นี้เอง แต่มนุษย์ที่ปราศจากศีล สมาธิ ปัญญาที่ดีชอบ จึงต้องทนทุกขเวทนาเห็นสภาวะปานนี้ เพราะอะไรเป็นเดิมเหตุ ก็เพราะความที่ไม่ศึกษาในศีล สมาธิ ปัญญานี่เอง

พระสกวาทีฯ จึงถามขึ้นว่า ‘การที่ไม่ศึกษานั้นจะมีโทษอย่างไร จะได้แก่บุคคลจำพวกใด?’

พระปรวาทีจึงวิสัชนาแก้ว่า ‘บุคคลผู้มีความประมาท เกียจคร้าน ไม่ศึกษาในหนทางศีล สมาธิ ปัญญา และไม่แสวงหาซึ่งความสุขแก่ตนนั้น ย่อมมีโทษมากมายหลายประการ เปรียบเหมือนหนึ่งบุคคล ๒ จำพวก เดินทางไกลกันดารด้วยน้ำ จำพวกหนึ่งเกียจคร้านไม่เพียรเดินไป จำพวกหนึ่งมีมานะเพียรเดินไป ครั้นเดินไปๆ ก็ให้กระหายน้ำเป็นกำลัง คนเกียจคร้านนั้นจึงบอกกับเพื่อนกันว่า เราเห็นจะเดินไปไม่ไหว ขี้เกียจเต็มทีแล้ว เพื่อนที่มีมานะจึงตักเตือนขึ้นว่า ท่านจงอุตสาหะเดินไปอีกสักหน่อย ก็จะพบต้นมะขามป้อม กินแก้กระหายน้ำ ถัดต้นมะขามป้อมนั้นไปก็จะพบต้นมะเฟือง ถัดต้นมะเฟืองนั้นไปก็จะพบสระน้ำ ได้อาบกินตามความสบายใจ คนเกียจคร้านนั้นจึงบอกว่า เราเดินไปไม่ไหว เราอดน้ำมาสามวันแล้ว เพราะฉะนั้น เราจะเข้าอาศัยพักอยู่ในสถานที่นี้ พวกมีมานะไม่เกียจคร้านอุตสาหะเดินไป ก็ถึงต้นมะขามป้อม ได้กินผลมะขามป้อมแล้วก็มีกำลังเดินต่อไป ก็ได้ถึงต้นมะเฟือง ได้กินผลมะเฟืองก็มีกำลังเดินต่อไป ก็ได้บรรลุถึงสระน้ำ ก็ได้อาบได้กินโดยความสบายใจ จนได้บรรลุความสุขสันต์ภิรมย์

สมดังมโนประสงค์ของตน บุคคลเกียจคร้านนั้นก็ถึงแก่ความตายไปในสถานที่นั้น'

เพราะเหตุนั้นจึงว่า บุคคลที่ไม่ศึกษานั้นย่อมประกอบไปด้วยโทษคือความตาย เกิดอยู่ในสังขารทุกข์ ไม่มีกำหนดชาติ ทั้งกันดารลำบากเดือดร้อนต่างๆ ฉะนี้ ดังมีนัยพระพุทธฎีกาว่า ***อิธะ ตัปปะติ อิธะ โมหะติ เปจจะโมหะติ***[๑๘] โดยเนื้อความว่า บุคคลจะได้ความเดือดร้อนในโลกนี้แล้ว มิหนำซ้ำไปเดือดร้อนในอบายภูมิทั้ง ๔ อีกนั้น ก็เพราะตนไม่ได้บำเพ็ญกุศลสุจริตไว้ และไม่ได้ศึกษาในศีล สมาธิ ปัญญา ให้เป็นที่พึ่งแก่ตนในกาลก่อน เพราะฉะนั้นจึงได้ประสบแต่อนิฏฐารมณ์ คือความเดือดร้อน ทั้งในอิธโลกและปรโลกฉะนี้ บุคคลที่ไม่เดือดร้อนย่อมมีแต่ความชื่นชมในโลกนี้แล้ว มิหนำซ้ำไปชื่นชมในปรโลกอีกนั้น ก็เพราะท่านได้บำเพ็ญสุจริตไว้ แลได้ศึกษาศีล สมาธิ ปัญญาไว้ให้เป็นที่พึ่งแก่ตนแต่ในกาลก่อน เพราะฉะนั้นท่านจึงได้ประสบแต่อิฏฐารมณ์ คือความชื่นชมยินดีทั้งในอิธโลกและปรโลกฉะนี้ฯ

๓๓. เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้แสดงในบทที่ ๓๓ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายจะศึกษาก็ไม่ใช่ จะไม่ศึกษาก็ไม่ใช่' โดยความอธิบายว่า ไม่ต้องศึกษาก็ได้สำเร็จ เป็นขึ้นได้เองตามภูมิที่

ดังมีบุคคลเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า พระศรีธาตุราชกุมารไม่ต้องศึกษาก็สำเร็จวิชาการได้หมด ไม่ว่าสรรพวิชาสิ่งใดๆ ก็ได้สำเร็จได้ทุกประการฉะนั้น ถ้ามิฉะนั้นเปรียบเหตุต้นไม้ไม่มีคนปลูก ขึ้นเองแต่ไม่ขึ้นทั่วไป เฉพาะขึ้นได้แต่ดินที่อันควร ฉันใดก็ดี มรรคผลธรรมวิเศษจะบังเกิดขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัยภูมิอันควร มีกิเลสก็ไม่บังเกิด ไม่มีกิเลสก็ไม่บังเกิด เฉพาะบังเกิดขึ้นได้แต่ท่านที่มีบารมีแก่กล้า ฉะนั้น โดยเนื้อความว่าธรรมในที่นี้ ประสงค์บุคคลที่มีอุปนิสัย

---

[๑๘] ขุ.ธมฺม ๒๕/๑๑/๑๗

เคยได้กระทำมาแต่ในกาลก่อน เพราะเหตุนั้นจึงแปลว่าศึกษาก็ไม่ใช่ ไม่ศึกษาก็ไม่ใช่ ฉะนี้ฯ

ดังมีบุคคลเป็นนิทัศน์ตัวอย่าง เมื่อพระกุมารกัสสปได้ฟังพยากรณ์ภาษิต ๑๕ ข้อ ซึ่งมีในธัมมิกปัญหาสูตรนั้น ก็อุตสาหะทรงจำไว้ได้แม่นยำ บริกรรมภาวนามาสิ้นกาลนานแล้ว ก็ยังไม่ได้สำเร็จมรรคผลอันใด ครั้นมาภายหลัง ท้าวมหาพรหมจึงมาถามปัญหาอันนั้นแก่พระกุมารกัสสป

พระกุมารกัสสปจึงนำปัญหานั้นไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงพยากรณ์ภาษิตปัญหา ๑๕ ข้อตั้งแต่ต้นจนอวสานที่สุด พระกุมารกัสสปก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ปฏิสัมภิทา ปรากฏในพุทธศาสนาดังนี้

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๓๔. ปะริตตา ธัมมา

ลำดับนี้จะได้แก้ไขในติกมาติกาบทที่ ๓๔ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***ปะริตตา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมมีประมาณน้อย’ โดยความอธิบายว่า ‘บุคคลผู้มีสติปัญญาน้อยจะเจริญธรรมที่มากก็ไม่ได้ ไม่เป็นผลสำเร็จ พาให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญใจ’

ดังมีในชาดกว่า พระจุฬบัณฑิตมีสติปัญญาน้อย ไปเรียนวิชาอยู่ในสำนักแห่งทิศาปาโมกข์อาจารย์ ก็จำอะไรไม่ได้ จำได้แต่ ***ฆเฏสิ กิงกะระณา อะหังปิ ตัง ชานามิ*** เท่านั้น ก็ยังเกิดผลให้สำเร็จได้และเป็นนิสัยติดตามมา ครั้นถึงศาสนาของสมเด็จพระพุทธองค์ทรงพระนามว่าสมณโคดม โดยความหวังตั้งจิตก็ได้ไปบวชอยู่ในสำนักแห่งมหาบัณฑิตผู้เป็นพี่ชาย จะเล่าเรียนอะไรก็ไม่ได้ ให้บังเกิดความเดือดร้อนรำคาญใจ จึงหนีไปสู่สำนักพระพุทธเจ้า โดยความหวังตั้งใจว่าจะลาสิกขา ครั้นไปถึงสำนักพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ก็ได้ทรงทราบด้วยพระปัญญาญาณว่าจะได้สำเร็จแก่พระอรหันต์ปฏิสัมภิทาญาณแต่ธรรมมีประมาณน้อย เพราะฉะนั้นพระองค์จึง

ผูกพระคาถาให้เจริญบริกรรม ๑๐ อักขระว่า ***“ระโช หะระณัง ระชัง หะระติ”*** ดังนี้

พระจุฬบัณถกก็จำได้ อุตสาหะเจริญบริกรรมไป ก็เป็นผลได้สำเร็จพระอรหันต์ได้ เพราะธรรมมีประมาณน้อย แลมีนิสัยน้อยพอควรแก่อารมณ์ฉะนี้ อีกประการหนึ่ง เมื่อจะได้สำเร็จนั้นก็เพราะจิตที่น้อยลงๆ ธรรมที่น้อยนั้น ก็เฉพาะมีอารมณ์น้อยลงๆ เหมือนกัน เปรียบเหมือนสูปังและพยัญชนังที่มีรสอันอร่อยดี ถึงจะมีน้อยก็เป็นที่บริโภคมีกำลัง เพราะรสนั้นถูกต้องกันกับอัธยาศัยของผู้ที่บริโภค

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ปะริตตา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๓๕. มะหัคคะตา ธัมมา

ในบทที่ ๓๕ นั้น พระบาลีว่า ***มะหัคคะตา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่’ โดยความอธิบายว่า ธรรมที่พระองค์ทรงตรัสเทศนาเป็นอุทเทสวารนั้นชื่อว่าธรรมอันเลิศ ครั้นพระองค์ทรงจำแนกออกไปให้มากเป็นนิทเทสวารนั้น ชื่อว่า ‘ธรรมอันมาก’ เพราะฉะนั้นจึงได้แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่’ ฉะนี้ฯ

เพราะเหตุว่าพระองค์ทรงอธิบายให้มากออกไปตามวิสัยของบุคคลผู้มีปฏิสัมภิทาญาณ เช่น อย่างพระสารีบุตรได้ฟังแต่พระคาถาบทหนึ่งว่า ***“เย ธัมมา เหตุปัปภะวา”*** เท่านี้ ก็ได้ตรัสรู้แทงตลอดไปได้ถึง ๑,๐๐๐ นัย แลทะลุไปในพระอริยสัจทั้ง ๔ ฉะนี้ เพราะสติปัญญาของท่านมาก เป็นวิสัยของพระอัครสาวกเบื้องขวา เพราะฉะนั้นจึงจะสามารถจะตรัสรู้แทงตลอดถึงมหัคคตธรรมนั้นได้ มหัคคตธรรมกับปริตตธรรมเป็นของคู่กัน เพราะมีธรรมน้อยก่อนแล้วบังเกิดธรรมมาก เช่นพระจูฬปันถกได้เรียนคาถาว่า ***ระโช หะระณัง ระชัง หะระติ*** และพระสารีบุตรได้ฟังคาถาว่า ***เย ธัมมา เหตุปัปภะวา*** เท่านี้ แล้วก็สามารถตรัสรู้แทงตลอดไปในธรรมที่มากนั้นได้

เพราะฉะนั้น จึงสมกับพระบาลีว่า ***มะหัคคะตา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๓๖. อัปปะมาณา ธัมมา

ในบทที่ ๓๖ นั้น พระบาลีว่า ***อัปปะมาณา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นไม่มีประมาณ ญาณปัญญาที่พระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมนั้นก็ไม่มีประมาณ เมื่อจะมีอุปมาเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าแลพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์ขีณาสพทั้งหลายที่ล่วงไปแล้วนั้น แลยังจะมาในเบื้องหน้านั้นก็ประมาณไม่ได้ ฉันใดก็ดี ธรรมที่แสดงมาทั้งนี้ก็มีอุปไมยเหมือนกันฉะนั้น ที่ท่านประมาณไว้ว่าแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ดังนี้ ก็ประมาณได้โดยสังขิตนัย เพราะเหตุว่าธรรมทั้งหลายที่ได้แสดงมาตั้งแต่กุสะลาเป็นต้นเหล่านี้

เมื่อจะแจกออกไปแต่บทใดบทหนึ่ง ก็ไม่มีที่จะจบลงไปได้ ที่ได้แสดงมาทั้งนี้แต่โดยสังขิตนัย พอควรแก่ความเข้าใจ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสเทศนาเป็นอุทเทสวารแต่โดยย่อๆ ฉะนี้ ก็กำหนดได้ถึงสี่หมื่นสองพันพระธรรมขันธ์

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อัปปะมาณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

เพ่งดูมโน อาการสามสิบสอง เพ่งให้เห็นแจ่มแจ้งภควา ผู้จำแนกแจกธรรม แจกเข้าแล้วมันก็ไม่มีคน อันนั้นเป็นผม เป็นขน เป็นเล็บ เป็นฟัน เป็นผืนหนัง เป็นตับ ไต ไส้น้อย ไส้ใหญ่ อาหารเก่า อาหารใหม่ มันไม่ใช่ตัวตนนี่ มันไม่ใช่คนนี่

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๓๗. ปะริตตารัมมะณา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์น้อย

๓๘. มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์มากยังอารมณ์ให้ฟุ้งซ่านมาก

๓๙. อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์ไม่มีประมาณ กระทำความยินดีมากไม่มีที่สุด

๔๐. หีนา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายยังอารมณ์ให้เลวต่ำช้า

๔๑. มัชฌิมา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นอย่างกลาง ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ร้อนไม่เย็น

๔๒. ปะณีตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายประณีต

๔๓. มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายมีทิฏฐิอันผิด เป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่ทุคติ

๔๔. สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายมีทิฏฐิอันชอบแล เป็นธรรมเที่ยงที่จะไปสู่พระนิพพาน

๔๕. อะนิยะตา ธัมมา

ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง บุญก็ไม่เที่ยง บาปก็ไม่เที่ยง

๓๗. ปะริตตารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๓๗ นั้น พระบาลีว่า ***ปะริตตารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์น้อย’ โดยความอธิบายว่า ‘ธรรมทั้งหลายกระทำความยินดีให้น้อยลง หรือกระทำความยินดีให้หมดไป ไม่มีอารมณ์คือว่าอารมณ์ฟุ้งซ่าน’ ดังนี้

พระสกาวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘ธรรมทั้งหลายอย่างไรที่ว่ากระทำให้อารมณ์น้อยลง ไม่กระทำให้อารมณ์ฟุ้งซ่านไป ขอท่านจงได้แสดงเพื่อให้เกิดความเลื่อมใสต่อไป ณ กาลบัดนี้?’

พระปรวาทีจึงวิสัชนาว่า ‘***มรณธรรรม*** นี้แลเป็นธรรมที่ยังอารมณ์ให้น้อยลง แลไม่กระทำอารมณ์ให้ฟุ้งซ่านไป อารมณ์จะฟุ้งซ่านไปก็เพราะเหตุที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง เป็นต้น เพราะฉะนั้นอารมณ์จึงฟุ้งซ่านไป เมื่อบุคคลผู้ใดมีธรรมเป็นอารมณ์อยู่ในสันดานแล้ว บุคคลผู้นั้นก็มีความยินดีน้อย จัดได้ชื่อเป็นผู้ไม่ประมาทแลมีอารมณ์อันน้อยลง เป็นผู้ไม่ประมาทมัวเมาไปในอารมณ์ต่างๆ ฉะนี้ฯ’

‘ดังมีในพระอัปปมาทธรรมที่พระองค์ทรงตรัสถามภิกขุบริษัทว่า ท่านทั้งหลายคิดถึงมรณธรรมวันละเท่าใด ภิกขุองค์หนึ่งจึงทูลว่าข้าพระองค์คิดถึงความตายในเวลาเมื่อไปบิณฑบาตว่าเรายังไม่ทันจะกลับจากบิณฑบาตก็จะตายเสียในระหว่างที่เดินไปบิณฑบาตฉะนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงตรัสติเตียนว่ายังมีความประมาทอยู่ ฉะนี้’

‘องค์หนึ่งจึงทูลว่าข้าพระองค์คิดถึงมรณธรรมในเวลาเมื่อจะฉันจังหันว่าเรายังไม่ทันจะกลืนอาหารลงไปในลำคอก็จะตายเสียในระหว่างกำลังที่จะกลืนคำอาหารลงไปดังนี้ สมเด็จพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสติเตียนว่า ยังมีความประมาทมากอยู่ ฉะนี้’

‘ภิกขุองค์หนึ่งจึงทูลว่าข้าพระองค์คิดถึงมรณธรรมตามลมอัสสาสะปัสสาสะว่าเราหายใจออกไปแล้วไม่หายใจกลับเข้ามาก็จะตายเสียในระหว่างลมอัสสาสะปัสสาสะนั้นดังนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงตรัส

สรรเสริญว่า ดูก่อนภิกขุผู้เห็นภัยในชาติ ถ้าท่านปรารถนาจะยังความยินดีให้น้อยลง ก็จงมนสิการกำหนดถึงมรณธรรมตามลมอัสสาสะปัสสาสะนี้เถิด ก็จะบังเกิดความสังเวชสลดใจ ได้ศรัทธาความเชื่อมั่นในพระคุณรัตนะทั้ง ๓ ประการ อันเป็นเครื่องป้องกันสรรพภัยทั้งปวง อันจะเกิดมีมาถึงแก่ท่านทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก'

'ดูก่อนภิกษุทั้งหลายผู้เห็นภัยในชาติ เมื่อพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายองค์ใดมาระลึกถึงมรณธรรมอยู่เป็นนิตย์อย่างนี้แล้ว พระโยคาวจรเจ้าองค์นั้นก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท และกระทำอารมณ์ให้น้อยลงดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ปะริตตารัมมะณา ธัมมา***' ฉะนี้ฯ

๓๘. มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๓๘ นั้น โดยพระบาลีว่า ***มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์มาก ยังอารมณ์ให้ฟุ้งซ่านมาก' ดังนี้ โดยความอธิบายว่า **'ความยินดีในรูปก็มีมาก ความยินดีในเสียงก็มีมาก ความยินดีในกลิ่นก็มีมาก ความยินดีในรสก็มีมาก ความยินดีในสัมผัสก็มีมาก ความยินดีในธรรมก็มีมาก เมื่อบุคคลผู้ใดมีความยินดีมากในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เหล่านี้แล้ว บุคคลนั้นก็ชื่อว่าเป็นผู้มีอารมณ์มาก'** ฉะนี้ฯ

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า 'บุคคลมีความยินดีมากในกามคุณทั้ง ๕ จะมีโทษอย่างไร จะได้แก่บุคคลผู้ใด?'

พระปรวาทีจึงวิสัชนาว่า 'บุคคลมากไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ นั้น ย่อมมีโทษเมื่อภายหลัง ดังมีบุคคลเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า พระบรมโพธิสัตว์ของเราได้เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสักกมันธาตุราช ในกาลครั้งนั้นมีความปรารถนาจะเรียนวิชาให้สำเร็จด้วยหวังพระทัยว่าจะหานางแก้ว ครั้นได้นางแก้วตามความประสงค์แล้ว ก็ปรารถนาเป็นพระบรมจักรพรรดิราชสืบต่อไป ครั้นได้เป็นพระบรมจักรพรรดิราชดังความประสงค์แล้วก็ปรารถนาเป็นใหญ่

กว่ามนุษย์ในทวีปทั้งสี่สืบต่อไป ครั้นได้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ในทวีปทั้งสี่สมความประสงค์แล้วก็ปรารถนาเป็นใหญ่กว่าเทวดาต่อไป ครั้นได้เป็นใหญ่กว่าเทวดาสำเร็จดังความประสงค์แล้วก็ปรารถนาเป็นใหญ่กว่าพระอินทร์ต่อไป แต่ไม่สมความประสงค์ กลับตกลงมาจากสวรรค์ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา*** ดังนี้

๓๙. อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงในบทที่ ๓๙ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์ไม่มีประมาณกระทำความยินดีมากไม่มีสิ้นสุด โดยความอธิบายว่า จิตของปุถุชนนั้นอารมณ์ไม่มีประมาณ ยินดีในลาภไม่มีประมาณ ยินดีในยศไม่มีประมาณ ยินดีในความสรรเสริญก็ไม่มีประมาณ ยินดีในความสุขก็ไม่มีประมาณ เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงตรัสว่า ***อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

เมื่อจะชี้ตัวอย่างให้เป็นพยาน ก็ได้แก่นิทานสุนัขจิ้งจอกที่ลักมนต์ของพราหมณ์ไป ก็ปรารถนาเป็นใหญ่กว่าสัตว์ในป่าหิมพานต์ ครั้นได้สำเร็จดังความประสงค์ของตนแล้ว ก็ปรารถนาจะเป็นใหญ่กว่ามนุษย์ ก็หาได้สำเร็จดังความปรารถนานั้นไม่ เพราะตนเป็นสัตว์เดียรัจฉานไม่รู้จักประมาณตน จนแก้วหูแตกตายไปฉะนั้น เพราะฉะนั้นจึงว่าจิตของปุถุชนไม่มีประมาณสมกับพระบาลีว่า ***อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๓๙ ก็ยุติลงแต่เพียงนี้ฯ

๔๐. หีนา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้แสดงในติกมาติกาบทที่ ๔๐ ต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***หีนา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายยังอารมณ์ให้เลวต่ำช้า' โดยความอธิบายว่า 'กามคุณทั้ง ๕ เป็นธรรมอย่างต่ำ กระทำให้สัตว์เลวทรามต่ำช้า สมดังพระบาลีว่า ***หีโน คาโม โปถุชชะชิโก อะนะริโย*** แปลว่าความประกอบในความสุข

หีโน เป็นธรรมอันต่ำช้าเลวทราม ***คาโม*** เป็นธรรมของชาวบ้าน ***โปถุชชะนิโก*** เป็นธรรมของปุถุชน ***อะนะริโย*** ไม่ใช่ธรรมของพระอริยเจ้า' ดังนี้

โดยความอธิบายว่า กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านี้ เมื่อบุคคลผู้ใดประพฤติให้เป็นไปมากอยู่ในจิตสันดานแล้ว ก็กระทำให้บุคคลผู้นั้นตกต่ำอยู่ในโลก คือกระทำให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพทั้งสาม ไม่มีกำหนดชาติ ไม่สามารถจะยกตนให้พ้นจากสังสารทุกข์นี้ได้เพราะเป็นโลกียธรรม ยังสัตว์ให้หมุนเวียนไปต่างๆ ไม่อาจจะยังตนให้พ้นจากสังสารทุกข์นี้ได้

ดังบุรุษที่มีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ในภรรยาซึ่งเป็นชู้กับบุรุษผู้เป็นน้องชาย ครั้นน้องชายฆ่าให้ตายแล้วก็ไปบังเกิดเป็นงูเหลือม ครั้นตายจากงูเหลือมแล้วก็ไปบังเกิดเป็นสุนัข ครั้นตายจากสุนัขแล้วก็ไปบังเกิดเป็นโค เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเรือนแห่งภรรยานั้น เพราะโทษแห่งกามคุณ ด้วยเหตุฉะนี้จึงเรียกชื่อว่า *หีนาธรรม* เป็นธรรมอันพระอริยเจ้าทั้งหลาย อันมีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธะเป็นประธาน ไม่ได้สรรเสริญว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***หีนา ธัมมา*** ' ฉะนี้ฯ

๔๑. มัชฌิมา ธัมมา

ในบทที่ ๔๑ นั้นมีพระบาลีว่า ***มัชฌิมา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นอย่างกลาง ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ร้อนไม่เย็น โดยความอธิบายว่า อารมณ์นั้นดีก็ไม่ดี ชั่วก็ไม่ชั่ว เลวก็ไม่เลว ประณีตก็ไม่ประณีต เป็นกลางๆ อยู่ เพราะฉะนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงตรัสว่า เป็นหนทางแห่งอริยมรรคทั้ง ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ถ้าจะว่าเป็นอุเบกขาก็ได้อยู่ เพราะอารมณ์นั้นไม่ยินดียินร้าย เปรียบเหมือนเรือข้ามฟากออกจากท่าแล้ว แต่ยังไม่ทันถึงฝั่ง อยู่แต่ในระหว่าง ธรรมที่ชื่อว่า *มัชฌิมา* นั้นก็ได้แก่อารมณ์ที่ออกจากทุกข์แล้ว แต่ยังไม่ทันถึงสุข ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า ***มัชฌิมา ธัมมา*** ดังนี้

๔๒. ปะณีตา ธัมมา

ในบทที่ ๔๒ นั้นมีพระบาลีว่า ***ปะณีตา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายประณีต’ โดยความอธิบายว่า บุคคลที่ตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ อันเป็นไปกับด้วยพระไตรสรณคมน์นั้น ประณีตกว่าบุคคลที่ไม่ได้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ อันเป็นไปกับด้วยพระไตรสรณคมน์ พระสกิทาคามีนั้นประณีตกว่าพระโสดาบัน พระอนาคามีนั้นประณีตกว่าพระสกิทาคามี พระอรหันต์ประณีตกว่าพระอนาคามี พระอัครสาวกประณีตกว่าพระปกติสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้าประณีตกว่าพระอัครสาวกทั้งปวง พระพุทธเจ้าประณีตกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า

‘ปณีตธรรม’ เป็นธรรมที่ละเอียดกว่ามัชฌิมธรรม[๑๙] มัชฌิมธรรมนั้นละเอียดกว่าหีนธรรม[๒๐] โดยความอธิบายว่า คนหยาบกับคนละเอียดต่างกัน ธรรมที่ชื่อว่าปณีตธรรมนั้น ได้แก่ธรรมของบุคคลผู้มีสติ ดังเรื่องฉัตตปาณิอุบาสก ขณะกำลังเข้าเฝ้าและฟังธรรมพระบรมศาสดาอยู่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จมายังที่ประทับของพระพุทธองค์ ฉัตตปาณิอุบาสกจึงคิดว่าเราควรลุกขึ้นต้อนรับพระราชาหรือไม่หนอ หากเราไม่ลุกขึ้นต้อนรับ พระเจ้าปเสนทิโกศลก็อาจจะทรงกริ้ว แต่หากเราลุกขึ้นต้อนรับก็จักได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ความเคารพพระราชา แต่หาได้เคารพพระบรมศาสดาและพระสัทธรรม (ซึ่งเป็นธรรมอันประณีตกว่า) ไม่ ครั้นคิดแล้วดังนี้จึงตัดสินใจไม่ลุกขึ้นต้อนรับพระราชา นั่งฟังธรรมในที่อันควรข้างหนึ่งต่อไป แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๔๒ ก็ยุติแต่เพียงนี้ฯ

---

[๑๙] เดิมเป็น ‘มัชฌิมาธรรม’ เมื่อแยกคำสมาสภาษาบาลีออกจากกันแล้วจะเป็น มชฌิม+อธมฺม จึงแก้เป็น ‘มัชฌิมธรรม’ เพื่อให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

[๒๐] เดิมเป็น ‘หีนาธรรม’

๔๓. มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๔๓ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีทิฏฐิอันผิด เป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่ทุคติ โดยความอธิบายว่า ทิฏฐิอันเห็นผิดนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ ***อุจเฉททิฏฐิ*** ๑ ***สัสสตทิฏฐิ*** ๑ ***อกิริยทิฏฐิ*** ๑

ความเห็นว่าบุญบาปไม่มี หรือเห็นว่าตายแล้วไม่เกิด สูญไป ทั้งนี้เรียกว่า ***อุจเฉททิฏฐิ*** ความเห็นว่าเป็นของเที่ยง ไม่กลับกลอกยักย้ายแปรผัน เช่นว่าเดียรัจฉานก็เป็นเดียรัจฉาน เดียรัจฉานไม่กลับเป็นมนุษย์ ความเห็นเช่นนี้เรียกชื่อว่า ***สัสสตทิฏฐิ*** ความเห็นว่าไม่ต้องบำเพ็ญบุญกุศลสิ่งใดถึงกำหนดแล้วก็สำเร็จไปเอง ความเห็นเช่นนี้เรียกชื่อว่า ***อกิริยทิฏฐิ*** ทิฏฐิทั้งสามประการเหล่านี้เที่ยงที่จะไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา*** ดังนี้

๔๔. สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา

ในบทที่ ๔๔ นั้นมีพระบาลีว่า ***สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีทิฏฐิอันชอบ แลเป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่นิพพาน’ โดยความอธิบายว่าทิฏฐิอันชอบมีอยู่ ๔ ประการ ***ทุกเข ญาณัง***[๒๑] ความเห็นในปัญจขันธ์ทั้ง ๕ ว่าเป็นทุกข์ ๑ ***ทุกขสมุทเย ญาณัง***[๒๒] ความเห็นในตนว่าเป็นที่บังเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ๑ ***ทุกขนิโรเธ ญาณัง*** ความเห็นในธรรมว่าเป็นเครื่องดับทุกข์ได้จริง ๑ ***ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาย ญาณัง*** ความเห็นในพระนิพพานว่าเป็นหนทางดับทุกข์ได้ ๑

ความเห็นทั้ง ๔ ประการนี้แล ท่านเรียกชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐินั้นแปลว่า ‘ความเห็นดี’ ‘เห็นชอบ’ ความเห็นดีเห็นชอบนี้แลเที่ยงที่จะไปสู่สุคติ โดยความอธิบายว่า ความเห็นธรรมของจริงเป็นความเห็นชอบ

---

[๒๑] เดิมเป็น ทุกเขยญานัง

[๒๒] เดิมเป็น ทุกขสมุททเยยญาณัง

ความเห็นชอบนั้นก็คือ ความเห็นสมมุติว่าเป็นธรรมไม่จริง ธรรมที่โลกสมมุติตามใจนั้นแล เป็นธรรมไม่จริง เมื่อเห็นตามสมมุติ ถอนสมมุติเสียได้แล้ว เรียกว่าวิมุติธรรม ที่เป็นวิมุตติธรรมนี้แลเรียกว่าความเห็นจริงเห็นชอบ

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา*** ดังนี้

๔๕. อะนิยะตา ธัมมา

ในบทที่ ๔๕ นั้นมีพระบาลีว่า ***อะนิยะตา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง บุญก็ไม่เที่ยง บาปก็ไม่เที่ยง’ โดยความอธิบายว่า ปุถุชนนั้น บุญก็กระทำ บาปก็สร้าง แต่ไม่เที่ยงที่จะไปสู่สวรรค์ และไม่เที่ยงที่จะไปสู่นรก เพราะไม่เป็นใหญ่ เมื่อเวลาใกล้จะตาย ถ้าบุญส่งให้ก็ไปสวรรค์ ถ้าบาปส่งให้ก็ไปนรก เพราะเหตุฉะนี้จึงแปลว่า ‘เป็นธรรมไม่เที่ยง’ ในเวลาอสัญกรรมใกล้จะตาย เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อะนิยะตา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๔๕ ก็ยุติแต่เพียงเท่านี้

เกิดแล้วก็รู้แล้วว่ามันทุกข์ ชราก็รู้แล้วว่ามันทุกข์ พยาธิก็รู้แล้วว่ามันทุกข์ มรณะเรารู้แล้วว่ามันทุกข์ เมื่อเราทุกข์เหล่านี้ ก็ทุกข์เพราะความเกิด เราก็หยุด ผู้นี้ไม่เกิดแล้วใครจะเกิดอีกเล่า ผู้นี้ไม่เกิดแล้ว ผู้นี้ก็ไม่แก่ ไม่ตาย ผู้นี้ไม่ตายแล้ว อะไรจะมาเกิด มันไม่เกิดจะเอาอะไรมาตาย

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร

๔๖. มัคคารัมมะณา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายมีพระอริยมรรคเป็นอารมณ์

๔๗. มัคคะเหตุกา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ เพราะการที่ภาวนานั้น

๔๘. มัคคาธิปะติโน ธัมมา
ธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่ในทางที่จะดำเนินไปสู่นิพพานนั้นก็ได้แก่นิสัยที่แก่กล้า

๔๙. อุปปันนา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้ว

๕๐. อะนุปปันนา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายไม่บังเกิดขึ้นแล้ว

๕๑. อุปปาทิโน ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นแล้ว

๕๒. อะตีตา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว

๕๓. อะนาคะตา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายทั้งยังไม่มาถึง

๕๔. ปัจจุปปันนา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า

๔๖. มัคคารัมมะณา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๔๖ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***มัคคารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายมีพระอริยมรรคเป็นอารมณ์' โดยความอธิบายว่า ธรรมดาว่าพระอริยเจ้าก็ย่อมยินดีแต่ในหนทางของพระอริยเจ้า เหมือนหนึ่งพระโสดาบันท่านก็ยินดีในธรรมที่ท่านละไว้แล้ว ๓ อย่าง คือ ***สักกายทิฏฐิ*** ความถือตัวถือตน ๑ ***วิจิกิจฉา*** ความสงสัยในธรรมทั้งหลาย ๑ ***สีลัพพตปรามาส*** ความลูบคลำในวัตรปฏิบัติอย่างอื่นๆ ๑ การละธรรมทั้งสามประการนี้เป็นอารมณ์แห่งพระโสดาบันบุคคล พระสกิทาคามีก็มีอารมณ์ ๕ พระอนาคามีก็มีอารมณ์ ๗ พระอรหันต์ก็มีอารมณ์ ๑๐

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***มัคคารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๔๗. มัคคะเหตุกา ธัมมา

ในบทที่ ๔๗ นั้นมีพระบาลีว่า ***มัคคะเหตุกา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องอุดหนุนแก่พระอริยมรรค' โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระอริยมรรคนั้น มีอยู่ ๓ ประการ ธรรมทั้ง ๓ ประการนั้นก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลนั้นแปลว่าละเสียจากบาป สมาธินั้นแปลว่าจิตถอนจากบาป ตั้งอยู่ในที่ชอบ ไม่ตกไปในบาป ปัญญานั้นแปลว่ารู้จักกิเลส เครื่องเศร้าหมองไม่มีในจิต จิตไม่ตกไปในกิเลส ความที่รู้ว่ากิเลสเครื่องเศร้าหมองไม่มีในจิต ดังนี้เรียกชื่อว่าปัญญา ธรรมทั้ง ๓ ประการคือศีล สมาธิ ปัญญานี้แลเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระอริยมรรค หรืออีกประการหนึ่ง ความเห็นเป็นพระไตรลักษณญาณก็จัดว่าปัญญาในที่นี้เหมือนกัน

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***มัคคะเหตุกา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๔๘. มัคคาธิปะติโน ธัมมา

ในบทที่ ๔๘ นั้นมีพระบาลีว่า ***มัคคาธิปะติโน ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่ในทางที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานนั้น’ ก็ได้แก่นิสัยที่แก่กล้า จึงจะดำเนินไปสู่พระนิพพานได้ ถ้านิสัยไม่แก่กล้าแล้ว ก็ดำเนินไปไม่ได้ ธรรมที่เป็นใหญ่ในที่นี้ก็ได้แก่ที่นิสัยอย่างต่ำเพียงแสนมหากัปป์ อย่างยิ่งเพียง ๑๖ อสงไขย ถ้ายังไม่ครบก็ยังเป็นไปไม่ได้ บุคคลที่มีบารมีอ่อนแอ มีนิสัยอ่อนแออยู่นั้น ก็ได้แก่พระจุลกาล ได้บรรพชาแล้วก็ต้องสึกออกไปเป็นฆราวาสอีก ดังนี้ บุคคลผู้มีนิสัยบารมีเป็นใหญ่ในที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานได้นั้น ก็ได้แก่พระมหากาลผู้เป็นพี่ชายของพระจุลกาล ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๔๘ ก็ยุติลงแต่เพียงเท่านี้

๔๙. อุปปันนา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๔๙ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อุปปันนา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้ว โดยความอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นสมมติกิจหรือวิมุตติกิจ ถ้าบังเกิดขึ้นแล้วก็เรียกว่าชื่อ ***อุปปันนา ธัมมา*** ทั้งสิ้น

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘อย่างไรจึงเรียกว่าสมมติธรรม อย่างไรจึงเรียกว่าวิมุตติ?’

พระปรวาทีจึงวิสัชนาว่า ‘ธรรมเหล่าใดที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าเป็นธรรมสมมติทั้งสิ้น ธรรมเหล่าใดที่เป็นพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าเป็นวิมุตติทั้งสิ้น หรืออีกนัยหนึ่ง โลกเรียกว่า สมมติ พระนิพพานเรียกว่าวิมุตติ ฉะนี้’

พระสกวาทีจึงถามขึ้นว่า ‘สมมตินั้นบังเกิดขึ้นแก่ใคร วิมุตตินั้นบังเกิดขึ้นแก่ใคร?’

พระปรวาทีฯ จึงวิสัชนาว่า ‘สมมตินั้นก็เกิดขึ้นแก่นันทมาณพที่ไปกระทำสมัครสังวาสกับนางอุบลวรรณาเถรี จนธรณีสูบเอาไปดังนี้ จึงชื่อว่า

สมมติบังเกิดขึ้นแล้ว วิมุตตินั้นก็บังเกิดขึ้นแก่พระยสกุลบุตรเมื่อเวลาไปดูอาการฟ้อนรำแล้วเกิดความเบื่อหน่าย ฉะนั้น' แสดงมาทั้งนี้โดยย่อๆ พอให้สมกับพระบาลีว่า ***อุปปันนา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๕๐. อะนุปปันนา ธัมมา

ในบทที่ ๕๐ นั้นมีพระบาลีว่า ***อะนุปปันนา ธัมมา*** แปลว่า ธรรมทั้งหลายไม่บังเกิดขึ้นแล้ว โดยความอธิบายว่า บุคคลที่ไม่มีศีล ไม่มีธรรมแล้วธรรมที่จะนำความสุขมาให้นั้น ก็ไม่บังเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้นั้น ครั้นดับขันธ์ลงก็คงไปบังเกิดในนรก อย่างเช่นนายจุนทสุกรเป็นต้น ฉะนั้นอีกนัยหนึ่ง โดยพุทธประสงค์ว่า อนันตริยกรรม ๕ และนิวรณธรรม ๕ อย่างนี้ ถ้ามีอยู่ในบุคคลผู้ใดแล้ว มรรคผลธรรมวิเศษสิ่งใด ก็ไม่บังเกิดแก่บุคคลผู้นั้น จัดเป็น *สัคคาวรณ์* มรรคาวรณ์ไปดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อะนุปปันนา ธัมมา*** ดังนี้

๕๑. อุปปาทิโน ธัมมา

ในบทที่ ๕๑ นั้น โดยนัยพระบาลีว่า ***อุปปาทิโน ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นแล้ว' โดยความอธิบายว่า ***อุปปาทินธรรม*** นี้ เป็นธรรมของพระอริยเจ้า เมื่อบังเกิดในบุคคลผู้ใดก็ยังบุคคลผู้นั้นให้เป็นพระอริยเจ้า ธรรมของพระอริยเจ้านั้นก็คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

ธรรมทั้ง ๙ เหล่านี้ ถ้าบังเกิดขึ้นแล้วก็เป็นของแท้ของจริงและเป็นของไม่เสื่อมสิ้นไป อีกนัยหนึ่งท่านประสงค์ว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ขีณาสพทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วนั้นก็เรียกชื่อว่า ***อุปปาทิโน ธัมมา*** 'สุดแต่เป็นธรรมบังเกิดขึ้นแล้ว' ก็จัดได้ชื่อว่า 'อุปปาทินธรรม' ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อุปปาทิโน ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๕๑ โดยสังขิตกถาเพียงเท่านี้

๕๒. อะตีตา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๕๒ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อะตีตา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายที่ล่วงไปแล้วที่จัดเป็น *กุสะลา* กุศลก็ดี หรือร่างกายที่จัดเป็นธาตุทั้ง ๔ หรือจัดเป็นอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ที่เกิดขึ้นแล้ว และดับสูญไปนั้นก็ดี' เรียกชื่อว่า ***อะตีตา ธัมมา*** ทั้งสิ้น

๕๓. อะนาคะตา ธัมมา

ในบทที่ ๕๓ นั้น พระบาลีว่า ***อะนาคะตา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายที่ยังมาไม่ถึง' โดยความอธิบายว่า บุญก็ดี บาปก็ดี ที่บุคคลได้กระทำโดยกาย วาจา ใจ แล้ว แลยังไม่เห็นผลนั้นก็ชื่อว่าอนาคตธรรม หรืออีกนัยหนึ่งว่า สัตว์ที่บังเกิดแล้วและยังไม่ถึงแก่ความตายนั้นก็เรียกชื่อว่าอนาคตธรรม หรืออีกประการหนึ่ง บุคคลที่สร้างบารมียังไม่เต็มที่และมรรคผลธรรมวิเศษก็ยังไม่เกิดมีนั้นก็เรียกชื่อว่าอนาคตธรรมเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อะนาคะตา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๕๔. ปัจจุปปันนา ธัมมา

ในบทที่ ๕๔ นั้น โดยพระบาลีว่า ***ปัจจุปปันนา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า' โดยความอธิบายว่า ธรรมที่เป็นปัจจุบันนั้นก็คือ ***รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ*** ที่เห็นอยู่เฉพาะหน้านี้แลชื่อว่า ปัจจุบันธรรม โดยความเป็นจริงก็คือไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องมีความดับไปเป็นธรรมดาและเป็นทุกข์เหลือที่จะทน จนตั้งอยู่ไม่ได้ต้องดับไป ไม่มีวิสัยที่จะฝ่าฝืน และไม่เป็นไปตามอำนาจของท่านผู้ใด

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้แลเป็นปัจจุบันธรรม แลเป็นวิปัสสนาปัญญา เป็นธรรมที่คงทนต่อความเพียร เมื่อบุคคลผู้ใดเห็นปัจจุบันธรรมคือ ***อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา*** นี้ให้แจ้งชัดแล้ว บุคคลผู้นั้นก็จัดเป็นผู้สามารถจะยัง

ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ขึ้นในตนได้ เพราะอารมณ์ของปัจจุบันธรรมนั้นน้อย ย่อมเป็นอารมณ์อันสะดวกดี ปัจจุบันธรรมนี้ เมื่อบุคคลผู้ใดมารู้แจ้งเห็นชัดตามความเป็นจริงอย่างไรแล้ว บุคคลผู้นั้นก็เป็นผู้ไม่ฝ่าฝืนและไม่ต้องแก้ไขยักย้าย เมื่อเป็นอยู่อย่างไรก็รู้ตามเห็นตามไปอย่างนั้น ก็เป็นทางสัมมาทิฏฐิปฏิบัติอยู่เอง เพราะมารู้เห็นตามความเป็นจริงอย่างไร ย่อมถูกต้องตามพระพุทธประสงค์ซึ่งพระองค์ทรงบัณฑูรเทศนาไว้ว่า ***อะสังหิรังอะสังกุปปัง*** แปลว่า **'ธรรมไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน และเป็นธรรมไม่กำเริบจลาจล เป็นธรรมทนต่อความเพียรจริง'** ดังนี้

ปัจจุบันธรรมนี้แลเป็นมัชฌิมาปฏิปทา หนทางปฏิบัติอย่างกลาง เมื่อจะสันนิษฐานตามนัยพระสุตตันตโวหารแลวินัยบัญญัติ ปรมัตถ์ ๔ ธรรมทั้ง ๓ ปิฎก ที่พระองค์ทรงตรัสสอนพระปัญจวัคคีย์ภิกขุนั้น ก็มีพระพุทธประสงค์จะให้เห็นตามความที่เป็นจริง โดยสภาพอันเป็นปัจจุบันนี้เอง เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ปัจจุปปันนา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๕๔ ก็ยุติลงแต่เพียงเท่านี้

๕๕. อะตีตารัมมะณา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายมีอดีตเป็นอารมณ์

๕๖. อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายมีอนาคตเป็นอารมณ์

๕๗. ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายมีปัจจุบันเป็นอารมณ์แห่งจิต

๕๘. อัชฌัตตา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายใน

๕๙. พะหิทธา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอก

๖๐. อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายอันมีทั้งภายในและภายนอก

๖๑. อัชฌัตตารัมมะณา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นภายใน

๖๒. พะหิทธารัมมะณา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นภายนอก

๖๓. อัชฌัตตะพะหิทธารัมมะณา ธัมมา
ธรรมทั้งหลาย มีภายในแลภายนอกเป็นอารมณ์

๕๕. อะตีตารัมมะณา ธัมมา

เบื้องหน้าแต่นี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๕๕ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อะตีตารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอดีตเป็นอารมณ์’ โดยเนื้อความว่า บุคคลมาระลึกถึงทานศีลที่ตนได้บำเพ็ญไว้แล้วให้เป็นอารมณ์ว่า ทานที่เราได้ให้แล้วด้วยตัดรากมัจฉริยะ ตระหนี่เสียได้ แลจิตของเราก็เป็นจิตบริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากโลภมัจฉริยธรรมแล้ว แลจัดเป็น ***จาคานุสสติ*** แปลว่า ‘ระลึกถึงกิเลสที่ตนละได้แล้ว’ ดังนี้ก็ดี หรือ ***สีลานุสสติ*** แปลว่า ‘ระลึกถึงศีลที่รักษาแล้ว’ ด้วยละโลภะ โทสะ โมหะเสียได้ แลจิตของเราก็เป็นจิตผ่องใส สะอาด ปราศจากอภิชฌาพยาบาทได้แล้วดังนี้ก็ดี บุคคลมาระลึกถึงคุณแห่งทาน ศีล เป็นต้น ที่ตนได้บำเพ็ญไว้แล้วก็ดี ก็จัดได้ชื่อว่า อตีตารมณ์ทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อะตีตารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๕๖. อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๕๖ นี้มีพระบาลีว่า ***อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีอนาคตเป็นอารมณ์’ โดยเนื้อความว่า บุคคลมาคิดถึงตนว่า ***นัตถิ ญาณัง***[๒๓] ***อะปัญญัสสะ คุณะสัมปัตติ*** ‘สิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นต้นว่าฌานหรือปัญญาก็ดียังไม่มีแก่เรา เราก็ยังไม่ได้ไม่ถึงซึ่งคุณธรรมอะไร’ ***ยัมหิ ญาณัญจะ*** ‘ถ้าเรามีญาณมีปัญญาแล้วไซร้’ ***นิพพานัง สันติเก*** ‘ก็จะได้ชื่อว่าเราเป็นผู้นั่งใกล้กับพระนิพพาน’ ดังนี้ เมื่อบุคคลมาคิดถึงแต่ความโง่ของตนขึ้นแล้ว แลมาอุตสาหะบำเพ็ญฌานสมบัติ แลวิมุตติญาณทัสสนะ คือความรู้แจ้งเห็นชัดในพระนิพพานธรรม เพื่อจะให้บังเกิดในตน ดังนี้ ก็จัดได้ชื่อว่า ‘อนาคตารมณ์’ สมกับพระบาลีว่า ***อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

---

[๒๓] *เดิมเป็น นัตถิ ญาณัง อะปัญญัสสะ แก้ตามพระบาลีในพระไตรปิฎก ขุ.ธมฺม ๒๕/๓๕/๖๕*

๕๗. ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๕๗ นั้น โดยนัยพระบาลีว่า ***ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายมีปัจจุบันเป็นอารมณ์แห่งจิต’ โดยเนื้อความว่า บุคคลผู้มาพิจารณาตนว่า ในเวลานี้เรามีความสุขเพราะกุศลวิบาก คือผลแห่งสุจริตทั้ง ๓ ในเวลานี้เรามีความทุกข์เพราะอกุศลวิบาก คือผลแห่งทุจริตทั้ง ๓ ดังนี้ โดยความอธิบายว่าบุคคลผู้มีสติไม่เผลอไปในเวลาเมื่อได้เสวยสุขทุกข์อันบังเกิดขึ้นเฉพาะหน้าแล้ว เอาวิบากแห่งสุจริตนั้นให้เป็นอารมณ์ ไม่ต้องไปแสวงหาที่อื่นไกล

โดยพระพุทธประสงค์นั้นก็คือ ให้พิจารณาในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้นเอง เรียกชื่อว่า ***ปัจจุปปันนารัมมะณะธรรม*** เพราะเป็นธรรมบังเกิดอยู่ที่เฉพาะหน้า ตามอิริยาบถทั้ง ๔ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๕๗ แต่โดยสังขิตกถาเพียงเท่านี้

๕๘. อัชฌัตตา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๕๘ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อัชฌัตตา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายใน’ โดยเนื้อความว่า ธรรมที่เป็นภายในนั้น ท่านประสงค์ธรรม ๒ ประการ คือ ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ๑ ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๑

ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลนั้นคือฌานทั้ง ๕ ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลนั้นคือนิวรณ์ ๕ ธรรมทั้งสองนี้ก็จัดเป็น ***อัชฌัตตธรรม*** บังเกิดขึ้นในภายในอย่างหนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่งอาการ ๓๒ ซึ่งจัดเป็นดิน ๒๐ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ เหล่านี้ก็ดี หรือจัดเป็นอายตนะ ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ เหล่านี้ก็ดี จะเรียกว่าชื่อ ‘อัชฌัตติกธรรม’ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อัชฌัตตา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๕๙. พะหิทธา ธัมมา

ในบทที่ ๕๙ นั้นมีพระบาลีว่า ***พะหิทธา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอก’ โดยเนื้อความว่าดิน น้ำ ไฟ ลม อันเป็นที่อาศัยของหมู่สัตว์ทั่วไป อันเป็นตะวันดวงพระอาทิตย์ก็ดี จะเรียกว่า เตโชธาตุก็ดี หรือพื้นแผ่นดิน เรียกว่า ‘ปฐวีธาตุ’ ก็ดี หรือลมพัดทั่วไปให้ใบไม้ไหว แลลมพายุใหญ่พัดให้ต้นไม้หักล้มลง หรือลมพายุพัดให้น้ำฝนตกลงมาที่เรียกว่า ‘วาโยธาตุ’ ก็ดี หรือน้ำทั่วไปซึ่งมีในบึงบางห้วยหนอง เป็นต้น ที่เรียกว่า อาโปธาตุก็ดี หรืออายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เหล่านี้ก็จัดเป็น ‘พาหิระกะธรรม’ ทั้งสิ้น

ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***พะหิทธา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๖๐. อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา

ในบทที่ ๖๐ นั้นมีพระบาลีว่า ***อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันมีทั้งภายในและภายนอก’ โดยเนื้อความว่า ธรรมที่จัดเป็นภายในภายนอกนั้น ก็เป็นเหตุอาศัยซึ่งกันและกันไป ธรรมภายในก็เป็นเหตุให้ละกิเลสภายนอกได้ ธรรมภายนอกก็เป็นเหตุให้ละกิเลสภายในได้ เปรียบเหมือนหนึ่งพระปทุมกุมารได้ทัศนาการเห็นดอกปทุมชาติบัวหลวงแล้ว ก็บังเกิดโยนิโสมนสิการ พิจารณาเห็นโดยพระไตรลักษณญาณแล้ว ก็ได้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยอำนาจพระไตรลักษณญาณ แต่ต้องอาศัยธรรมภายนอก คือดอกปทุมชาติบัวหลวงเป็นเหตุก่อน จึงสำเร็จได้ เพราะเหตุนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา*** ดังนี้

อีกประการหนึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็จัดเป็น *พาหิระกะธรรม* เพราะเป็นธรรมเกิดขึ้นเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ต้องอาศัยเหตุภายนอกคือมารดาบิดาก่อน จึงจะบังเกิดขึ้นได้ วิญญาณนั้นไซร้เป็นธรรมภายใน มารดาบิดาเป็นธรรมภายนอก

ความแก่นั้นก็มี ๒ ประการ คือ ***ปฏิจฉันนะชรา*** ความแก่ภายใน ๑ ***อัปปฏิจฉันนะชรา*** ความแก่ภายนอก ๑ พยาธิ ความเจ็บกายไม่สบายใจก็มีอยู่ ๒ คือ ความเจ็บปวดบังเกิดขึ้น ความไม่สบายในใจ เจ็บใจ แค้นใจ จัดเป็นอัชฌัตติกธรรมภายใน ความตายเป็นพาหิระกะธรรม ภายนอก ความตายก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ ตายด้วยโรคบังเกิดขึ้นภายในกาย เรียกว่าอัชฌัตตะมรณธรรมภายใน ๑ ตายด้วยเครื่องศาสตราวุธ เป็นต้น อันเกิดขึ้นด้วยความเพียรของท่านผู้อื่น เรียกว่าพาหิระกะมรณธรรมภายนอก ๑ เพราะเหตุนั้นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นเหล่านี้ เมื่อจะกล่าวถึงโสกปริเทวทุกข์ต่างๆ นั้นแล้ว ก็มีนัยเช่นเดียวอย่างเดียวกัน บางทีบังเกิดแต่เหตุภายในอาศัยเหตุภายนอกก็มี บางทีบังเกิดแต่เหตุภายนอกอาศัยเหตุภายในก็มี เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า ***อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา*** นี้

แก้ไขมาในติกมาติกาบทที่ ๖๐ แต่โดยสังเขปเพียงเท่านี้

๖๑. อัชฌัตตารัมมะณา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๖๑ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***อัชฌัตตารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายอันมีอารมณ์เป็นภายใน’ โดยเนื้อความว่า พระโยคาวจรเจ้าผู้แสวงหาซึ่งความสุขสำราญใจแลมาเจริญฌานสมาบัติให้บังเกิดขึ้นในตน เพราะฌานสมาบัตินั้นเป็นธรรมบังเกิดขึ้นในภายใน ท่านทั้งหลายเหล่านี้ย่อมแสวงหาแต่ความระงับเพ่งเอาแต่สมาบัติให้เป็นอารมณ์ เช่นเดียวกับสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตร เมื่อเวลาเขาจะเอาไปฆ่า พระสารีบุตรจึงไปเตือนให้สติ ก็ระลึกถึงฌานที่ตนเคยได้เจริญนั้นได้ ก็เพ่งฌานความระงับนั้นให้เป็นอารมณ์แล้ว ก็เหาะหนีรอดความตายไปได้

โดยความอธิบายว่าก็ได้แก่ธรรมที่เย็นใจ ความบริสุทธิ์ใจเย็นใจนี้แลเป็นธรรมภายในแผ่ซ่านออกไปให้เป็นอารมณ์ในภายนอก บุคคลจะได้ประสบซึ่งความสุขกายสบายจิตทั้งภายในแลภายนอกนั้น ก็ต้องอาศัยธรรมภายใน

ดวงเดียว มีความบริสุทธิ์ใจแผ่ซ่านออกไปเป็นอารมณ์ภายนอก ธรรมภายในคือความบริสุทธิ์ภายในใจดวงเดียวนี้แล ย่อมสามารถจะยังสรรพทุกขภัยอุปัทวันตรายทั้งปวงให้เข้าไประงับดับเสียได้ สมดังนัยพระพุทธสุภาษิตว่า ***ปะริตตัง พุทธะมันตานัง ปะวะรัง สัพพะมันตานัง อัชฌัตติกะพาหิเรชาตัง อันตะรายัง วิสาสะนัง ปะริตตานุภาเวนะ ละภันติ สัพพะมังคะลัง*** ดังนี้

โดยความอธิบายว่า 'ธรรมภายในคือใจบริสุทธิ์ ใจบริสุทธิ์นั้นเรียกว่าธรรมมีประมาณน้อย' ***ปะริตตัง*** แปลว่า 'พระนิพพาน' เป็นธรรมมีประมาณน้อย ธรรมน้อยดวงเดียวนี้แล ***พุทธะมันตานัง*** เป็นมนต์ของพระพุทธเจ้า ***ปะวะรัง สัพพะมันตานัง*** และเป็นมนต์อันประเสริฐกว่ามนต์ทั้งปวง ***อัชฌัตติกะพาหิเรชาตัง อันตะรายัง วิสาสะนัง*** อันตรายอันหนึ่งอันใดซึ่งบังเกิดมีภายในแลภายนอก ก็ย่อมเสื่อมสูญไปโดยอำนาจแห่งพระปริตต์ คือพระนิพพานเป็นธรรมมีประมาณน้อยนี่เอง ***ปะริตตานุภาเวนะ ละภันติ สัพพะมังคะลัง*** สรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้ประสบซึ่งความสุขสำราญใจก็ได้เพราะอานุภาพแห่งพระปริตต์อันเป็นธรรมมีอารมณ์ภายในอย่างเดียว

เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า ***อัชฌัตตารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๖๒. พะหิทธารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๖๒ นั้นมีพระบาลีว่า ***พะหิทธารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายอันมีอารมณ์เป็นภายนอก' โดยเนื้อความว่า บุคคลทั้งหลายเมื่อได้ประสบซึ่งเวทนาอันใดอันหนึ่งแล้ว ก็ย่อมเอารูปเป็นอารมณ์ เพราะรูปนั้นเป็นพาหิรกธรรมภายนอก ส่วนเวทนานั้นก็หาได้ระงับลงไม่ กลับได้เสวยซึ่งเวทนากล้ายิ่งๆ ยิ่งขึ้นไป เปรียบเหมือนจันทคหาบัณฑิต ที่ได้ประสบซึ่งความทุกขเวทนาแล้ว แลเพ่งเอารูปภายนอกเป็นอารมณ์ จนถึงแก่ความตายไปด้วยพวกโจรนั้น

โดยความอธิบายว่า ความไม่สงบระงับใจ คือความเดือดร้อนขึ้นในใจ แต่ใจนั้นก็เป็นธรรมชาติดิ้นรนเดือดร้อนอยู่โดยปกติธรรมดาของตนแล้ว

มิหนำซ้ำยังเอาธรรมภายนอก ซึ่งมิใช่ธรรมเครื่องระงับเข้ามาเป็นอารมณ์อีกเล่า ก็ยิ่งร้อนหนักทวีขึ้นไป เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงได้ทรงตรัสเทศนาสั่งสอนแก่พุทธบริษัททั่วไปว่า 'ธรรมภายนอกไม่ใช่ธรรมเครื่องระงับ และไม่ใช่ธรรมของเราตถาคต' ดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***พะหิทธารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๖๓. อัชฌัตตะพะหิทธารัมมะณา ธัมมา

ในบทที่ ๖๓ นั้นโดยนัยพระบาลีว่า ***อัชฌัตตะพะหิทธารัมมะณา ธัมมา*** แปลว่า 'ธรรมทั้งหลายมีภายในและภายนอกเป็นอารมณ์' โดยเนื้อความว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็น ๒ บังเกิดขึ้นพร้อมกันแล้วแลถือเอาเป็นอารมณ์ เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า ***อัชฌัตตะพะหิทธารัมมะณา ธัมมา*** ดังนี้

เมื่อจะชี้บุคคลที่ได้สำเร็จมรรคผลธรรมวิเศษให้เห็นเป็นตัวอย่างด้วยอำนาจแห่งธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ ก็มีที่มามากเป็นอเนกประการ

ดังพระภิกษุ ๓๐ รูปได้เห็นพยับแดดแล้ว ก็นึกเปรียบเทียบกับกายของตนว่า ธรรมในกายของเรานี้ก็เช่นเดียวกับพยับแดดฉะนี้ ในทันใดนั้น สมเด็จพระศาสดาก็ทรงเปล่งพระรัศมีไปให้ต้องกายของพระภิกษุ ๓๐ รูปนั้น แล้วจึงทรงตรัสเทศนาว่า ***เอสะ ธัมโม สะนันตะโน*** 'ธรรมดวงเดียวนี้แลเป็นธรรมของเก่า เป็นธรรมของพระอริยเจ้า ธรรมดวงเดียวเป็นธรรมของเก่านั้นคือพระนิพพานนี้เอง' พระภิกษุทั้ง ๓๐ รูปนั้นก็ได้บรรลุอาสวักขัยเป็นพระอรหันต์ขีณาสพ เหาะลอยมาสู่สำนักสมเด็จพระบรมศาสดา แล้วจึงกล่าวสรรเสริญซึ่งพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์โดยอเนกปริยาย โดยความอธิบายว่า พระอริยเจ้าท่านเอาธรรมภายนอกเปรียบกับธรรมภายในเอาธรรมภายในออกเป็นอารมณ์ภายนอกดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงสมกับพระบาลีว่า ***อัชฌัตตะพะหิทธารัมมะณา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

แสดงมาในติกมาติกา บทที่ ๖๓ แต่โดยสังเขปกถาก็ยุติลงเพียงเท่านี้

ติกะ
๒๒
๖๔.
สะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยความคับแค้นนั้น
๖๕.
อะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายบังเกิดคับแค้นในใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น
๖๖.
อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา
ธรรมทั้งหลายจะไม่มีความคับแค้นก็ไม่ใช่ จะไม่มีความเห็นก็ไม่ใช่ แต่ดับกิเลสได้ ด้วยโดยอาศัยอำนาจของตนเอง

๖๔. สะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา

ในลำดับนี้จะได้วิสัชนาในติกมาติกาบทที่ ๖๔ สืบต่อไป โดยนัยพระบาลีว่า ***สะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยความคับแค้น’ นั้น ก็เพราะความที่ได้เห็นซึ่งอนิฏฐารมณ์ อันไม่เป็นที่รักที่ปรารถนาของตน เป็นต้นว่า ได้เห็นโจรผู้ร้ายหรือได้เห็นสัตว์ดุร้ายต่างๆ มี เสือ หมี เป็นต้น หรือบางทีได้เห็นบุคคลต่างๆ มีเจ้าหนี้และบุคคลผู้ประทุษร้ายแก่ตน เป็นต้น เช่นกับพระอานนท์ถึงซึ่งความคับแค้นขึ้นในใจ เพราะได้เห็นช้างนาฬาคิรีวิ่งเข้ามาจะประทุษร้ายแก่ตนกับพระพุทธเจ้าในกาลครั้งนั้น พระอานนท์ก็บังเกิดความเดือดร้อนคับแค้นขึ้นในใจ เพราะความที่ได้เห็นฉะนี้ฯ

๖๕. อะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา

ในบทที่ ๖๕ นั้นมีพระบาลีว่า ***อะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายบังเกิดคับแค้นขึ้นในใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น’ โดยเนื้อความว่าบุคคลทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อเวลาได้ประสบซึ่งความพลัดพรากจากสัตว์แลสังขารอันเป็นที่รักที่เจริญใจ หรือเวลาทรัพย์แลสมบัติฉิบหายไปด้วยภัยอันใดอันหนึ่งก็ดี ย่อมบังเกิดความคับแค้นขึ้นในใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น

ดังมีบุคคลเป็นนิทัศนอุทาหรณ์ว่า ยังมีบุรุษผู้หนึ่งไปเรียนมนต์ปลาอยู่ในสำนักของอาจารย์แห่งหนึ่ง ครั้งจำได้จนชำนิชำนาญแล้ว จึงลาอาจารย์ไปกระทำบริกรรมอยู่ที่หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง ตั้งความเพียรบริกรรมไปๆ ก็ไม่เห็นปลามา ตัวเองบังเกิดความคับแค้นขึ้นในใจ ครั้นรู้ถึงอาจารย์ อาจารย์จึงบอกว่า ท่านอย่าบริกรรมลืมตาขึ้น ปลามันกลัว บุรุษนั้นก็กระทำตามลัทธิของอาจารย์นั่งหลับตาบริกรรมไป อาจารย์ก็จับปลามาใส่ลงในบ่อที่บุรุษนั้นบริกรรมอยู่ ครั้นบุรุษนั้นลืมตาขึ้นก็ได้เห็นปลา ก็บังเกิดความดีใจสิ้นความคับแค้นในใจ ดังนี้

เพราะเหตุนั้นจึงได้ชื่อว่า ***อะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา*** ฉะนี้ฯ

๖๖. อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา

ในบทที่ ๖๖ นั้น โดยมีนัยพระบาลีว่า ***อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา*** แปลว่า ‘ธรรมทั้งหลายจะมีความคับแค้นในใจก็ไม่ใช่ จะไม่เห็นก็ไม่ใช่ แต่ดับกิเลสได้ โดยอาศัยอำนาจของตนเอง’

โดยเนื้อความ ***อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา*** นี้ก็ได้แก่ ‘นิโรธธรรม’ ด้วยอรรถว่าด้วยความเห็นและความไม่เห็น ได้แก่เมื่อนิโรธธรรมบังเกิดขึ้นแล้ว นิวรณ์ธรรมทั้ง ๕ ก็ดับไป โอวาทคำสั่งสอนอันใดอันหนึ่งก็ดับไป วิตก วิจาร ปีติ สุข ก็ไม่มีในนิโรธธรรม เพราะฉะนั้นจึงแปลว่า จะคับแค้นก็ไม่ใช่ จะเห็นก็ไม่ใช่ แต่ละกิเลสได้ด้วยความไม่ต้องเห็นนั้นก็ได้แก่พระอริยมรรค ไม่เห็นก็จริงอยู่ แต่รู้ว่าตัณหา ราคะ โทสะ โมหะ ไม่มี เปรียบเหมือนบุคคลนอนหลับฝันไปได้เห็นรูปสัตว์ต่างๆ มีเสือและช้างเป็นต้น บุคคลนอนหลับและฝันไปนั้น จะเห็นก็ไม่ใช่ ถ้าจะว่าเห็นหรือ เสือช้างก็ไม่มี ถ้าจะว่าไม่เห็นหรือ ก็เห็นในฝันไปแล้ว ฉันใดก็ดี พระธรรมที่ชื่อว่า ***อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา*** ก็มีอุปมาอุปไมยเหมือนกันกับบุคคลที่นอนหลับฝันไป ฉะนั้นฯ

อาตมารับประทานวิสัชนามาในพระอภิธรรมมาติกา ๒๒ ติกะ ๖๖ มาติกา แต่โดยสังเขปกถาพอเป็นธรรมสวนานิสงส์ ก็ยุติลงโดยสมควรแก่กาลเพียงเท่านี้ เอวังฯ

(จัตตาโร ธัมมา วัฑฒันติ อายุ วัณโณ สุขัง พลัง)

สรุปภาพรวมของพระอภิธรรมสังคณีมาติกา
๒๒ ติกะๆ ละ ๓ บทรวมเป็น ๖๖ บท

๑. กุสะลา ธัมมา, อะกุสะลา ธัมมา, อัพ์ยากะตา ธัมมา

๑.๑ กุสะลา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลนั้นอย่างหนึ่ง คือมีพระพุทธประสงค์เอาองค์ปัญญาตัดอาลัยในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ ได้โดยเห็นว่าเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน

๑.๒ อกุสะลา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลนั้นอย่างหนึ่ง ธรรรมของบุคคลผู้ไม่ฉลาดคือว่าทรงไว้ซึ่งจิตอันอกุศล

๑.๓ อัพ์ยากะตา ธัมมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอัพยากฤต ธรรมอันพระพุทธเจ้าไม่ได้พยากรณ์ว่าเป็นบุญและเป็นบาป จิตที่ไม่ยินดียินร้าย ไม่โสมนัสโทมนัสนั้นแลชื่อว่าอัพยากฤต

๒. สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตาธัมมา, ทุกขายะเวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา, อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา

๒.๑ สุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตาธัมมา ธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้วด้วยความเสวยอารมณ์เป็นสุขนั้นคือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจที่ได้ทรงสัมผัสรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

๒.๒ ทุกขายะเวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา แปลว่าธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้ว ด้วยนามธรรมที่ได้เสวยอารมณ์เป็นทุกข์

๒.๓ อะทุกขะมะสุขายะ เวทนายะ สัมปะยุตตา ธัมมา แปลว่าธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตแล้วด้วยเวทนาที่ไม่มีสุขไม่มีทุกข์

๓. วิปากา ธัมมา, วิปากะธัมมะธัมมา, เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา

๓.๑ วิปากา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันสุขต่างๆ กัน

๓.๑.๑ กุศลวิบาก ผลสุจริต ๓ คือ กายสุจริต, วจีสุจริต, มโนสุจริต

๓.๑.๒ อกุศลวิบาก ผลทุจริต ๓, ทุจริต ๓ นั้นคือ กายทุจริต, วจีทุจริต, มโนทุจริต

๓.๑.๓ ขันธวิบากนั้นคือ ยังร่างกายของสัตว์ให้โทษถอยน้อยกำลังไป

๓.๑.๔ ปัญญาวิบากนั้นคือ ยังสัตว์ให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ, ประโยชน์และใช่ประโยชน์ทั้งปวงได้ และให้มีปัญญาสามารถรู้จักสรรพเญยยธรรมที่เป็นโลกีย์และโลกุตรได้ ฉะนี้ชื่อว่าปัญญาวิบาก

๓.๒ วิปากะธัมมะธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเกิดแห่งวิบาก ได้แก่ เหตุและปัจจัย

๓.๒.๑ กุศลมูล ๓

๓.๒.๒ อกุศลมูล ๓

๓.๓ เนวะวิปากะนะวิปากธัมมะธัมมา แปลว่า ธรรมไม่มีวิบาก ไม่มีเหตุปัจจัย

๔. อุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา, อะนุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา, อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา

๔.๑ อุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ทรงไว้ซึ่งธรรมชาติ อันเป็นเครื่องกำหนดในอุปาทานความที่เข้าไปถือเอาซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นของถาวรมั่นคง หลงว่าเป็นของดีของงาม ถือว่า เป็นของตนจริงๆ

๔.๒ อะนุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถือเอาซึ่งอารมณ์ที่ไม่ควรพึงถือเอา

๔.๓ อะนุปาทินนานุปาทานิยา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกำหนดถึงธรรมที่ควรพึงถือเอา และธรรมที่ไม่ควรจะพึงถือเอา

๕. สังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา, อะสังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา, อะสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา

๕.๑ สังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต

๕.๒ อะสังกิลิฏฐะสังกิเลสิกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ประกอบไปด้วยจิตอันเศร้าหมองแล้ว แลไปคิดเอาแต่อารมณ์ที่ไม่เศร้าหมอง

๕.๓ อะสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลาย อันทรงไว้ซึ่งจิตที่ไม่เศร้าหมองความคิดนึก ก็คิดนึกในธรรมที่ไม่เศร้าหมอง

๖. สะวิตักกะสะวิจารา ธัมมา, อะวิตักกะวิจาระมัตตา ธัมมา, อะวิตักกาวิจารา ธัมมา

๖.๑ สะวิตักกะสะวิจารา ธัมมา เป็นต้น แปลว่า ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยวิตกและวิจาร

๖.๒ อะวิตักกะวิจาระมัตตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องทรงไว้ซึ่งจิต มาตรว่า มีแต่วิจาร วิตกไม่มี

๖.๓ อะวิตักกาวิจารา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งจิตอันไม่วิตกวิจาร

๗. ปีติสะหะคะตา ธัมมา, สุขะสะหะคะตา ธัมมา, อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา

๗.๑ ปีติสะหะคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาด้วยปีติ ปีตินั้นมีลักษณะ ๕ ประการ

๗.๑.๑ ฆนิกาปีติ

๗.๑.๒ อุทกาปีติ

๗.๑.๓ โอกัณติกาปีติ

๗.๑.๔ อุเพงคาปีติ

๗.๑.๕ ผรณาปีติ

๗.๒ สุขะสะหะคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันร่วมมาแล้วด้วยความสุข มีอยู่ ๒ ประการ

๗.๒.๑ โลกียสุข

๗.๒.๒ โลกุตรสุข

๗.๓ อุเปกขาสะหะคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์แห่งจิตที่เป็นอุเบกขา

๘. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพา ธัมมา, ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา, เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา

๘.๑ ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพาธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะละกิเลสได้เพราะเหตุที่ได้เห็น

๘.๒ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้เพราะการที่ภาวนานั้น ภาวนา ก็มีอยู่ ๓ ประการ คือ บริกรรมภาวนา ละกิเลสอย่างหยาบได้ประการหนึ่ง อุปจารภาวนา ละกิเลสอย่างกลางได้ประการหนึ่ง อัปปนาภาวนา ละกิเลสอย่างละเอียดได้ประการหนึ่ง

๘.๓ เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบุคคลจะพึงละกิเลสได้ด้วยเหตุที่ไม่ได้เห็นและไม่ใช่หนทางภาวนานั้น

๙. ทัสสะเนนะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา, ภาวะนายะ ปะหาตัพพะ-เหตุกา ธัมมา, เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา

๙.๑ ทัสสะเนนะ ปาหาตัพพะเหตุกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีเหตุแล้วจึงละกิเลสได้เพราะความเห็น

๙.๒ ภาวะนายะ ปาหาตัพพะเหตุกาธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่มีปัจจัยเกื้อกูล อุดหนุนแก่ธรรมอันจะพึงละกิเลสได้ด้วยภาวนานั้น ธรรมบทนี้จึงได้ชื่อว่า โลกียธรรม โลกียธรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดภาวนา ศีลก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียศีล ๑, โลกุตรศีล ๑, ภาวนาก็มีอยู่ ๒ ประการ คือ โลกียภาวนา ๑, โลกุตรภาวนา ๑

๙.๓ เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหาตัพพะเหตุกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่ธรรมที่พึงละกิเลสได้ เพราะเหตุที่ไม่ได้เห็น แลไม่ได้ภาวนา

๑๐. อาจะยะคามิโน ธัมมา, อะปะจะยะคามิโน ธัมมา, เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา

๑๐.๑ อาจะยะคามิโน ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความสุขเพราะการสร้างสมซึ่งบุญนั้น

๑๐.๒ อะปะจะยะคามิโน ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ได้เสวยซึ่งความทุกข์เพราะไม่ได้สั่งสมขึ้นซึ่งการบุญการกุศล

๑๐.๓ วาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุจะยังสัตว์ให้ถึงซึ่งความสุขด้วยการสะสมก็ไม่ใช่ด้วยการไม่สะสมก็ไม่ใช่

๑๑. เสกขา ธัมมา, อะเสกขา ธัมมา, เนวะเสกขา นาเสกขา ธัมมา

๑๑.๑ เสกขา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่จำจะต้องศึกษา ดังนี้ ธรรมที่จำจะต้องศึกษานั้นมีอยู่ ๓ ประการ

๑๑.๑.๑ อธิศีลสิกขา ๑

๑๑.๑.๒ อธิจิตสิกขา ๑

๑๑.๑.๓ อธิปัญญาสิกขา ๑

๑๑.๒ อเสกขา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันไม่ศึกษา

๑๑.๓ เนวะเสกขานาเสกขา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายจะศึกษาก็ไม่ใช่ จะไม่ศึกษาก็ไม่ใช่

๑๒. ปะริตตา ธัมมา, มะหัคคะตา ธัมมา, อัปปะมาณา ธัมมา

๑๒.๑ ปะริตตา ธัมมา แปลว่า ธรรมมีประมาณน้อย

๑๒.๒ มะหัคคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเลิศใหญ่

๑๒.๓ อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นไม่มีประมาณ

๑๓. ปะริตตารัมมะณา ธัมมา, มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา, อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา

๑๓.๑ ปะริตตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์น้อย

๑๓.๒ มะหัคคะตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์มากยังอารมณ์ให้ฟุ้งซ่านมาก

๑๓.๓ อัปปะมาณารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์ไม่มีประมาณ กระทำความยินดีมากไม่มีที่สุด

๑๔. หีนา ธัมมา, มัชฌิมา ธัมมา, ปะณีตา ธัมมา

๑๔.๑ หีนา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายยังอารมณ์ให้เลวต่ำช้า

๑๔.๒ มัชฌิมา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นอย่างกลาง ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ร้อนไม่เย็น

๑๔.๓ ปะณีตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายประณีต

๑๕. มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา, สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา, อะนิยะตา ธัมมา

๑๕.๑ มิจฉัตตะนิยะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีทิฏฐิอันผิดเป็นธรรมอันเที่ยงที่จะไปสู่ทุคติ ทิฏฐิอันเห็นผิดนั้นมีอยู่ ๓ ประการคือ

๑๕.๑.๑ อุจเฉทะทิฏฐิ ๑

๑๕.๑.๒ สัสสตะทิฏฐิ ๑

๑๕.๑.๓ อกิริยาทิฏฐิ ๑

๑๕.๒ สัมมัตตะนิยะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีทิฏฐิอันชอบแล เป็นธรรมเที่ยงที่จะไปสู่พระนิพพาน ทิฏฐิอันชอบนั้นมีอยู่ ๔ ประการ

๑๕.๒.๑ ทุกเขยยานัง ความเห็นในปัญจขันธ์ทั้ง ๕ ว่าเป็นทุกข์ ๑

๑๕.๒.๒ ทุกขะสมุททะเยยยานัง ความเห็นในตนว่าเป็นที่บังเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ๑

๑๕.๒.๓ ทุกขะนิโรทะเยยยานัง ความเห็นในธรรมว่าเป็นเครื่องดับทุกข์ได้จริง ๑

๑๕.๒.๔ ทุกขนิโรธะคามินีปะฏิปะทาเยยยานัง ความเห็นในพระนิพพานว่าเป็นหนทางดับทุกข์ได้ ๑

๑๕.๓ อะนิยะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง บุญก็ไม่เที่ยง บาปก็ไม่เที่ยง

๑๖. มัคคารัมมะณา ธัมมา, มัคคะเหตุกา ธัมมา, มัคคาธิปะติโน ธัมมา

๑๖.๑ มัคคารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีพระอริยมรรคเป็นอารมณ์

๑๖.๒ มัคคะเหตุกา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องอุดหนุนแก่พระอริยมรรค มีอยู่ ๓ ประการ ธรรมทั้ง ๓ ประการนั้นคือศีล สมาธิ ปัญญา

๑๖.๓ มัคคาธิปติโนธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นใหญ่ในทางที่จะดำเนินไปสู่นิพพานนั้นก็ได้แก่นิสัยที่แก่กล้า จึงจะดำเนินไปสู่พระนิพพานได้

๑๗. อุปปันนา ธัมมา, อะนุปปันนา ธัมมา, อุปปาทิโน ธัมมา

๑๗.๑ อุปปันนา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายบังเกิดขึ้นแล้ว โดยความอธิบายว่าธรรมทั้งหลายที่เป็น

๑๗.๑.๑ สมมติกิจ ธรรมสิ่งใดที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๑๗.๑.๒ วิมุตติกิจ ธรรมเหล่าใดที่เป็นพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ

๑๗.๒ อะนุปปันนา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายไม่บังเกิดขึ้นแล้ว

๑๗.๓ อุปปาทิโน ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นแล้ว ธรรมของพระอริยเจ้านั้นก็คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

๑๘. อะตีตา ธัมมา, อะนาคะตา ธัมมา, ปัจจุปปันนา ธัมมา

๑๘.๑ อะตีตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว

๑๘.๒ อะนาคะตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายทั้งยังไม่มาถึง

๑๘.๓ ปัจจุปปันนา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า

๑๙. อะตีตารัมมะณา ธัมมา, อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา, ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา

๑๙.๑ อะตีตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอดีตเป็นอารมณ์

๑๙.๒ อะนาคะตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอนาคตเป็นอารมณ์

๑๙.๓ ปัจจุปปันนารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีปัจจุบันเป็นอารมณ์แห่งจิต

๒๐. อัชฌัตตา ธัมมา, พะหิทธา ธัมมา, อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา

๒๐.๑ อัชฌัตตา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายใน ธรรม ๒ ประการ

๒๐.๑.๑ ธรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ๑ คือฌาน ๕

๒๐.๑.๒ ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๑ คือนิวรณ์ ๕

๒๐.๒ พะหิทธา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันเป็นภายนอก

๒๐.๓ อัชฌัตตะพะหิทธา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายอันมีทั้งภายในและภายนอก

๒๑. อัชฌัตตารัมมะณา ธัมมา, พะหิทธารัมมณา ธัมมา, อัชฌัตตะ-พะหิทธารัมมะณา ธัมมา

๒๑.๑ อัชฌัตตารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นภายใน

๒๑.๒ พะหิทธารัมมณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีอารมณ์เป็นภายนอก

๒๑.๓ อัชฌัตตะ พะหิทธารัมมะณา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายมีภายในและภายนอกเป็นอารมณ์

๒๒. สะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา, อะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา, อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา

๒๒.๑ สะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายเป็นไปกับด้วยความคับแค้นนั้น

๒๒.๒ อะนิทัสสะนะสัปปะฏิฆา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายบังเกิดคับแค้นในใจเพราะความที่ไม่ได้เห็น

๒๒.๓ อะนิทัสสะนาปปะฏิฆา ธัมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายจะไม่มีความคับแค้นก็ไม่ใช่ จะไม่มีความเห็นก็ไม่ใช่ แต่ดับกิเลสได้ด้วยโดยอาศัยอำนาจของตนเอง

บรรณานุกรม

- หนังสืออนุสรณ์งานศพ หลวงปู่ฝั้น อาจารเถระ ๒๑ มกราคม ๒๕๒๑
- หนังสือ พระฝั้น อาจาโร ๑๐๘ ปี, ธรรมบรรณาการ ในโอกาสฉลองอุโบสถ วัดป่าชัยชุมพล (เสลียงแห้ง) อ.เขาค้อ จ.เพชรบูรณ์ ๓๐ พฤศจิกายน - ๒ ธันวาคม ๒๕๕๐

ธรรมทั้งหลาย กุศลธรรม อกุศลธรรม เราทำมาทั้งหมด มิใช่เทวบุตรเทวธิดาทำให้ พระอินทร์ พระพรหมทำให้ ธรรมทั้งหลายไม่ได้เกิดจากท้องฟ้าอากาศต้นไม้ ภูเขาเลากา จากบ้านจากเมือง ถนนหนทาง เกิดจากดวงใจของเรา

หลวงปู่ฝั้น อาจาโร